

Holland=
Falsters
historiske
Samfunds
ARBOG

for

MDCCCXIX

Lolland-Falsters
historiske Samfund

Aarbog XVII
1929

Indhold.

	Side
Museumsinspektør <i>Hugo Matthiessen</i> :	
Nysted Graabrødreklosters Tomt	1
Forfatter cand. <i>Henrik Larsen</i> :	
Fællesskabet paa Lolland og Falster	8
<i>Den gamle Vedtægt i Virket</i>	27
Havearkitekt <i>Johannes Tholle</i> :	
Træk af Nykøbing Slotshaves Historie	42
Kand. <i>Olaf Carlsen</i> :	
Om Riegels' „Femte Christians Historie“	58
Frk. <i>Karen Toxværd</i> :	
Kroen i Væggerløse	72
Gaardejer <i>Jens C. J. Stub</i> :	
Dræningsrør for hundrede Aar siden	75
Højskolelærer <i>Niels Karstensen</i> :	
Nørre Ørslev Folkehøjskole 1878—1928.....	78
Kredslæge <i>F. Ingerslev</i> :	
Sakskøbing vestre Accisebod	104
Proprietær <i>F. Hjort</i> :	
Lidt om Forstander A. la Cour og hans Slægt.....	109
Frk. <i>Helene Strange</i> :	
Maren Frederiksdatter og hendes Slægt	119
<i>Smaastykker</i> :	
„Falsters Minder“, ved Frk. <i>Helene Strange</i>	127
Den lollandske Feber, ved Førstelærer <i>Svend Jørgensen</i>	133
Tykatbanken, ved fhv. Gaardejer <i>Fr. Grejsen</i>	134
Lollandsk Inventar, ved Redaktør cand. mag. <i>Gunnar Knudsen</i> ...	134
Landsbyhaver, ved Frk. <i>Karen Toxværd</i>	136
Lollands Pløjning og Himlens Velsignelse, ved Frk. <i>Mine Thorsen</i>	137
Fra Krenkerup Birketingsprotokol, ved fhv. Slotsgartner <i>Chr. Jørgensen</i>	138
Stiftamtmanden og hans Kusk, ved Førstelærer <i>Sv. Jørgensen</i>	139
Lollandsk Gaardinventar, ved Frk. <i>Karen Toxværd</i>	139
Et Par Stednavnespørgsmaal, ved Redaktør cand. mag. <i>Gunnar Knudsen</i>	140
Udtog af Provinsialmedicus Hahn's Kalender, ved <i>A. Hk.</i>	144
<i>Fra Bogverdenen</i> , ved <i>A. Hk.</i>	148
Haugner: „Rødby Købstad og Fuglse søndre Del“. — P. An-	

dersen: „Sparekassen i Nykøbing 1828—1928“. — Fr. Graae: „Falster-Minder“. — M. Mackeprang: „Middelalderlige Udvidelser af Landsbykirker“. — P. Severinsen: Overgangen fra Katolsk til Evangelisk. — Arhning: „Niels Hemmingsens Alderdom i Roskilde“. — H. Hjelholt: „Dansk Landbrugshistorie“. — E. Kroman: „Marstal Søfart indtil 1825“. — Ellen Jørgensen: „Caspar Paludan-Müller“. — Kai Uldall: Midsommertræet i Toreby. — Achton Friis: „De Danskes Øer“ o. m. a.	
<i>Aarsberetning m. m.</i>	164
<i>Regnskab</i>	166
<i>Nye Medlemmer</i>	166
„ <i>Fra Nationalmuseets Arbejdsmark</i> “ og „ <i>Fortid og Nutid</i> “	
	Aarbogens Omslag, 3. Side

Nysted Graabrødreklosters Tomt.

Af Hugo Matthiessen.

Fig. 1.

Det i Aaret 1286 indstiftede Graabrødrekloster i Nysted fik Plads tæt Øst for den nuværende By paa Toppen af et Bakkeplateau, hvorfra der aabner sig en vid Udsigt ud over Havet. Mellem Købstaden og dette Højdedrag spores en tydelig Sænkning — med Længdeakse i Nord-Syd — hvor enkelte Mosehuller og Smaadamme er de sidste Rester af et antagelig forhen sammenhængende, smalt Sump- og Vanddrag. Øst for dette højner Terrainet sig jævnt op mod den Plet, hvor nu Kirkegaarden ligger, og Vest herfor mellem denne og Byen — omtrent i lige Linie Øst for Nysted Sognekirke — maa Tomten af det gamle, længst forsvundne Franciskanerkloster søges.

Pladsen her — i det saakaldte »Spurvevænge« — har nu i Aarhundreder været under Plov; thi kort efter Reformationen, da Klosteret, som var Graabrødrenes sidste Tilholdssted her i Landet, endelig tømtes 1538, besegledes Bygningernes Dødsdom. En efter en jævnedes de med Jorden i Løbet af de følgende Menneskealdrer, Agerjorden lagdes ind under Aalholm Slot, og Klosterets Abild- og Humlehave fik Sognepræsten i Nysted Tilladelse til at benytte. Allerede 1551 var der udgaet kongelig Befaling om Byg-

ningernes Nedrivning, en Del af Komplekset var dog endnu 1577 i Behold¹), men lidt efter lidt afbrødes efterhaanden alt Murværk, og i Tiden omkring 1800 fandt en Rydning i større Stil Sted, idet den daværende Ejer af Vænget, Told- og Konsumtionsinspektøren, bortførte Munkesten i Masse og plyndrede Tomten for over tusinde Læs Kampesten, som fandt Anvendelse i Spurvevængets flere hundrede Favne Stengærder²). 1891 opførtes de for Nysted Højskole bestemte Bygninger paa Graabrødklosterets Plads, ved hvilken Lejlighed man ved Udgravning af Grunden stødte paa store Fundamenter af Kampesten, Murværk af Munkesten og murede Render, og i Aaret 1900 kom der atter ret anselige Murrester for Dagen, som strakte sig skraat over de nuværende Bygningers Gaardsplads i Retning Nord-Syd fra Stuehuset til det søndre Udhus³).

1902 nedlagdes Højskolen, og »Klostergaarden«s Bygninger og Jorder anvendes nu til Avlsbrug. Umiddelbart Vest for Gaarden er man under Dyrkningen af Jorden Gang paa Gang stødt paa Resterne af de gamle Mure, idet Ploven stadig har truffet Grunde og Murværk, som stak helt op i Pløjelaget og derfor fra Aar til Aar stumpevis ryddedes af Vejen. Først 1926—27 fik Nationalmuseets 2. Afdeling ved Imødekommenhed fra Ejeren, Hr. Avlsbruger Østergaards Side Lejlighed til at foretage en mindre Undersøgelse af Stedet, en Udgravning, som paa Grund af forskellige Forhold var stærkt begrænset, men dog gav visse Holdpunkter for Forstaaelsen af det forsvundne Klosterkompleks.

Paa Forhaand nærede man dog ikke store Forhaabninger om at møde særlig udstrakte eller velbevarede Ruiner, dertil var Tomten unægtelig placeret paa en alt for udsat Post. Lagt midt i en Pløjemark med Fald mod Syd, og især mod Vest og Nord, har Resterne af Bygningerne været fristende nær for Haanden og med forholdsvis ringe Ulejlighed kunnet ryddes lige til den bare Bund, og hist og her er dette da ogsaa sket.

Trods alt viste det sig imidlertid, at der endnu var saa anselige Fundament- og Murlevninger i Behold, at det lod sig gøre med Sikkerhed at fastslaa Omfanget af Kloster-

anlæggets Midtparti, — den af 4 sammenbyggede Fløje indelukkede *Klostergaard* med Rester af tilhørende *Korsgange*, som har omsluttet denne langs Bygningernes Inderside og

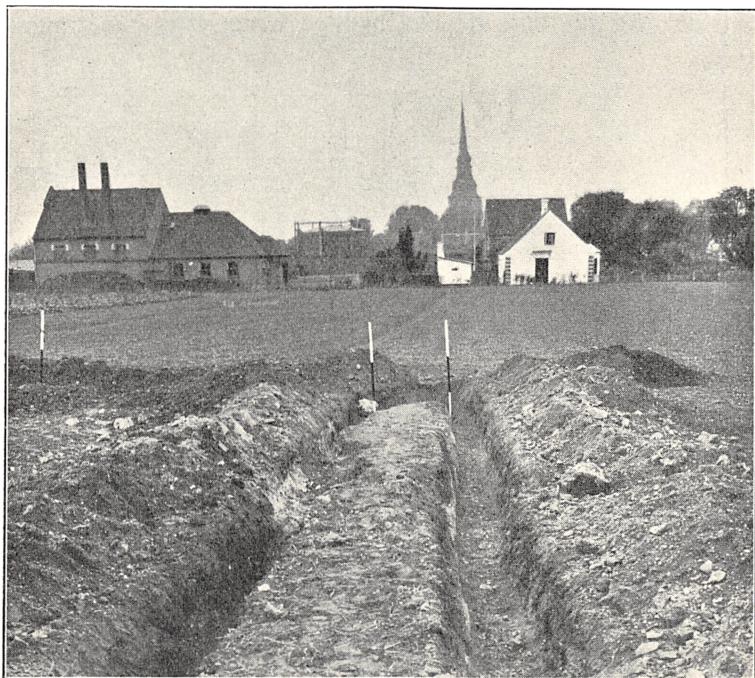

Fig. 2. Nordre Korsgangs Sydмур set mod Vest.

muliggjort Forbindelsen mellem Kirken og Brødrenes Spisesal, Sovestuer og Opholdsrum.

Omstaaende *Grundplan* (Fig. 3), som er bleven til ved at sammenarbejde Resultaterne af Undersøgelsen i Aaret 1900 med de under Udgravningen i Efteraaret 1927 tagne Maal, giver et Indtryk af de fremdragne Murresters Udstrækning og Placering i Forhold til den nuværende Klostergaards Stue- og søndre Udhus⁴).

Planen viser først og fremmest Omridset af et rektangulært Gaardsrum, der i Øst-Vest har en Udstrækning af ca. 27 Meter, i Nord-Syd betydeligt mindre, kun ca. 18 Meter, og omsluttet af 4 sammenhængende Fløje.

Det maa være forbeholdt senere, mere omfattende Udgravninger at konstatere Udstrækningen af disse, om det overhovedet er muligt; thi i stort Omfang er Grundstenene her uden Tvivl fuldstændigt pillede op, og paa Planen er det kun den nordlige og den sydlige Korsgang, som træder

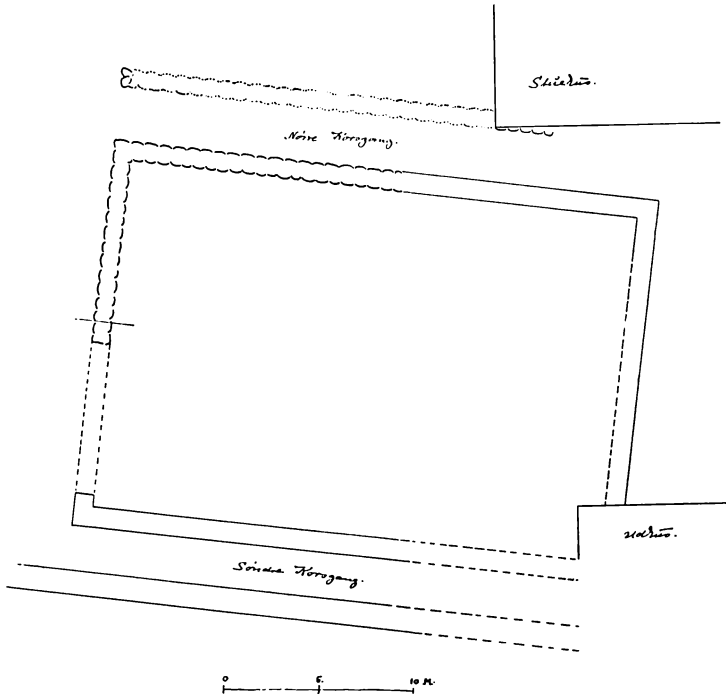

Fig. 3.

klart og tydeligt frem i hele sin Længde og en Bredde af 2—2½ Meter.

Mod Vest, hvor Terrainfaldet gør sig stærkest gældende og Grundstenene maa have ligget saa nær Overfladen, at Plovjærnet ikke har kunnet undgaa Gang paa Gang at komme i Konflikt med dem, gravede man forgæves efter yderligere Rester af Murværk, — alt synes fuldstændig forsvundet.

Selv om Undersøgelsen saaledes hidtil har været forholdsvis begrænset og der stadig savnes Klarhed over Klosterbygningernes Udstrækning og Anvendelse, giver selve Klo-

stergaardens Dimensioner — der i Nord-Syd ganske vist er ret trykkede, men derimod i Længde Øst-Vest fuldt ud staar Maal med kendte Anlæg som St. Katharine Dominikanerkloster i Ribe og Vor Frue Karmeliterkloster i Helsingør — i alle Tilfælde Billedet af et ikke uanseligt indre Komplex.

De svære Fundamenter, der havde en Tykkelse af 1 Meter og sine Steder naaede 1,40 M., var solidt lagt af store Kampesten i Mørtel, og paa lange Strækninger var der af selve Murværket bevaret 1—2 Lag røde Munkesten af normal Størrelse (28×13×9) formurede i Kalk i middelalderlig Skiftegang.

Om de enkelte Bygningers Bestemmelse kan der naturligvis paa saa spinkelt et Grundlag intet siges med Vished. Paa Forhaand ved man jo, at Kirkebygningen, som maa have ligget med Længdeakse i Øst-Vest, har været placeret enten i den nordlige eller den sydlige Fløj; men da der ved dem begge er fundet Grave, lader det sig næppe foreløbig — heller ikke ud fra Skeletfundene — afgøre, hvor Graabrødrene har haft deres Gudshus.

Flest Begravelser er fundet mod Nord, hvor der i Efteraaret 1926 afdækkedes en Række Skeletter paa en af Vængget udskilt Byggegrund, som ligger paa Hjørnet, hvor Byens gamle Klosterstræde munder ud i Alléen til Kirkegaarden.

Paa den sydlige Del af denne knap 12 Meter brede Grund fandtes ca. 1 Meter under Jordoverfladen en Grube med Menneskeknogler, som kaotisk var dynget mellem hinanden, og umiddelbart Vest for denne Benkule Skeletterne af 3 regelmæssigt gravlagte Personer, liggende udstrakt paa Ryggen med Hovederne i Vest, Fødderne i Øst, og Armene udstrakte langs Siderne. Paafaldende var det, at de 2 af disse Lig laa trykket saa tæt op mod hinanden, at Hofte- og Skulderpartierne næsten stødte sammen, saa det med afgjort Sikkerhed kunde sluttes, at de maatte være jordfæstede samtidig og uden Kiste. Muligvis har de her gravlagte været Ofre for en af de Pestepidemier, som forud med faa Aars Mellemrum rasede over Landet.

Under Skeletterne fandtes den naturlige Bund, medens

de løse, sammenhobede Knogler — som det synes af 7—8 forskellige Individier — laa i en med sort Muld fyldt Kule, som skar sig ned i Leret til en Dybde af knap 2 Meter under Terrainet.

Noget sikkert om disse Begravelsers Ælde kan ikke siges, men det eneste Gravgoods, som fandtes i Fylden umiddelbart ved de hele Skeletter, skriver sig i alle Tilfælde fra Middelalderen.

Det var en middelalderlig *Stylus* af Ben af den Slags, som da almindeligt brugtes til Skrivning paa voksbelagte Træplader. Det trinde, drejede Skaft ender foroven i en bred, glat, bagover buet Nakke, hvormed Skrивeren kunde udglatte Voksfladen, medens en i den modsatte Ende indsat Staalspids, hvoraf kun en Stump var bevaret, brugtes til at indridse Bogstaverne med.

I en Afstand af ca. 33 M. fra Gadelinien ryddedes paa samme Grundstykke et 1 Meter bredt, i Ler lagt Kampestensfundament, der — kun et godt Spadestik under Jordoverfladen — strakte sig videre mod Øst ind under Marken, hvor det med Mellemrum kunde forfølges, løbende parallelt med den nuværende Vej til Kirkegaarden.

Alle Skeletterne fandtes Syd for dette Fundament, som muligvis har baaret den Hegnsmur, der har omsluttet Klosteromraadet mod Nord.

Hvor stærkt udplyndret den gamle Tomt end er, giver de mange Formsten af Tegl, som fra Tid til anden er fremdragne deraf, dog et lille Indblik i, hvor rigt udformet de gotiske Bygninger har været, som for Aarhundreder siden knejsede her paa Bakkekammen. Profilsten til Buer i Vinduer og Portaler, Stumper af Stavværk af brændt Tegl, Ribbesten fra Hvælvingerne og Fliser af gulligt Ler med indstemplede, geometriske Mønstre genkalder i alle Fald Billedet af et ret fint udformet, rigt leddelt Bygværk fra Middelalderens sidste Periode⁵).

Det mærkeligste Fund fra Graabrødreklosterets Tomt i Nysted var dog allerede blevet gjort for nogle Aar siden, idet der paa Klostersgaardens Grund i Vængets vestlige Del i Lavningen tæt ved Gasværket opgravedes et middelalder-

ligt Signet af Malm, som i Følge sit hele Stilpræg maa henføres til første Del af det 14. Aarhundrede.

Signetpladen (Fig. 1) er cirkulær af Form, 3,8 cm i Tværmaal og viser foroven under en Baldakin af gotisk Stavværk Brystbilledet af Apostelen Petrus med Nøgle i Haand, medens en lille Menneskeskikkelse, en knælende Munk med foldede Hænder, ses forneden, og Randens Majuskelomskrift lyder paa Latin:

»Petre amas me«⁶).

Dette gamle Stykke, den middelalderlige Stylus og de mange Typer af Formsten, som findes paa Tomten, tyder paa, at Klostermarken i sit Skød gemmer paa Minder om sin fjerne Storhedstid, og muligvis vil den endnu lejlighedsvis yderligere give Bidrag til Belysning af Graabrødrenes anselige, nu saa fuldstændigt forsvundne Bygningskompleks. —

Noter.

¹) Om Klosterets Historie, Johs. Lindbæk: De danske Franciskanerklostre, Kbh. 1914, p. 157 ff. — ²) Carl Adam Hansen: Nysted 1409—1909, p. 11. — ³) Fundberetning og Opmaalinger i Nationalmuseets Arkiv. — ⁴) De med sammenhængende Streg optrukne Linier markerer bevaret Murværk, de brudte Linier de dels pletvis undersøgte, dels pletvis bevarede Fundamenter, og de buede Linier helt afdækkede, nøgne Kampestensgrunde. — ⁵) Prøver af Formsten findes paa Nationalmuseet, samt i Stiftsmuseet i Maribo. — ⁶) d. v. s. »Peter, elsker du mig?«. Signetet nu i Nationalmuseets 2. Afdel., Inventar Nr. D 10171.

Fællesskabet paa Lolland og Falster.

Af *Henrik Larsen.*

I.

Nu har en Gaard, naar den da ikke er samlet af Parceller fra andre Gaarde, som Regel sin Jord liggende paa eet eller nogle faa Steder i Byens Mark, og Ejeren kan dyrke den, som han bedst synes. Saaledes har det imidlertid ikke altid været. De nuværende Forhold gaar ikke længere tilbage end til Udskiftningstiden, der begyndte i Slutningen af det 18. Aarh., og for Lollands Vedkommende først endte et Stykke ind i det 19. Aarh. Nogle af de sidste Byer, der blev udskiftede, var Grænge, der blev udskiftet i Tyverne, og Vester Ulslev, hvor Fællesskabet varede til 1833.

Indtil da ejede en Bonde ikke en bestemt afgrænset Del af Byens Mark, men kun en Andel af denne, fordelt i en Mængde Agre, beliggende paa mange undertiden over hundrede Steder i Marken. Denne hans Part blev i Middelalderen beregnet paa forskellige Maader, enten efter hans Landgilde eller Udsæd eller efter Gaardens Størrelse ifølge gammelt Maal (Bol eller Mark Skyld). Han maatte finde sig i at faa sin Jord tildelt paa andre Steder end tidligere, hvis Marken blev omrebet, det vil sige, hvis Jorden paa ny blev omfordelt mellem Byens Gaarde. Det var dog kun sjældent, at Jorden blev omrebet; paa Lolland havde en Gaard 1688 vistnok som oftest sine Agre paa de Steder, hvor den engang i den graa Oldtid havde faaet dem tildelt. En almindelig Omrebning af en hel Bys Mark har kun i ganske faa Tilfælde fundet Sted. Men Følgen var ogsaa, at Fællesskabet her var langt mere uregelmæssigt og indviklet end andre Steder.

Paa Falster var det anderledes. Her er vist alle Byerne een eller to Gange blevne omrebete. Første Gang, da de,

rimeligvis paa Grænsen af Oldtiden og Middelalderen, blev bolskiftede; anden Gang, da de uvist naar, men antagelig i det 16. eller 17. Aarh. blev solskiftede; dette var dog kun Tilfældet med en Del af dem. I det 18. Aarh. blev baade paa Lolland og Falster de Gaarde i en By, der tilhørte samme Gods, ofte gjort lige i Hartkorn, og dette medførte atter nogen Omfordeling af Jorden, selv om det vel i Reglen skete ved, at Agre blev tagne fra de større Gaarde og lagt til de mindre.

Af Markbøgerne fra 1681 og 1682 til Christian den 5.'s Matrikel, samt ligeledes af Engtakseringsprotokollerne fra 1682 og de lidt senere Modelbøger erfarer man, hvorledes en Gaard da havde sin Jord beliggende, hvor mange Agre den havde, disses Størrelse og Godhed, samt meget andet.

En Bys Jord var da som oftest delt i flere *Marker*, der igen var delt i mindre Afdelinger, der kaldtes *Agerskifter* eller blot *Skifter*, undertiden alene benævnt med Flertalsformen *Agre*; disse Skifter var saa igen delte i lange, smalle Strimler, der kaldtes *Agre*. Hertil kom undertiden *Vænger*; endvidere hørte som Regel til enhver By Enge, Enghaver og ofte *Tørvemoser*, *Skovhaver* og *Skove*, samt *Overdrev*. Disse sidste var ofte fælles for flere Byer.

Paa Falster havde Byerne som Regel 3 *Marker*, der blev dyrkede i 2 Aar i *Træk*, hvorefter de hvilte et Aar, fraset enkelte *Agerskifter*, der paa Grund af Jordens ringere Godhed eller Mangel paa *Gødning* behøvede længere *Hvile*. Jorden blev i Nordfalster besaaet første Gang med *Rug*, andet Aar med *Byg* og *Havre*, hvorefter den hvilte. I Sydfalster saaede man første Aar foruden *Rug* noget *Hvede*. Mange Steder saaede man ogsaa *Ærter* og *Vikker*. Det er dette *Sædskiye*, som kaldes *Trevangsbruget*; det benyttes ogsaa paa *Sjælland*, men her saaede man det første Aar, efter at Jorden havde hvilet, *Byg* og først næste Aar *Rug*. Grunden til at man paa Falster saaede *Rug* det første Aar, er vel den, at man her det første Aar dyrkede eller havde dyrket *Hvede*.

I Østlolland var *Sædskiye* ligesom i Sydfalster, *Rug* og *Hvede* det første Aar og *Byg* og *Havre* det næste. I

Vestlolland, det vil sige Sønder og Nørre Herred og de vestlige Sogne i Fuglse Herred, havde man nogle Steder 4 Marker, men oftere 5 Marker. Hvor der var 4 Marker, dyrkede man dem ofte som i Vester Skørringe første Aar med Rug og Hvede, andet med Byg og tredie med Bælgkorn og Havre, hvorefter Jorden hvilte det fjerde Aar. Hvor der var 5 Marker, saaede man som i Horslunde det første Aar Rug og Hvede, det andet Byg og Havre, tredie Aar Ærter og fjerde Byg og Havre, hvorefter Jorden hvilte et Aar. I Søllested angives det, at man saaede Bønner, Ærter og Vikker det tredie Aar, og det samme var vel Tilfældet andre Steder.

Undertiden kunde en By eller Herregaard have flere end 5 Marker eller Del i flere, ved at den havde Jord i andre Byers Marker; i saa Fald blev to eller flere betragtet som een Mark. Tvede i Halsted Sogn siges saaledes 1759 at have Del i 14 Marker, men dette er en Undtagelse. Herregaarden Krenkerup (nu Hardenberg) havde 1682 8 smaa Marker, som blev delt i 3 Dele.

Enkelte Byer havde kun een Mark, der da blev besaaet aarlig, f. Eks. Handermelle i V. Ulslev Sogn, Taars, Helgenæs, Købeløse og Rersnæs, Nørre Herred, Lolland, alle Smaabyer i Nærheden af Kysten. Nogle havde kun Vænger til de enkelte Gaarde, f. Eks. Halskov paa Falster.

Oprindelig var det vel Meningen, at Markerne skulde være lige store, men det var vist sjældent Tilfældet. Grænserne mellem Markerne blev vel ogsaa undertiden forandrede. Heller ikke Agerskifterne var lige store, undertiden var Antallet af Agrene vel ens, men da disse ikke altid var lige brede og endnu mere sjældent lige lange, bliver der alligevel stor Forskel paa Agerskifternes Størrelse.

Agrene var i endnu mindre Grad lige store, Bredden af dem rettede sig efter Gaardens Størrelse, og Længden kunde være højst forskellig. Bredden var vel ofte mellem 10 og 30 Alen, Længden undertiden under 100 Alen, men ofte større. I Hjelm Nørremark i Langagre havde Ager Nr. 27 en Længde af ikke mindre end 1757 Alen, Bredden var i den ene Ende 11 og i den anden 10 Alen. Endnu længere var

dog Nr. 28, der var maalt i 2 Stykker, hvoraf det ene var paa 1020 Alen og det andet paa 1029 Alen; antager man, at disse 2 Stykker har ligget i Forlængelsen af hinanden, og dette er vel det sandsynligste — thi havde de ligget ved Siden af hinanden, var de sikkert blevne regnede for 2 Agre —, har den samlede Længde altsaa været 2049 Alen plus muligvis et Stykke Eng eller andet udyrket Jord, der har adskilt de to Stykker. Bredden af de 2 Stykker var ved Enderne fra 23 til $27\frac{1}{2}$ Alen. Det er dog en ren Undtagelse, at nogle Agre er saa lange, men Skifter med Agre af 6—700 Alens Længde finder man dog hyppig.

Agrene kunde ofte være af ulige Længde i samme Ager-skifte; dette kan hidrøre fra, at dette var uregelmæssigt af Skikkelse eller fra, at en Del af det var Mose, Eng eller ikke blev dyrket; saadan Jord hørte vel ogsaa med til Agrene, men blev ikke maalt med 1682.

Agrene i et Skifte løb som Regel alle i samme Retning, selv om der undertiden fandtes enkelte, der laa for Enderne af de øvrige Agre i modsat Retning af disse og blev benyttede til at vende med Ploven paa.

Undertiden var en Ager delt saaledes, at en Gaard havde den ene Ende og en anden eller endnu flere Gaarde den anden. I Markbøgerne er dog i saa Tilfælde hver Del regnet for en særlig Ager.

I Bregninge paa Falster havde Byens 3 Marker henholdsvis 12, 14 og 9 Skifter, i alt 35, der igen var delt i 241, 302 og 197 Agre, i alt 740. Da Byen havde 18 Gaarde, har en Gaard gennemsnitlig c. 41 Agre. Byens dyrkede Jord var i alt 270 Tdr. Land, Størrelsen af en Ager er altsaa gennemsnitlig c. 5100 Kvadrat-Alen.

Horbelev havde i sine 3 Marker henholdsvis 21, 13 og 19 Ager-skifter, i alt 53, med 364, 323 og 320 Agre eller i alt 1007, foruden nogle Agre, som var utjenlige til Sæd og anvendtes til Høslæt og derfor ikke blev maalte. Byen havde 16 Gaarde, hvilket giver gennemsnitlig henved 63 Agre for hver Gaard. Størrelsen af en Ager bliver her gennemsnitlig c. 4800 Kvadrat-Alen, da Byens dyrkede Areal var 353 Tdr. Land.

Vindeby i Nørre Herred paa Lolland havde 5 Marker, hvori var henholdsvis 11, 12, 11, 12 og 10 Skifter, i alt 56, og 336, 497, 378, 383 og 352 Agre, i alt 1946. Desuden fandtes der en mindre Vang med 60 Agre samt nogle Vænger til Vindebygaard og Husmændene. Byen havde 39 Gaarde; der bliver altsaa gennemsnitlig ca. 52 Agre til hver Gaard. Nogle af disse havde dog flere. Nr. 1 havde i de 5 Marker henholdsvis 7, 20, 14, 13 og 9 Agre eller i alt 63. Denne Gaards dyrkede Jorder udgjorde 284,241 Kvadrat-Alen, Gennemsnitsstørrelsen for en Ager er altsaa c. 4500 Kvadrat-Alen. Hele Byens Areal af Agerjord var 675 Tdr. Land, en Ager var altsaa gennemsnitlig c. 4700 Kvadrat-Alen, altsaa lidt mere.

I denne By fandtes imidlertid flere Agre, der var delte paa den foran anførte Maade. Størrelsen af de oprindelige Agre bliver altsaa noget større end angivet.

Alle disse Agre var saa igen fordelte mellem Byens Gaarde; meget ofte saaledes, at enhver Gaard, hvis Ager-skifterne var tilstrækkelig store, havde Agre i ethvert af dem. Dog fandtes der i saa Henseende mange Undtagelser, især paa Lolland, hvor Forholdene var langt mere uregelmæssige end paa Falster. Gaard Nr. 1 i Vindeby havde saaledes kun Agre i 39 af Byens 56 Skifter.

Fordelingen af Agrene mellem Gaardene kunde være foretaget paa flere Maader. Den simpleste er vel den, man finder i de *solskiftede* Byer paa Falster. For at man bedre kan se, hvorledes Fordelingen er, skal nedenfor gengives et Uddrag af Markbog Nr. 581 for Ravnsø i Nørre Alslev Sogn paa Falster. Agrenes Længde og Bredde er dog udeladt:

Ravnsø Biers March.

Bye Støcher. 11 Agre, maalte fra søndre Side.

Ager Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Gaard Nr.	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

Ohrhøy. 14 Agre, maalte fra søndre Side.

Ager Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Gaard Nr.	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

Kastils Agre. 14 Agre, maalte fra vestre Side.

Ager Nr. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

Gaard Nr. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

Som man vil se, følger Gaardene i alle 3 Skifter efter hverandre i samme Rækkefølge, og Gaard Nr. 1 har i de 2 første Skifter den sidste eller nordligste Ager og i det tredie Skifte den første eller vestligste Ager, og saaledes er det ogsaa i de øvrige Skifter. Gaarden har enten den nordligste eller vestligste Ager, medens Gaard Nr. 14 har den sydligste eller østligste i Agerskifterne. I det ene af Skifterne og i et Par her ikke nævnte er der kun 11 Agre. De fleste havde dog 14 Agre, een til hver af Byens 14 Gaarde. To havde henholdsvis 28 og 31 Agre, her havde hver Gaard 2 eller 3 Agre ved Siden af hinanden. En lignende Fordeling finder man f. Eks. ogsaa i Vaalse, hvor de fleste Ager-skifter havde 41 eller 42 Agre; her var 41 Gaarde foruden Præstegaarden, der havde sin Jord for sig selv i Byens Marker, og en Gaard havde ligesom i Ravnsø en Ager i hvert Skifte. Herfra maa dog undtages *Tofterne*, hvor de fandtes; disse laa bag Gaardene og Byen, og en Gaard havde kun Part i de Tofter, der laa paa den Side af Byen, hvor den selv laa. Her havde den som oftest flere Agre ved Siden af hinanden, hvis samlede Bredde var eller skulde være lig Gaardspladsens Bredde. Længden var derimod ofte meget forskellig. Ofte var der mere Uregelmæssighed i Tofterne end i de øvrige Skifter. Undertiden synes de at mangle eller at bære et Navn, der ikke betegner dem som Tofter.

Dette er en meget regelmæssig Fordeling af Agrene, og dette tyder paa, at den her er meget ung, da der altid i Tidens Løb vil komme Uorden, ved at Gaardene bliver delte og Parter af dem bliver sammenlagte med andre Gaarde.

En anden Fordelingsmaade træffer man i andre Byer, f. Eks. i Horbelev. Her skal anføres nogle Skifter fra denne Bys Grewinge Mark (Markbog Nr. 591).

Maadagere. 21 Agre, maalte fra søndre Side.

Ager Nr. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Gaard Nr. 9 7 8 15 13 14 6 16 1 11 9 7

Bol Nr. 1 2 3 4

Ager Nr.	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Gaard Nr.	2		10	3	4	5	12	2	
Bol Nr.	5			6					

God Wræd Agre. 22 Agre, maalte fra østre Side.

Ager Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Gaard Nr.	16	1	9	7	8		2		10	3	4	5	12	
Bol Nr.	3		1		5			6						

Ager Nr.	15	16	17	18	19	20	21	22
Gaard Nr.	15	13	14	6	11		13	
Bol Nr.	2							

Stølf's Agre. 27 Agre, maalte fra vestre Side.

Ager Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Gaard Nr.	1		16	16	6	14	13	15	4		11	
Bol Nr.	3			2								

Ager Nr.	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
Gaard Nr.	12	5	4	3	8	7	9	10	2		
Bol Nr.	6				1			5			

Ager Nr.	24	25	26	27
Gaard Nr.	6	14	13	15
Bol Nr.	2			

Af dette Uddrag af Markbogen vil man f. Eks. finde, at Gaardene Nr. 9, 7 og 8 i alle 3 Skifter har Agre, der ligger ved Siden af hverandre, enten i denne Rækkefølge, naar Agrene er maalte fra søndre eller østre Side, eller i modsat Orden, naar de er maalte fra den nordre eller vestre Side. Derimod har de to yderste af disse Gaarde, Nr. 8 og 9, til Nabo paa den anden Side snart en og snart en anden Gaard, uden at der heri synes at herske nogen fast Regel. Disse tre Gaarde Nr. 9, 7 og 8 udgjorde et *Bol*. Af saadanne Bol var der 6 i Horbelev, som foran er betegnede med Numre. Dette stemmer ogsaa med Bolantallet i Kong Valdemars Jordebog, og denne Agerfordeling maa derfor

anses at gaa mindst tilbage til Aaret 1200; rimeligvis er den endnu nogle Aarhundreder ældre.

Bolenes Plads i Skifterne maa maaske antages at være tildelte dem ved Lodtrækning. Bolene var alle lige store, og den samlede Bredde af et Bols Agre var derfor ens i samme Agerskifte. Undertiden kunde en enkelt Gaard udgøre et Bol for sig selv; oftere var et Bol delt mellem 2, 3 eller endnu flere Gaarde, hvis Andele i det ikke behøvede at være lige store. Ikke sjældent var det Tilfældet, at en Gaard havde Del i to eller flere Bol, og var dette ofte Tilfældet, kunde det tit være vanskeligt at udfinde, hvor mange Bol der var i en By. For øvrigt var der ogsaa i Horbelev forskellige Uregelmæssigheder, saaledes er det for nogle Agre i de nævnte Skifter ikke foran angivet, til hvilket Bol de hørte. I Horbelev var Agerskifterne ikke lige store, Hassel Agre havde saaledes 42 Agre, selv om de fleste var mindre, et enkelt, Tofterne i Kirkemarken, havde endog 52 Agre, men heraf tilhørte de 15 sidste en enkelt Gaard Nr. 2.

Paa Falster var de fleste Byer vistnok enten sol- eller bolskiftede; de første var sikkert i Flertal; i Nørre Herred fandtes 1682 maaske slet ingen bolskiftede Byer; derimod fandtes flere saadanne i Sønder Herred. Dog synes Bolskiftet sjældent at være saa regelmæssigt som i Horbelev.

Kommer man fra Falster til Lolland, vil man finde, at Forholdene her er ganske anderledes. Her findes vist slet ingen bolskiftede Byer, og af solskiftede Byer er her maaske kun Oreby i Musse Herred, hvor i alt Fald de to Marker var solskiftede. Dog gør Øerne Nord for Lolland maaske en Undtagelse; i alt Fald var Askøby solskiftet, men disse Øer hørte tidligere ligesom Falster under Nykøbing Len.

Paa Lolland er der tilsyneladende intet System i Agrenes Fordeling; en Gaard kunde i Marken snart have 2 Gaarde til Nabo, snart to andre og i andre Skifter igen andre. Hist og her synes der dog at være Tegn, der tyder paa, at der maaske engang har været en Bolinddeling, f. Eks. i Vindeby, hvorom henvises til en Afhandling af Forfatteren i Aarbøger for Nord. Oldkyndighed 1918¹).

Paa Lolland var Agerskifterne naturligvis heller ikke

lige store. I Vindeby havde de 3 største henholdsvis 76, 75 og 68 Agre, men af Skifter med under 20 Agre fandtes der ikke mindre end 15. I andre Byer kan man finde dem, der har over 100 Agre.

Tidligere er omtalt, at i nogle Byer kunde en Ager være delt mellem flere Gaarde. En Gaard kunde ogsaa have 2 eller endnu flere Agre, der laa ved Siden af hverandre. Der var Forskel paa de enkelte Byer i saa Henseende og ligesaa paa de enkelte Egne af Lolland. I Vindeby var en Ager ikke sjældent delt, og som Regel havde en Gaard kun en Ager ad Gagen; i Nabobyen Tjørneby var dette mindre udpræget, Gaardene havde her ofte flere Agre samlede.

Samme Modsætning kan man finde mellem Nørre og Sønder Herred. Det første Herred var hovedsageligt som Vindeby, det andet minder mere om Tjørneby. Gaard Nr. 1 i Vindeby havde 63 Agre, der var beliggende i 39 Skifter paa 56 Steder, Gaard Nr. 1 i Danmare havde 46 Agre liggende i 16 Skifter paa 23 Steder. Denne Gaards Areal var 405,524 Kvadrat-Alen. En Ager i Danmare tilhørende denne Gaard er altsaa gennemsnitlig 8815 Kvadrat-Alen. Gaarden i Vindeby var meget mindre, den havde 284,241 Kvadrat-Alen dyrket Jord, Gennemsnitsstørrelsen af en Ager bliver her 4512 Kvadrat-Alen. Agrene i Vindeby er altsaa langt mindre end i Danmare, desuden ligger de langt mere spredte. Vindeby havde da 39 Gaarde og Danmare 38. Man maa dog ikke altid drage for store Slutninger af Agrenes Størrelse. I bolskiftede Byer vil en Gaard, hvis Jord ligger i eet Bol, have større Agre end en Gaard af samme Størrelse, hvis Jord ligger i 2 Bol.

Fællesskabet var ofte ikke indskrænket til de enkelte Gaarde i en By, undertiden kunde der være Fællesskab mellem 2 eller flere Byer. I mange Tilfælde drejede det sig dog ikke om selve Agerjorden, selv om Grænserne mellem 2 Byer ofte var meget uregelmæssige og ujævne, saa at deres Agre og Skifter løb ind imellem hverandre, men kun om Græsningen paa denne, idet der ikke altid var Hegn mellem 2 Byers Marker; særlig naar Markerne var dyrkede med

samme Kornsort, manglede disse, saa at Kvæget kunde gaa fra den ene Bys Mark ind paa den andens og omvendt. Men mange Steder, især dog paa Lolland, var det imidlertid saaledes, at 2 eller flere Byers Agre laa sammenblandede imellem hverandre.

I mange Tilfælde bestod dette Fællesskab dog kun i, at een eller flere Gaarde i en By havde een eller nogle faa Agre i en anden Bys Mark og omvendt. Saaledes var Forholdet mellem Vindeby og dens Nabobyer. Undertiden kunde der ogsaa til en Gaard høre en øde Gaard eller Jord i en anden By; men ofte kunde det indbyrdes Fællesskab være langt mere indviklet, idet en Mark liggende mellem flere Byer kunde være fælles for dem alle, saaledes at Byernes Agre laa sammenblandede i den. Et Eksempel herpaa har man i Landet Sogns Storemark. I det første i Markbogen nævnte Skifte, Hovagers Skifte norden Vejen, der bestod af 16 Agre, tilhørte 5 Agre 4 Gaarde i Askø, 10 Agre 4 Gaarde i Opager og 1 Ager en Gaard i Nøbbølle (Nybølle), og de enkelte Byers Agre laa ikke samlet i Skiftet. I det 7. Skifte, der havde 15 Agre, laa 11 Agre til 3 Gaarde i Askø og 4 til 2 i Opager. I det 17. Skifte, som indeholdt 30 Agre, var til Dels andre Byer lodtagne, 7 Gaarde i Alminde havde 10 Agre, 4 i Skodsebølle 7, 2 i Nøbbølle 4 og 5 Gaarde i Opager 9 Agre. I det 26. Skifte havde Nøbbølle 38 Agre, Skodsebølle 2 og Præstegaarden 2, i alt var der 42 Agre. Foruden de ovenfor nævnte Byer havde nogle Gaarde i Aageby, Korterup og Strogeby nogle Agre i Marken. Denne har formodentlig ligget imellem de Byer, som havde Del i den, og hver af disse har vel særlig haft sine Agre i den Del af Marken, der laa nærmest ved vedkommende By.

Undertiden er Fællesskabet mellem 2 Byer kun tilsyneladende, idet de 2 Byer i Virkeligheden maa betragtes som een, hvoraf en Del har faaet sit særlige Navn. Hillested havde saaledes sine 3 Marker i Fællesskab med Raa, der ligger lige Nord for Byen; dog var der Agerskifter, hvor den ene By havde flere Agre end den anden. Disse to Byer regnes nu kun for eet Ejerlav, hvortil ogsaa Sognets tredie

By Haared henregnes, skønt den tidligere havde sin Jord for sig selv. I Vejleby Sogn nævnes tidligere en By Pallerup, som ogsaa findes afsat paa Videnskabernes Selskabs Kort, i Markbogen nævnes Pallerup Tofter; i Virkeligheden har Navnet kun været baaret af nogle Gaarde i eller ved Vejleby, der havde deres Jord liggende i denne Bys Marker. Flere andre Eksempler skal nævnes i det følgende.

I andre Tilfælde laa Byerne længere fra hinanden; den ene Bys Gaarde er da maaske udflyttede fra den anden By, uden at deres Jord er blevet fraskilt Moderbyens. Dette maa f. Eks. være Tilfældet med Utterslev og Kastager i Lollands Nørre Herred. Den sidste By havde Del i den førstes 5 Marker, men havde desuden for sig selv en Mark, hvori den alene havde Del. I Utterslev Bys Marker havde desuden Lille Utterslev og Havgaard Del. Den sidste havde desuden et Par Vænger for sig selv paa tilsammen ca. 20 Tdr. Land. Derimod havde Vintersborg, den tidligere Utterslevgaard, da sin Jord for sig selv, men maaske dette ikke er det oprindelige.

Paa Falster fandtes som Regel kun Fællesskab i Græsning; dog havde Halskovgaard foruden et Par Vænger ved Gaarden Jord i Melse Mark. Derimod havde Halskov By sin Jord, der bestod af Vænger, for sig selv. Ligeledes havde Bønned By noget Jord i Horbelev Mark.

I det følgende skal nævnes nogle af de Byer, som saaledes laa i Markfællesskab med andre. Herom faas foruden af Markbøgerne ogsaa Underretning af de Indberetninger, som 1759 blev indsendte angaaende Fællesskab i Mark, Overdrev og anden Jord²).

I Sønder Herred paa Lolland havde Havbølle fælles Marker med Toreby. Byen opføres dog ikke for sig selv i Matriklen og regnes heller ikke nu for et særligt Ejerlav. Desuden havde flere af Gaardene i disse 2 Byer Jord i flere af Ryde Bys Marker, medens af denne Bys Gaarde kun een havde Jord i de 2 nævnte Byers Marker. Volshave og Gurreby havde ligeledes fælles Marker, men et Par af disse tilhørte mest Gaardene i Gurreby, og i de øvrige Marker var der flere Skifter, der helt eller delvis tilhørte den ene af

Byerne. Kettinge By, der dog kun bestod af 2 Gaarde, havde Markfællesskab med Gloslunde; ligesaa havde Hoby, Skibelunde og Østerhus i samme Sogn Markfællesskab. Det sidste Navn nævnes ikke i Matriklen 1688, og senere er ogsaa Navnet Skibelunde forsvundet. Allerede 1778 kaldte man denne By med samme Navn som Hoby. I Engene paa Øerne i dette Sogn Tjørnebjærg, Hominde (Hummingen), Magleholm og flere andre var der ligeledes et vidtløftigt Fællesskab mellem Sognets Byer, ligesom ogsaa adskillige udensogns Gaarde havde Del i dem. Det samme var Tilfældet med Engene paa Vejlø i Nakskov Fjord; her havde bl. a. Gaarde i Raarup, Vestenskov, Læsø, Skovby, Næsby, Savnsø, Brydebølle, Knubbelykke og maaske flere Byer deres Enge liggende mellem hverandre. I det tidligere Aageby Sogn havde denne By og Opager fælles Marker, og disse to Byer havde ogsaa en Del Fællesskab med Korterup og Tystrupgaard. Endvidere var der ifølge Engtakseringsprotokollen Fællesskab mellem Majbølle, Munkeby, Gammelby, Rudbjærg og Raageskov, alle liggende i Tillese Sogn.

I Nørre Herred var der i Købelev Sogn et vidtløftigt Fællesskab mellem Byerne der. I Modelbogen til Matriklen 1688 er Gaardene i Sognet opførte med fortløbende Numre, selv om Byernes Navne er angivne. I selve Matriklen er dog hver By nummereret for sig selv. Der synes dog at være et snævrere Fællesskab mellem Store og Lille Købelev, samt mellem Vesterbo og Østerballe, af hvilke den sidste By nu ikke er et særligt Ejerlav. Blandt de to sidste Byers Marker nævnes Uldersløf Mark, maaske har man her et tidligere Navn paa en af disse Byer. Glostrup i samme Sogn havde dog sin Jord for sig selv.

Om Fællesskabet mellem Utterslev og Kastager er tidligere talt. Mellem Øster Nordlunde, Tvede og Skovby i Halsted Sogn var der ogsaa meget Fællesskab. Den første By havde 1682 5 Marker, og i disse havde Tvede en stor Del af sin Jord, særlig i de 3 af dem. Desuden havde Tvede for sig selv 2 Marker og 4 Vænger, hvori Øster Nordlunde By kun havde ringe Del. Skovby havde nogle Vænger for sig selv, men nogle af Gaardene havde ogsaa Jord i Øster

Nordlunde Bys Marker. I Indberetningen fra Pederstrup 1759 siges det, at Halsted Tvede havde Jord i 14 Marker; 5 af disse tilhørte Langesø i Vesterborg Sogn. Af Markbogen, men ikke af Modelbogen, fremgaar det ogsaa, at nogle af Tvede Bys Gaarde havde Jord i Langesø Bys Marker. Denne Jord synes da forglemt ved Indførelsen i Modelbogen. Af de 14 Marker var den ene for øvrigt en Mose, Pattedmose, hvori der kun var Græsning. Heri havde tillige Øster og Vester Nordlunde samt Skovby Del. I Øster Nordlundes ene Mark var der 1759 en lille Eng, der hørte Store Købelev til.

Langesø havde 1682 sine 3 Marker tilfælles med Tving, der nu enten henregnes til Langesø eller er underlagt en af de nærliggende Herregaarde. Ligeledes havde Magletving og Bønned i samme Sogn i Fællesskab 5 Marker eller vel rettere 3, hvoraf de 2 hver var delt i 2; disse Marker hvilte hver tredie Aar. Disse to Byer udgør dog nu hver sit Ejerlav. Endvidere havde Vester Karleby og Ringseby i Herredskirke Sogn Markfællesskab. De havde 5 Marker, der hvilte hver femte Aar. Disse to Byer udgør ogsaa nu et Ejerlav.

Rimeligvis var der endnu flere Byer, særlig i den østlige Del af dette Herred, der havde mere eller mindre Fællesskab i Ager og Eng med andre.

I Fuglse Herred i Holeby Sogn havde Byerne Nørre og Sønner Holeby, Horeby og Raagehave fælles Marker og udgjorde et Ejerlav, Horeby nævnes ikke i Matriklen og kendes heller ikke nu. Derimod havde de 2 Gaarde i Nebbehave deres Jord for sig selv. Ligeledes havde Tofte fælles Marker med de 2 Gaarde i Norre, den første By havde tillige en lille Mark for sig selv.

I Tirsted Sogn var der et vidtløftigt Fællesskab mellem Sognets Byer. Gerringe og Viet maa betragtes som een By, de slaas baade i Matriklen 1688 og i den nuværende sammen til et Ejerlav. I Sognet nævnes 1682 en By Aasserup, der nærmest var en Del af Brandstrup og havde fælles Marker med denne By. Byen laa eller vel rettere ligger endnu lige Vest for Sognets Præstegaard Rubbelykke. En af Markerne

i Sognet hed Størup Mark, et Navn, der maaske' engang har været baaret af nogle af Sognets Gaarde. Paa Øen Lang havde Sognet Eng tillige med Rødby og nogle udensogns Gaarde.

I Errindlev Sogn var der Markfællesskab mellem Kirkebyen og Skovby, saa disse to maa anses for et Ejerlav, hvad de ogsaa nu er. I disse Byers 3 Marker havde den tredie By i Sognet, Sjælstofte, Del, i den ene Mark, den, der laa nærmest ved denne By, endog alle Gaardene. Ligesaa havde de to andre Byer en Del Jord i den ene af Sjælstofte Bys Marker. Skovby maa sikkert være en Udflytterby fra Errindlev, Sjælstofte muligvis ogsaa, men Udflytningen maa da være foregaaet meget tidligere. Paa Øen Ager, der ligger Sønden for Sjælstofte, havde Gaardene i Errindlev og Skovby samt nogle af Gaardene i Sjælstofte Eng. I Sognet ligger desuden Byen Torpe og Herregaarden Bremersvold, der hver havde sin Jord for sig selv.

Rødby havde sin Jord for sig selv; dog havde Byen Græsningsfællesskab i den ene Mark med Sædinge, Ringsebølle og Lundegaard. Disse to sidste dannede et Ejerlav, Lundegaard er en Udflyttergaard fra Ringsebølle. Ringsebølle Sogn kaldtes tidligere Eveby Sogn, endnu 1564 kaldes Kirken Ringsebølle eller Eyebye Kirke³). Maaske Ringsebølle oprindeligt kun har været et Navn paa en Del af denne By, som senere er blevet overført paa den hele By. I Taagerup Sogn var der ogsaa meget Fællesskab mellem Sognets Byer. Taagerup og den nu nedlagte By Højby maa rettest opfattes som et Ejerlav, hvortil ogsaa Højbygaard kan henregnes. Dog laa Gaardens Jord mere samlet end Bøndernes. Der var ogsaa en Del Fællesskab mellem disse 2 Byer og Hyldtofte og Byen eller Gaarden Engebølle. Endvidere var der Fællesskab mellem Fuglse og Bøsserup, der antagelig er en Udflytterby eller -torp fra den første.

I Musse Herred var der meget Fællesskab mellem Byerne i Slemminge Sogn, særlig mellem Ugestrup (Udstolpe) og Store Slemminge. Denne By havde desuden en Del Jord i Lille Slemminge Mark. Hovedgaarden Nørregaard havde sin Jord i Store Slemminge og Ugestrup Marker, samt i den

ene af Lille Slemminge Marker. Den lille By Brandstrup (Brandstolpe) er ligesom Øster Slemminge nærmest kun en Del af Store Slemminge. Derimod havde Hejrede sin Jord for sig selv og ligesaa Ettehave paa en mindre Del nær.

I Toreby Sogn havde denne By og Nagelsti fælles Marker, i den sidste Bys Tofter havde ikke alene Byen selv, men ogsaa Gaarde i Toreby og Grænge Del. I Sundstofferne til Nagelsti var 141 Agre, heraf tilhørte de 37 denne By, 87 Toreby, 10 Grænge, 6 Sundby og 1 er oversprunget i Markbogen. Grænge havde en Del Jord i disse to Byers Marker, ligesom disse havde Jord i Grænges Marker. Blandt Ager-skifterne i Toreby Mark nævnes Østre Durup Skifte, maaske nogle af Gaardene i Byen har baaret Navnet Durup. Sundby havde for sig selv nogle Vænger, for øvrigt Jord i de andre Byers Marker. Mellem de nu forsvundne 2 smaa Byer i Sognet Korsemarke og Povlstrup var der ogsaa Markfællesskab, endvidere havde en Mand i Grænge og nogle i Nagelsti Jord i disse Byers Marker.

Kettinge og Raagelunde havde ligeledes fælles Marker og udgjorde og udgør endnu et Ejerlav. Derimod havde Tokkerup i samme Sogn hovedsagelig sin Jord for sig selv, skønt Byen ikke nævnes i Matriklen 1688, dens Gaarde er her henregnede til Raagelunde. Budderup havde Del i 2 af Vaabensted Bys Marker, desuden havde den en Mark for sig selv. Ligeledes havde Gaardene i Agerup Del i to af samme Bys Marker, men de havde desuden 3 Marker for sig selv. Mellem Radsted og Krungerup var der ligeledes til Dels Markfællesskab. Disse Torper kan vel betragtes som Datterbyer af Vaabensted og Radsted.

Byerne eller Ejerlavene var af meget forskellig Størrelse, det største Ejerlav var Toreby—Nagelsti, der tilsammen havde 1570½ Tdr. Land dyrket Jord. Radsted og Krungerup havde 1174 Tdr., Utterslev, Kastager og Hovgaard 1186 Tdr. Land, den største By var Vaalse med 1154 Tdr. Land Agerland*). Men mange Byer bestod kun af nogle faa Gaarde, og hist og her fandtes der *Enkeltgaarde*. Undertiden laa disse helt eller delvis i Fællesskab med en By, undertiden havde de deres Jord for sig selv. Fauervedgaard i Taars

Sogn havde ingen Marker for sig selv, dens Jord laa i Taars, Killerup og Kalø Byers Marker. Danstedgaard havde foruden sine egne Marker en stor Del af sin Jord i Norre Søndermark og i Øster Tirsted Marker. Lejrupgaard i Vaabensted Sogn havde Jord i Aagerup Bys Marker, hvor den havde et Vænge med 33 Agre for sig selv, og i 2 af Vaabensted Bys Marker. Trustrupgaard havde et Vænge for sig selv i Vaabensted Mark og desuden 2 Marker for sig selv. Bartoftegaard i Vestenskov Sogn havde sin Jord for sig selv og ligeledes Glostrup i Købelev Sogn.

De fleste af Lollands middelalderlige *Adelsgaarde* maa have haft deres Jord i Fællesskab med de øvrige Gaarde i samme By; ofte var det vel ikke andet end Bøndergaarde, som en Adelsmand havde udkaaret til sit Sæde, hvis da ikke, hvad der kunde hænde i den ældre Middelalder, Beboeren selv var steget op i Herremændenes Klasse. Selv den Gaard, som Landets Drost Matheus de Florathorp af Slægten Gøye 1267 beboede i Flaarup, maa have haft sin Jord liggende i Fællesskab med Bøndernes. Nogle Herregaarde er dog vel oprindelig Torper eller Enestegaarde, men disse havde ikke altid deres Jord for sig selv.

Efterhaanden blev de smaa Herremænd fortrængte, og de mere velhavende fik efterhaanden deres Gaarde udskilte af Fællesskabet med Bønderne. Dette er rimeligvis undertiden sket ved Mageskifte, hvad maaske kan være Tilfældet med de Herregaarde, der som Orebygaard og Engestofte har Navn af en endnu eksisterende By. At Orebys Marker er solskiftede, kan maaske være et Tegn derpaa. Ikke sjældent er det ligefrem sket ved, at Herregaarden opslugte de øvrige Gaarde i Byen og inddrog deres Jorder under sig og undertiden tillige nærliggende Smaabyer. Lungholm skal være opstaaet af en lille By Olstrup. Krenkerup, det nuværende Hardenberg, var i Middelalderen en lille Landsby; under denne Gaard er tillige lagt en Landsby Hyed.

Nogle Herregaarde havde dog endnu 1682 deres Jord liggende helt eller delvis i Fællesskab med andre Gaarde. Foran er omtalt Havgaard, Nørregaard og Højbygaard. Af andre kan nævnes Torkildstrup paa Falster, Vindebygaard,

der havde et mindre Vænge for sig selv, Resten i Fællesskab med Vindeby, Sædingegaard, hvis Jord laa iblandt Lille Sædinge Bys Jorder, og Bandholmgaard, der havde Marker fælles med Bandholm. Nogle havde vel den meste Jord for sig selv, men tillige Jord i een eller flere Nabobyers Marker, hvad der kan skyldes, at een eller flere Gaarde her er blevet lagt under Hovedgaarden. Halsted Kloster, hvorunder er lagt en By Rudbjærg, havde saaledes ca. 70 Tdr. Land, det er ca. $\frac{1}{3}$ af sin Jord i Halsted Bys Marker. Gammelgaard i Ryde Sogn havde 163 Tdr. Land Agerjord, hvoraf ca. 70 Tdr. laa i Fællesskab med andre Byer i Sognet. Af Rudbjærggaards Jord laa en Del i Munkeby og Majbølle Marker.

Engene hørte enten til Agrene eller var fordelte ligesom disse, saa hver kendte sin Part. Ogsaa her kunde der ofte være et vidtløftigt Fællesskab, flere Eksempler herpaa er nævnt foran.

Tørvemoserne var vist ogsaa fordelte saaledes, at enhver vidste sin Del af dem.

Som man vil se, er det i Reglen Byer med Endelserne -sted, -inge, -lev og -by, der maa betragtes som gamle, der har Fællesskab med Byer, hvis Navne ender paa -rup (-torp), -bølle, eller som er opnævnte efter en eller anden Naturlokalitet. Dog synes der at være Undtagelser med Endelsen -by, idet f. Eks. Holeby og Horeby, Vester Karleby og Ringseby havde Markfællesskab, ligesom ogsaa Skovby havde Marker fælles med Errindlev. Navnene med Endelsen -by er derfor maaske ikke altid saa gamle. Meget ofte synes Byer med Naturnavne at have Marker fælles med andre Byer, disse Navne og de Byer, der bærer Navnene, er derfor maaske undertiden ret unge. Ofte er disse Navne kun Navnet paa en Del af Byen, saaledes som Tilfældet maa være med Raa i Hillested Sogn og Raagelunde i Kettinge Sogn. I et enkelt Tilfælde, Kettinge i Gloslunde Sogn, bæres det gamle Navn kun af 2 Gaarde, idet Gloslunde kun kan være et nyt Navn paa en Del af Byen, som endog siden helt har fortrængt det gamle. I mange andre Tilfælde kan man da ogsaa tænke sig, at det gamle Navn er helt forsvundet, saaledes som det nu er Tilfældet med Skibelunde, eller kun bevaret i et Mark-

navn, f. Eks. Uldersløf Mark blandt Vesterbo—Østerballes Marker. Det er derfor ikke usandsynligt, at mange af de Byer, som nu bærer Naturnavne, tidligere har baaret et andet Navn. Det samme kan ogsaa være Tilfældet med Navne paa -by og med andre Endelser.

Dog gør de mange Byer langs Kysten med Naturnavne maaske en Undtagelse; mange af dem tilhørte Kronen og er maaske Byer eller oprindelig Gaarde anlagte paa Foranledning af Kongen eller dennes Ombudsmænd i de store Skove, der tidligere har været langs Kysten, og som vel til Dels har tilhørt Kronen.

Skovene var i mange Tilfælde udskiftede, saa at enhver Bonde eller i alt Fald enhver Lodsejer eller By kendte sin Del. Dog fandtes der flere Steder Skove, der var fælles for flere Ejere. Mange Steder fandtes der Skovhaver og Ene-mærker, hvori kun en enkelt eller nogle faa Gaarde havde Del. Her havde Ejerne alene Ret til Græsningen, som var et ikke uvæsentligt Brug ved Skovene, hvorimod denne var fælles i de uindhegnede Skove. Det samme var Tilfældet med Græsningen paa de Overdrev, hvorpaa Skovene ofte laa. Mange Skove laa i en Bys Marker, Græsningsretten tilhørte da de Gaarde, der havde Del i Marken. Ejendomsretten til Skovene var ofte delt mellem Bønderne og Godsejerne. De første havde Græsningsretten og ofte Ret til Gærdsel, de sidste havde som oftest Ret til Overskoven og Ret til Oldenen, hvorfor Bønderne maatte give Oldengæld af deres Svin, naar de gik paa Olden i Skoven. Hvad Hasselnødderne angaar, da maatte Kronens Bønder, naar det var et Nøddeaar, yde Hovnødder.

I Aaret 1610⁶) fandtes der til Gaarden Tostrup og Byen Vester Skørringe en fælles Skov, der var urebet og uudskiftet og var takseret til 600 Svins Olden. Samtidig fandtes til Hillested og Haared (samt vel ogsaa til Raa) en ligeledes fælles Skov, der var takseret til 1200 Svins Olden. Gaardens og de enkelte Byers Andele blev da beregnet efter Udsæden. I Matriklerne 1662, 1664 og 1688 nævnes flere Fællesskove, saaledes til Toreby, Nagelsti og Grænge i Musse Herred.

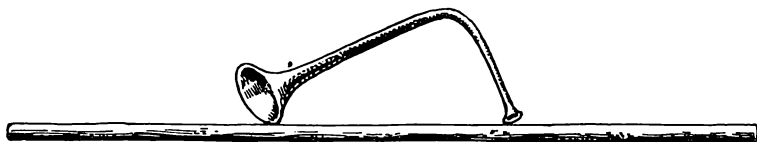
Skovvænger og Skovhaver fandtes der mange Steder. I

Toreby i Ryde Sogn havde f. Eks. Morten Mortensen 1682 et indhegnet Vænge eller en Skovhave, hvor der var Olden til 2 Svin, en anden Bonde havde 3 Vænger med Olden til 1 Svin, og de øvrige Beboere havde ligeledes saadanne Vænger. Desuden fandtes der Toreby Fællesskov, hvor nogle af Gaardene havde deres indstenede, det vil sige afmærkede Skovparter; det angives, hvor mange Svins Olden hver Part indeholdt. Græsningen var derimod fælles, da Parterne ikke var indhegnede. Endvidere hørte til Byen Boesehaufve, hvori Toreby, Havbølle, 4 Mand i Nøbbølle, samt Præsten og Degnen i Ryde havde fælles Skov til 16 Svins Olden og Græsning til 70 Høveder. Desuden fandtes Sønden for Toreby en Have med noget Skov, hvori 6 Mand havde Del, samt i Byens Mark en Kirkeskov til Ryde Kirke.

Lignende Smaaskove fandtes mange andre Steder, ofte var en Gaards Part meget lille. Flere Gaarde i Højreby havde saaledes Skovlodder hver takserede til $\frac{1}{40}$ Svins Olden. De Steder, hvor der var fælles Skove, fandtes ogsaa ofte saadanne Skovhaver. Ved Toreby i Musse Herred var der nogle faa, derimod havde Grænge, skønt Byen er mindre, ikke saa faa.

Noter.

¹⁾ Nogle Oplysninger om danske Landsbyer. Om Vindeby S. 196—202 og 290—93. — ²⁾ Rigsark. Indkomne Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsenets Fremtarv og Nytte, i Henhold til Kommissionens Cirkulære af 3. Decbr. 1757. Der findes kun Indberetninger fra Grev- og Friherreskaberne for Lollands Vedkommende, samt en kort Indb. fra Amtmanden. — ³⁾ Ældre danske Arkivreg. V, 2. Side 843. — ⁴⁾ Henrik Pedersen, De danske Landbrug 1688. — ⁵⁾ Besigtigelse til Kronens Mageskifte 18. Febr. 1610 med Christian Grubbe til Tostrup.

Virket Byhorn og Oldermandsstok.

Den gamle Vedtægt i Virket, Falkerslev Sogn*).

Orden, Skik og Vedtægt for Falkerslev Sogn, til den Ende indrettet, at hans Majestæts allernaadigste udgangne Lov og Forordninger kand vorde efterlevede, Tvist og Uenighed imellem Bonden ophævede, onde Skikke og Sædvaner afskaffede og Bønderne med Gaardene conserverede.

1. Alle Gierder, som findes i dette Sogn, hvad heller det er aarlige Gierder eller Gierder, som for en vis Tid sættes og igjen optages, skal hvert Aar være i Stand til første Mai, eller enhver bøde for hvert brøstfældig Gierde 4 Sk.; og hvis de da ikke inden otte Dage ere fredde, som det sig bør, da bøde dobbelt og siden for hver Dag 2 Sk., indtil de forsvarligen ere satte udi Stand.

2. Gierderne omkring Udlægsmarkerne, som til Vinter skal saaes, skal være i fuld Stand 14 Dage for Mikkelsdag. Til dessen Indfredning tages af Ertemarkgierderne saa meget, som nyttigt er og kand bruges, paa det Skovene ved Gierdselhug, det meste mueligt er, kand spares. Og skal Talsmanden i hver Bye, hvem er, advare Bønderne i sit Eierlaug otte Dage tilforne, førend han forlanger Marken i fuld Fred. Og hvem der da ikke efter fire Dages Forløb, efter at Talsmanden derom haver advaret, har sine Gierder og Gabluve udi forsvarlig Stand, bøder for hver Gierde 2 Sk. Og har de ikke samme Gierder i Stand to Dage efter, sker anden Gang Eftersiu, og bøder for hver ulovlig Gierde 4

*) Vedtægten er udlaant af Dansk Folkemindesamling. Den er deponeret der af *Virket Bylav*, der tidligere opbevarede den sammen med de andre Bylavs-Sager: Oldermandsstokken, Lodposen og Byhornet (se Billedet ovenfor), som holdes i Hævd og Brug og aarlig gaar fra Oldermænd til Oldermænd. — Vedtægten er underskrevet af Amtmanden over Nykøbing Amt, Hans Landorph, Amtmand 1722—38.

Fotografierne, tagne i 1928, gengiver Gaarde og Huse i Virket By.
Red.

Sk., og ere saa Gierderne inden otte Dage derefter ikke i forsvarlig Stand, bøde de, hvis Gierder brøstfældige ere, for hver Gierde 8 Sk. Og om nogen sine Gierder lader forfalde og ikke har flittig Opsium til dennem, skal han bøde for hver Gang 8 Sk., dog ei herunder forstanden, hvad Spring paa Gierderne af Dyr kand forsaarsages.

3. Og paa det der kan være desto bedre Fred i Markerne

Fra Gaden i Virket.

paa Korn og Enge, skal hver Mand paa de aarlige Gierder, som før ere nævnte, grave 10 Favner, 3 Alen bred og $2\frac{1}{2}$ Alen dyb, og ellers saa gode og forsvarlige, som de bør være, og derudi, om Grunden er bekvem, plante 10 Stk. Pile, og paa Kip¹⁾ og imellem Gierderne ligeledes gryfte noget, saa vit som han hvert Aar kand overkomme, saa vel som og om Ertemarkerne. Forsømmer nogen Bonde dette, bøde for hver Favn Grøft 8 Sk., udi øvrigt straffes efter hans Majestæts allernaadigste Lov. Talsmændene skal om Voldermissetid give Regimentsskriveren og mig som Amtmand herom fuldkommen Efterretning under Straf af 2 Rrdlr. til de

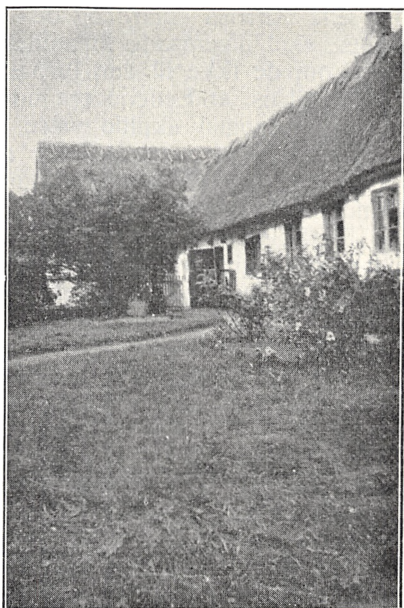
fattige og sin Gaards Fæste at have forbrudt. Saa skal og Talsmanden under samme Straf efterse alt det, Loven Pag. 470 og 471 Articul 18 og 19 befaler Bonden og Regimentsskriveren anmelde.

4. Ved Grøfternes Kastning tilholdes Bonden at aflegge, saa vidt muligt, alle de Kroge og Vinkler, nu findes paa Gierderne, hvorved Hugning spares, paa det at Grøfterne kand komme til at staa det netteste og ligeste, de kand, og Pilerne ligeledes i en Linie sættes. Skulde én af Pilerne udgaae, som Bonden i Foraaret sætter, maa én i den Sted indsættes, saa snart det gjørligt er, og Aarets Tid tillader.

5. Intet Gierde maa optages imod Skovforordningen uden det er Kippgierder¹⁾, som kand tages og henflyttes til Brug paa et andet Sted, som skal ske, naar alle Eierne det vedtager,

og ei før. Ellers maa ingen i Byen optage noget Gierde, uden samtlig Eierlauget vedtager. Hvem her imod gjør, bøde 1 Mark. Skulde ellers et eller andet Gierde for nogen Mand forfalde enten paa én eller anden Tid om Aaret, at det ei stoed til Reparation, maa han det ei hiemføre, førend han det for Talsmanden anmelder, under Straf af 1 Mark, endskiønt det er hans egen, paa det at Gierdetyverie derved kan forekommes.

6. Naar noget Gierde er bortstiaalet eller Hul brækket paa nogen Mands Gierde, skal Talsmanden med sine tvende Tilhørende strax randsage, om sligt kunde findes. Og hvor da nogen Gierde er, og ei dets Optagelse for Talsmanden har været anmeldet, skal straffes som Gierningsmand, omendskiønt han sig til Hjemmel vil skyde, saasom ingen maa hiemføre noget Gierde enten af sit eget eller til Kiøbs, uden det Talsmanden anmeldes; ellers skal det ansés som stiaalet, og den, som det findes hos, lide, hvad Straf dem kand synes billigt at paalægge. De, som se nogen hiemføre stiaalne Gierder, og det ikke strax for Talsmanden anmelder, skal og ligeledes bøde 1 Mark. Med Pile skal der og ligeledes forholdes, om noget af dem bliver stiaalet ved Afstufning eller anderledes. Men skulde der ske nogen Skade paa Gierder af uvanne Kvæg, skal efterforskes, hvis Kvæg monne være, og Eiermanden forelægges, det straxen at hæfte. Sker det ikke, og deraf videre Skade foraarsages, skal den skyldige, foruden Skadens Oprettelse af Gierde, Korn eller Eng, end og for Ulydighed bøde til Eierlauget 2 Mark. Skulde ellers af vanartige Mennesker Hul være brækket, eller nogen lader Lederne staae aabne, skal den skyldige foruden Skadens Betaling bøde 1 Mark til Eierlauget.

Gaard i Virket.

7. Endelig Grøfterne angaaende, da bør fornemmelig enhver at grøfte sin Anpart, som forhen meldet er. Ligesaa

og at sætte Stengierder, om Grunden og Leiligheden det kand tillade, under Straf, som vedbør; enhver hel Gaard 6 Favner og hver halv Gaard 3 Favner. Og hvor Tangdiger kand sættes, skal Bønderne under vedbørlig Straf ogsaa være tilholden, samme aarlig at sætte saa mange Favne, som om Stengierder mentioneret er.

8. Ved alle Ledsteder og Lukker, saasom for Hauge, Tofte eller andre Steder inden eller uden Byen, imellem den ene Naboes Gaard og den anden Naboes, item Haugesteder, skal iligemaade forholdes efter den første og anden Post, om de ikke til den fornævnte Tid ere forfærdigede og overalt tilses, at Ledene ere udi forsvarlig Stand.

9. Om nogen skulde være saa skarnagtig, at han ikke dyrker sin Jord i rette Tider med Møgagning, Pløining og Saaning og videre, som en Bonde bør at gjøre, skal Talsmanden under Straf af 2 Mark det efter to a tre Dages Forløb for Sognefogden med de fire Mænd angive, som det da siden for Regimentsskriveren og mig som Amtmand tilkiendegiver. Og maa ingen Bonde under Straf af hans Gaards Fæstes Forbrydelse lade nogen Jord ligge udyrket og upløiet, som dertil er bekvem.

10. Maa ingen sætte Køer eller noget Fæmon i Tyre paa Ledeagrene imellem Kornet, enten om Natten eller Dagen, nogen til Skade. Og ei heller maa nogen have Følhopper i Tyre paa Kornmarkerne, at Føllet ei udi nogen Mands Korn skal gjøre Skade, Hvorimod forser sig, bøde Skaden, om nogen sker, og derforuden til Eierlauget for Ulydighed 2 Mark. Foraarsages nogen at tyre sine Heste enten paa sine Ledagre eller afslagne Enge, staar det hannem frit for, naar det sker hans Rénbrødre uden Skade.

11. Hvo som tyrer eller beder paa anden Mands Eng eller Ledeager, item med gielde og skaarne Heste gjør anden Mand Skade paa Græs eller Korn, uden Forlov, skal bøde til Eierlauget 1 Rdr. og til den forurettede 1 Mark.

12. Ingen, i hvo han er, maa afslaae fra nogen hans Eng eller afløie fra sin Rénsbroder nogen Jord. Hvo det gjør, bør legge ikke aleneste tilbage, hvad for meget taget er, men endog bøde i denne Post til Eierlauget 2 Mark og derforuden lide efter Loven. Hvis nogen i saa Maade afløies, skal Talsmanden med samtlig Eierlauget tilbagemaale den forurettede efter gammel Skik og Rénstene, førend Kornet deraf indhøstes.

13. Om nogen Bæster — det Gud naadeligen forbyde — blive befængte med Skab, Orm eller anden smitsom Syge, skal de straxen afskaffes eller saaledes indeholdes, at de ikke komme udi blant andre Mænds Bæster. Dersom det ikke sker, maa enhver Mand, naar det først for mig er angiven,

jage dem i Dynd eller ihjelskyde dem, om de løse paa Fælleden findes. Dog skal Bønderne hielpe dem tilrette og indgrave et Stykke Jordsmon, at saadanne Bæster kand græsses paa af Fælletsgræsgangen, om de kunde cures. Hvem derimod er uvillig, bøder til Eierlauget 1 Mark.

14. Ingen, i hvo han er, maa have mere Kvæg paa Fælleden, eller Bæster, eller i Auret, end som hans Lod kand taale, efter Gaardens Størrelse og Hartkorn, og maa ingen for fremmede antage noget Kvæg paa Græsgangen under Straf af hver Koe eller Stud 2 Mark, og for hver Faar 8 Sk. til Eierlauget, førend han det ved Talsmanden og sine Byemænd haver tilbuden. Og haver nogen for meget Fæemon over sin Lod, da skal det ved Voldermisse for Talsmanden anmeldes og antegnes. Ligesaa skal og Husmænd og Inderster lade deres Creature antegne og give Græsgangspenge af dem efter gammel Sædvane, som til Talsmanden betales og forvares i Cassen, indtil Uddelingen sker.

15. Hvad Kvæg, som findes i Kornmarkerne, skal af Talsmanden, eller hvem det først ser, opdrives og sættes i Byens Fold. Deraf skal gives Løsningspenge efter Forordningen af 14. April 1694, af en Koe eller stort Hoved 8 Sk., af ung Nød og Svin 4 Sk., af hvert Faar eller Gaas 1 Sk. Og om samme der oftere befindes, skal for samme Creature, som uvanne, betales dobbelt. Dersom noget Driftekvæg findes, og ikke vides, hvem tilhører, skal det vel forsynes, og ikke nogen sig det at tilegne, førend det ved de fire næste Sogner og ved Tinget er vorden oplyst tre Søndage eller Tingdage efter hinanden. Skulde nogen finde noget Kvæg udi Kornmarkerne og det af Vanartighed ikke vilde opdrive, om han kunde, eller, om han ikke kunde, og det ei for Talsmanden strax tilkiendegiver, skal han bøde 8 Sk. til Eierlauget. Skulde det hende sig, at nogen imod Talsmandens Villie, eller, den som Nøgelen til Foldet er betroet, deraf udtog eller udbrod noget Kvæg, eller og med Magt brød det fra dem, som det af Kornmarkerne vilde opdrive, skal han bøde til Eierlauget 1 Mark, og derforuden lide efter Lovens Pag. 956, Articul 19 og 957, Articul 6.

16. Naar Talsmanden fornemmer — efter at Gierderne engang forsvarlig ere fredede — at noget Hul eller Fald findes paa nogen Mands Gierder, som kand være sket af Mennsker eller uvant Kvæg, skal han strax Eiermanden det tilkiendegive. Bliver det da ikke strax af Eiermanden lukket, bøde 1 Mark danske derfor. Staaer det over 1 Dag, bøde dobbelt, foruden alt hvis Skade sig deraf kand tildrage.

17. Ingen maa udi Bygsæden bede med sine Bæster udi fællets Enge, førend de fleste Eiere det bevilger, under Bøder for hver Gang, han antræffes, 8 Sk. Men begynder

nogen at saae Byg, førend vedtaget er, da skal han bede paa sin egen Eng og holde sine Rénsbrødre uden Skade, eller at bøde hver Sinde 4 Sk., og gielde Skaden efter fire Mænds Sigende. Iligemaade skal forholdes, om nogen beder efter Bygsæden.

18. Vandfurrene til Vinters skal af dennem, det vedkommer, pløjes og renses i rette Tider, naar de af Talsmanden ere advarede, under Bøder for hver Vandfur 4 Sk. Item naar de skal opgraves, haver en Mand at oprense sin

Smaahuse i Virket mod Vest.

Vandfur over sine egne Agre eller og for hver Agers Vandfur bøde 2 Sk., som ikke blive opgravede saa lovlig, som det sig bør, hvorom Talsmanden med sine tvende Mænd

skal skionne. Skulde og Talsmanden findes forsømmelig og ikke i rette Tide lader pløie og tilsige om Vandfurrenes Opgravelse, skal han bøde derfor 1 Mark, hvilket skal og være forstaaet, om han udi én eller anden Maade ikke forretter sit Embede, som han bør efter foregaaende og følgende Articler.

19. Ingen maa slaa noget Fæmon i Auret eller Vang, omendskiønt han selv der haver afhøstet, med mindre det sker med Byemændenes Bevilling, og at han saaledes vogter sit Fæ, at det ikke kommer paa nogen Mands uhøstet Ager, thi da maa Fæet indtages, indtil Skaden efter tvende Mænds forsvarlige Sigtelse betalt er, og derforuden bøde til Eierlauget 2 Mark. Men hvis nogen af Uformuenhed eller Svaghed ikke kand faae saa snart høstet som de andre, da bør samtlig Byemændene eller de nærmeste Venner og Naboer komme hannem til Hielp efter Loven.

20. Hvis udi det øvrige i Bye eller Mark kunde forholde sig, som ikke her er indført, dermed forholdes efter Lovens Formelding, især om Landsbyehandel fra Pag. 475 til 485,

og er hermed alle gamle Vedtægter og i sær Drikkeforsamlinger og Pantninger aldeles ophævede.

21. Som befindes, at naar Tiden er, at Bonden sin Giødskning skal udage eller sine Enger have slagne, har hidindtil været brugt den Sædvane, naar hans Byemænd herudi kunde komme hannem til Hielp, ere blevne anrettede Giæstebuder, som kaldes Møddingilde og Legilde, hvilket ikke uden stor Bekostning foraarsages, da skal saadan Overflødighed af Mad og Drikke hermed afskaffes, og ved saadan

Arbejde allene gives Mad og Øl til Nødtørftighed.

Men dersom den ene Naboe vil hielpe den anden, da det at ske uden Gilde og Gæstebud og gjøre hannem Arbeide for

Gaard i Virket.

Arbeide. Hvo herimod gjør, skal straffes og have sin Gaards Fæste forbrudt for Ulydighed.

22. Iligemaade som befindes, naar en eller anden Bonde eller Husmand ved Døden afgaar, er bleven prætenderet Arveøl — førend de Liget til Jorden vil bestedige — to a tre Tønder Øl, som tit og ofte har været over Evne og Formue, hvilket er stridigt imod Politieordningen; thi skal saadant her gandske være afskaffet. Og naar nogen ved Døden afgaar, enten fattig eller rig, skal samtlige Byemændene være pligtige uden nogen Betaling eller Fordring af Drikke eller andet samme Lig til Jorden at hembære og bestedige. Befindes nogen sig herudi at vægre, straffes de efter Formue paa 1 eller 2 Rdlr.

23. Med Tyrehold skal forholdes, ligesom forhen sket er, og nyder derfor alt efter gammel Skik og Sædvane.

24. Og paa det ald Drik og Ødselhed desmere kand afskaffes og udrøddes og kgl. allernaadigst sidst udgangne Forordning om unyttig Kroehold paa Landet des bedre og allerunderdanigst kan efterleves, skal samtlige Byemænd det

angive under vedbørlig Straf. Foruden dette skal alle de Drikkevarer af Brændevin eller Sælgeøl, som hos Kroeholderen findes, borttages og gøres til Penge og til de fattiges Casse legges. Skulde Talsmanden eller hans tvende tilnævnte Mænd hermed se igiennem Fingre eller tillade nogen ringeste Skilling af Byens Bøder at opdrikke, have forbrudt deres Gaards Fæste og bøde 1 Rdlr. til Eierlauget.

25. Udi rette Tid skal Kornet meies, og ikke førend som det bliver moent, hvilket først skal synes af Fogeden, Talsmanden og de tvende Mænd, om det er forsvarligt eller ikke, og før maa ingen høste noget af sit Korn. Og saa fremt nogen Bonde understaaer sig, Kornet grønt at afmeie og Erter grønne at slaae, da haver Talsmanden det at angive for Sognefogden, og de fire Mænd, som da ufortøvet anmelder det for Regimentsskriveren og mig til paafølgende Straf.

26. Skulde nogen befindes at have uringede Svin paa Engbonde, være sig enten udi Skov eller indhegnede Enge, bøde for hvert Stykke, enten det er lidet eller stort, første Gang 2 Sk. Befindes det anden Gang, efter at Eiermanden er advaret sine Svin at ringe, gives 4 Sk. udi Bøder, og for tredje Gang 8 Sk., hvilke Penge legges udi Eierlaugets almindelige Casse.

27. Groft Arbeide om hellige Dage skal aldeles, saalænge Prædiken varer, ganske og aldeles være afskaffet, under Straf af hellig Brøde, for den der befindes derimod at handle, med mindre han derfor haver Øvrigheds Bud, eller og vaadt Veirlig kand indfalde, som Høsten saaledes kand forhindre, at det kand være at befrygte, Kornet maatte derover forderves, om det henstoed til næste Søgnedag, ellers ikke.

28. Præsterne eller andre fornemme civile eller militaire, som boe udi Byerne, retter sig ligeledes efter denne Anordning, dog med den Forskiæl, at hverken han eller hans Folk obligeres til at møde, naar der tudes i Hornet; men hvad der ved Sognestævne aftales, gaaer Talsmanden til ham for Høfligheds Skyld og lader ham vide.

29. Hvad de fleste Bønder udi én Bye vedtager til Byens Opkomst, enten med Indelukker eller med Fredning, maa ikke én eller to omstøde, undtagen deres Gaard derved gandske vorder ruineret; thi om saa er, skal det for mig først angives, hvis nogen sætter sig imod, hvis en Byen kand tiene til Opkomst, skal vedbørlig straffes, eftersom Forseelsen er til.

30. Skulde nogen i Tyveri antreffes, det være sig stort eller lidet, da skal det strax for mig angives, hvormed den slemme gamle Vane, Bønderne imellem sig selv hidtil Dags haver brugt med at drikke enten en hel eller halv Tønde Øl op

paa saadan Mand, gandske og aldeles skal være afskaffet, under Straf efter Loven.

31. Skulde nogen ulykkelig Ildebrand paakomme, skal i hvo der ser det først, strax komme den Bye og Stæd til Hielp, hvor Ildebranden er. Til den Ende Sognefogden med Talsmanden og Behielpningsmændene haver at gjøre Anstalt imellem sig selv udi hver Bye, hvem ved saadan ulykkelig

Fra Gaden i Virket.

Tilfælde skal møde med Spander, hvo med Øxer og Reb og Jerntyve, saa og foranstalte visse med Vogne og Tønder at kiøre Vand. Saa møder og Talsmanden med Sognefogden og de

fire Mænd selv for at ordinere alting, at det ordentlig kand tilgaae, og ald Ulykke videre næst Guds Bistand hemmes, hvilke samtlig Almuen haver at lyde, under vedbørlig Straf. Der udi Byen værende kommer endrægtelig uden én, som bliver ved deres egen Gaard, de andre møder alle, saasnart de ikkun kand, og udi de omliggende Byer saa mange, som fra Gaardene og Stæderne kand undværes, ufortøvet og ufortrydelig, hver Sted med de Redskaber, som de ere ansatte for at skaffe, medmindre de derfor vedbørlig skal vorde afstraffet, eftersom Forseelsen er stor til. Saa legger og Almuen sammen at forskaffe sig udi hver Bye én, to eller tre Brandthager, ligesom de ere store til, hvortil de stærkeste og friskeste Folk bruges til at nedrive, efter Ildebrandens Beskaffenhed, og som Sognefogden og de fire Mænd ordinerer. Saa nedrives og de nærmeste ved Ilden staaende Gierder, paa det Ilden ikke skal tage for stærk Overhaand.

32. For Ildebrand det meste mueligt er næst Guds Bistand at forekomme, advares hermed alle og enhver, enten Bonden selv eller hans Tienestetiunde, i hvo han og er, at ingen af dem understaaer sig at ryge Tobak enten udi Gaarden eller Husene, mindre udi Laderne, hvad heller de have

Hytte paa Piben eller ikke. Og skal i denne Tilfælde Hosbonden have Indseende med sine Tienestefolk, og Tienestefolkene igien med Hosbonden, og hvem det angiver, som sker til mig, skal nyde Betaling, nemlig en halv Part af de Bøder, den skyldige af mig derfor bliver anset at udgive; og skal den skyldige å parte med anden Straf vorde anset efter Sagens Beskaffenhed.

33. Som der befindes dem iblant Husmændene og Indersterne udi Høsten, som ere gienstridige, at de ikke vil arbeide for Bonden, men ikkun oppasse, naar Bonden har indhøstet, at de kand komme paa Ageren og samle Ax, ja det saa skammelig, at endel gaae lige efter Bonden, naar han river Kornet, saa forbydes det hermed, at ingen af dem maa understaa sig at samle Ax paa nogen Mands Ager, uden hans Kone eller Børn have hiulpen Bonde at høste, enten for Villighed eller sømmelig Betaling. Befindes nogen her imod at handle og antastes, maa de vente derfor Straf efter Loven, som for smaat Tyverie.

34. Sognefogeden og Talsmanden skal tilholde Bonden af sin Sæd at lade staae saa mange Agre om Aaret af sit beste og reneste Byg og Havre, som han skal lade staae længere end det andet, paa det det kand blive vel moedt, deraf han det Laanebyg og Havre aarlig skal betale, som af hans Majestæt bekommes.

35. Naar en Bye, der bestaaer af faa Bønder, ligger udi Eierlauget med en anden, og imellem disse tvende Byer falder Strid, saa at Talsmanden ikke derudi kan dømme, foretager Sognefogden med en fremmed Talsmand sig samme Sag for at afgjøre efter dessen Beskaffenhed, saaledes som han agter at ansvare.

36. Veiene udi Byer og Markerne skal aarlig forbedres med Sten og Fylding, ligesom Byemændene, enhver for sin Grund, kand afsted komme, hvilket Arbeide skal foretages af samtlig Byemændene og Eierlauget otte Dage efter Bygsæden og otte Dage efter de have indhøstet, under 1 Rdrl. Straf af Byen, som betegnes det ikke at have ladet sig være efterretlig. Og begyndes Veiens Forbedring fra et vist Sted, og dermed forfølges, indtil Veien er istandsat, og slippes ikke noget Sted af Veien og begyndes et andet Sted, førend det første Veistykke er i forsvarlig Stand.

37. Som de Mænd, der haver Hydagre^o), gemenlig tage Skade ved det, at de, som støde derpaa, ikke pløier deres Agre udi rette Tider, men siden af Skarnagtighed, naar Hydagrene først er saaet, pløie og saae deres egne Agre, hvormed de ved Vending og Hestes Nedtrædning gjør Skade paa de saaede Hydagre, da bør slig ulovlig Medhandling gandske være ophævet. Og tilholdes enhver, som slige Agre

have, at pløje og saae dennem udi rette Tider, paa det Hydageren siden kan pløies og saaes. Hvo derimod handler, bliver for mig angivet til vedbørlig Strafs Paafølge.

38. Ald Fastelavns renden med alle andre uskikkelige Julestuer, hvormed hidtil Dags stor Ødselhed i Mad og Drikke, ja Guds Fortørnelse her udi Landet er passeret, skal hermed gandske og aldeles være afskaffet, dog ei smaae

Fra den nordlige Udkant af Virket By.

sømme-
lige Ly-
stigheder
herunder
være for-
standen.

Saa skal
og det paa
Langfre-
dag hidtil
Dags aar-
lig holdte
Hæste-
marked
være op-
hævet.

Og saa-
fremt no-
gen Bon-
de

uden sær vigtig Aarsag enten paa de ordinaire Marketstider eller og andre Tider, naar de udi Kiøbstæderne indkommer, sig der opholder længere end til Solens Nedgang, maa han derfor vente at vorde vedbørlig afstraffet. Saa tilholdes og Bonden, saa snart han kommer til Kiøbstæderne, det snarest mueligt sine Ærende der at forrette, og sig strax af Byen igien til sit Hjem at begive, paa det hans Bester ikke paa Gaden skal staae saa længe, som hidtildags sket er, og der- over tidt og ofte komme til Skade. Handler nogen Bonde herimod og antreffes i Kroehus, maa vente uden Persons Anseelse at vorde vedbørlig straffet efter Sagens Beskaffenhed, som de sikkerlig maa vente, at der skal vorde given Agt paa deres Adfærd i denne og forhen ommælte Maader.

39. Skovene, som falder ved hver Bye, har og Talsmanden Indseende med, at ikke nogen hugger noget derudi, med mindre han det angiver for mig eller næste Skovfoged, under Straf af 2 Mark, om han det er vidende og ikke angiver.

40. Udi Skovene maa ingen Bonde eller Husmand sig med Vogn eller Øxe indfinde, uden to Dage om Ugen nemlig Tisdag og Fredag, og hvem antreffes, maa af Skov- og Sognefogden optages, ligesaa fuld som de havde hugget i

Skoven, mindre det enten er paa alfare Landevei, den han dog ikke maa kiøre udenfor, eller og til Gierders Lukninger, eller og sit Brænde hiemføre, da han og i Forveien skal betimelig advare Sognefogden eller næste Skovfoged, hvad hans Ærende skal være samme to Skovdage. Saa og de Dage fremmede Vogne ager deres Brænde hiem, som paa deres Skove kand være udvist, hvorom de betidlig skal advare, førend nogen noget maa hiemage, skal af de Byer, Skoven tilhører, én Bonde møde paa Skoven og tillige med Skovfogden have Indseende, at ikke noget bortstjæles, med mindre han derfor vil være ansvarlig; hvilken Omgang begynder paa Byemændene og omgaaer Mand for Mand; men hertil bruges ingen Husmænd. Og hvis de nogen betrefter, skal de hannem optage, og for deres Umage bekommer det Brænde, de optager. Saa skal de og strax for mig og Oberførsteren det tilkiendegive, paa det den skyldige kand vorde afstraffet. Tier den Mand stille, som er paa Vagt, og det han overbevises, at han nogen haver ertappet, som haver hugget, og det ikke haver angivet, skal han selv vorde anset som den, der havde selv begaaet Skovhug i hans Majestæts Skove.

41. Talsmandskabet skal omgaae i Byen, Naboe fra Naboe iblant alle Gaardmændene, saa at ingen derfra under noget Skin maa befries enten for Gilde eller Drik, men enhver at gjøre sit Aar fyldst Tienste. Aaret tager sin Begyndelse fra Maidag, da den, som aftræder, skal gjøre den, som tiltræder, for hvis der er in cassa af Byens Bøder og andet, fuldkommen Rigtighed i Byemændenes Overværelse, og skal samme Tid denne Orden, Skik og Vedtægt tydelig oplæses. Skulle nogen Gaardmand være saa svag eller og saa ung, at han ei Talsmandstienesten kand forrette, skal den, som bør aftræde, saa og den Talsmandskabet efter Omgang tilfalder det begge os at anmelde, som da skal ordinere, hvem i den udygtiges Sted Talsmandstienesten skal forrette.

42. Naar Talsmanden tuder i Hornet, skal samtlige Byemændene være pligtige at møde paa den bestemte Mødeplads, om han ikke er udi Kongens Forretninger eller i anden lovlig Forfald eller og af Byen reist, førend der blev tudet, da af Gaarden skal sendes et fuldmyndigt Bud, der kand høre og berette, hvad Talsmanden kand have at sige. Hvem der ikke saaledes møder, naar tre Gange er blæset i Hornet, bøde for Hiemsæde første Gang 1 Sk., anden Gang 2 Sk. og tredie Gang 4 Sk.

43. Ingen maa paa Samlepladsen overfalde hinanden med Skiildsord eller anden uskikkelig Medfart, hvor det kand have fornøden at samles, under Straf af 1 Mark til Eierlauget, derforuden bør den skyldige at lide efter Loven.

44. Naar Talsmanden slaer til Lyd med sin Talsmandsstok, da bør enhver at tie stille paa Samlingen og høre, hvad Talsmanden kand have at sige og forrette. Hvem der efter gjør ulyd, bøde 8 Sk.

45. Naar nu nogen for Gierder eller Grøfter, som findes brøstfældige, og han derfor eller for anden Aarsag efter forbemældte Poster bør straffes og skal bøde og ikke strax betaler, maa Talsmanden tage til sig tvende Mænd og medfølger, og derfor lovlig Pant udtages af den skyldige, som skal staa Eiermanden til Løsning til alle Helgenes Dag. Indløses ikke Pantet inden alle Helgenes Dag, maa det sælges, efter at det vurderet er, og hvis det mere kand beløbe, end Bøderne befindes, kommer det den til gode, som Godset frapantet er, og det tilhører. Men hvad smaa Forseelser kand være, som ikke overløber 1 Mark Bøder, maa Talsmanden tegne paa Talsmandsstokken, som kand blive staaende til Mikkelsdag. Og hvem da ei klarerer sine skrevne Bøder, som Talsmanden otte Dage forhen derom advarer, maa Talsmanden for dets Værdie paa ovenanførte Maade udpante Gods derfor af den skyldiges Boe, uden noget at forbyrde, i Anledning af Loven Pag. 477 Articul 31.

46. De Græsgangspenge, som Husmænd og Inderster og andre for deres Creaturer skal give, skal og Talsmanden indfordre til Mortensdag, og hvem da ei efter Advarsel til Talsmanden betaler, maa derfor Pant udtages hos hannem paa samme Maade, som udi nestforrige Post er mældet.

47. Foruden Talsmanden skal endnu være tvende Tilsiunsmænd hannem til Hjelp, som skal være den, som nest fra Talsmandsembedet afgik, saa og den som nest den, da Talsmand er, og det forstaaer, paa det den aftrædende kan lære den da værende, og den tilstundende og kand vide, hvad han i sin Tid skal beopagte. Disse tvende Mænd skulle og kiende og skielle paa, hvad smaa Stridigheder, Eierlauget, dets Sager angaaende, kand forefalde, dog paa mer bemeldte Amtmands videre Approbation.

48. Disse tvende Mænd skulde og følge Talsmanden ved Randsagning og anden deslige Efterforskning og Grandskning, og ihvad Stridigheder udi Eierlauget kand falde, saa fremt de er tilstæde og ei ere i lovlig Forfald, under Straf for hver af 1 Mark.

49. De skulle og med Talsmanden fire Gange om Aaret efterse alle Ildstæder, være sig Skorstene, Kiøller og Bagerovne, om de ere lovlige og forsvarlige, baade rene og velholdne, at ikke deraf nogen Ulykke skal foraarsages, og maa de da for de urene Skorstene pante, hver Gang det befindes, 8 Sk. Og de Skorstene, Bagerovne og Kiøller, som synes saa farlige, at Ulykke deraf kand foraarsages,

skal de forelegge Eiermanden en vis Tid at lade reparere. Sker det ikke inden forelagde Tid, maa de med Byemændenes Hielp samme Ildstæder nedslage og den, som har siddet overhørig, bøde 2 Mark.

50. Dersom én eller anden ikke skulde betale sine Bøder, og Talsmanden derover med Byemændene bliver forarsaget efter denne Vedtægts Post at pante hannem, og der

Gaard i Virket.

ikke skulle findes saa meget udi Boen, som Bøderne kunde beløbe sig, saa vel som de, der véd sig skyldige udi Bøder, men ved Byemændenes Opkomst lukker Dørene for dennem, da bør saadan naklæssig og motvil lig for Armod dog ikke gaae ustraffet hen, men Talsmanden og de tvende tilforordnede Mænd ere pligtige det strax at tilkiendegive.

51. Talsmanden med sine tvende Medhielpere skulde flittig tilholde Byemændene saa og Husmændene at plante Æbletræer og andre Frugttræer, saa og at anlegge Humlehauger. Og de, som det ikke gjør og haver Lejlighed dertil, saa vel som og at anlægge

gode Kaalhauger og plante Pile, og derhos foreholdes dem, hvad Straf de, om de sligt forsømme, ere skyldige til at lide efter Lovens Pag. 470 Articul 18, som udi den tredie Post er meldet.

52. Dersom foreskrevne trende Mænd ikke angive for Sognefogden, naar nogen af Byemændene lader saae af nogen fremmed deres Jord eller bortleier, bortfløtter for meget af deres Foering, Korn eller Kvæg til Unytte eller i andre Maade noget ulovligt begaaer, da skal samme trende Mænd derfor stande til rette og bøde hver 4 Mark, saafremt de det ikke angive. Og betreffes nogen at have ladet andre saae til halv med sig, have sin Gaard forbrudt, og derforuden med anden Straf skal vorde ansét.

53. Af alle de Bøder, som udi anførte Vedtægt benævnte

ere til Eierlauget at falde, maa aldeles ikke nogen Skilling bruges til noget Gilde, Drik eller anden Ødselhed, men skal af Talsmanden indsamles og legges udi Cassen, hvor til Talsmanden haver en Nøgel og de tvende Behielpningsmænd en Nøgel. Og skal for disse Penge otte Dage efter Mortens Dag købes Tjære, Jern, som pro qvota efter Gaardenes Leilighed iblant Eierlauget skal deles.

54. Saasom Talsmanden er paalagt et temmeligt Embede med Tilsium og videre, saa er det billigt, at han derfor nyder noget à parte frem for en anden Bonde. 1. Nyder Talsmanden alle de Tillæg og Friheder, som til Talsmandsskabet forhen ligget haver. 2. Nyder han forud af Byens Græsgangspenge og Lodder, førend nogen Tiære eller Jærn bliver købt, en siette Part. 3. Og naar de indkøbte Varer for Byens Græsgangspenge og overhavende Bøder ere indkøbte, tager altid Talsmanden dobbelt imod en af de andre Byemænd. Derimod skal han være pligtig 1. At holde over alle disse Vilkaarspuncter, saa at de ubrødelig holdes og efterkommes, ligesom de her indført er, og oplæser dem engang om Ugen for Byemændene, i den Tilfælde og Sognefogden skal være forpligtet hver fjerde Søndag denne Orden, Skik og Vedtæg efter Prædiken for samtlig Sognet at oplæse paa Kirkestevne, som de tilstædeværende anbefales at anhøre og ei samme under vedbørlig Straf forsømme. 2. Hvad han ellers maa optænke, som kand tiene Byen og Bønderne til Gavn og Nytte, skal han strax anmelde. 3. Skal han og strax anmelde, saa snart noget imod disse Vilkaar af nogen kand være forset. 4. Skal han altid erkyndige sig om enhvers Tilstand, Liv og Levnet samt Omgængelse i Byen, at han derom kan vide at gjøre en god og sandfærdig Beretning, naar det forlanges. 5. Skal han engang om Maaneden, endskiønt han ikke bliver kaldet, anmelde sig hos mig at give og gjøre Underretning om ald Byens Tilstand og Leilighed, som han alt sandfærdigt haver at berette. Forsømmer Talsmanden nogen af foranførte hannem paaagte Poster, haver han sit Gaards Fæste forbrudt.

Nykiøbing, den 28. April 1721.

H. Landorph.

Noter.

1) Paa *Kip*, for kortere Tid; *Kipgærde*, flytteligt Gærde. 2) *Hydagre*, de Agre, hvor Ploven vendes, Forpløjning.

Træk af Nykøbing Slotshaves Historie.

Af *Johannes Tholle.*

I Forhold til de andre gamle kongelige Slotshaver, Odense, Skanderborg, Koldinghus for ikke at tale om Fredensborg, Frederiksborg, Frederiksberg, Amalienborg, Charlottenborg m. fl.¹⁾, har Haven ved Nykøbing Slot aldrig spillet nogen stor Rolle, og der har sikkert aldrig været nogen fremragende Havekunst repræsenteret ved dette Slot. Historien beretter derfor heller ikke ret meget om denne Have, og naar bortses fra nogle Dokumenter, efterladt fra Gartnernes Hænder, eksisterer der næsten intet Aktstykke om Havens ældre Tid. Den følgende Fremstilling hviler da først og fremmest paa nysnævnte Dokumenter og belyser kun en Del af Havens Historie og Udvikling. Saa meget mere er der formentlig Anledning til at lade Dokumenterne tale for sig selv.

Nykøbing Slot, hvis Historie endnu ikke er skreven i fyldigere Form*), er meget gammelt og stod i sin oprindelige Skikkelse som Kongeborg til Slutningen af 1500-Tallet. Det synes utvivlsomt, at der allerede paa et ret tidligt Tidspunkt har hørt en Have til dette Slot, og det berettes, at Kong Erik af Pommern i 1419 skænker en kongelig Abildgaard i Nykøbing til Franciskanerklosteret sammesteds²⁾, hvilken Abildgaard da tør antages at have hørt til Klosteret. Dette er den første Oplysning om Slotshaven, og der gaar en rum Tid, inden vi møder den næste. Der nævnes ganske vist 1564 en »Humlegaard« i Nykøbing, men det fremgaar ikke af Sammenhængen, at det var en kongelig³⁾.

Gennem en Række Breve fra Dronning Sofie, der havde faaet Nykøbing i Livgeding, og under hvem det ny Slot opførtes 1588—94, hører vi om den nye Have ved Slottet⁴⁾.

*) (Gudmand Høyer m. fl.).

Den synes at være delt i flere Afdelinger, — eller maaske er der flere adskilte Haver. I et af Brevene tales der nemlig om »Urtehaven, som kaldes Rosengaarden« (1591), og under 26. Maj samme Aar nævnes det, at en Urtegaardsmand var sendt til Slottet for at anlægge »den nye Urtegaard«. Yderligere hedder det, at da Dronningen har erfaret, at Kronens Bønder har vanskeligt ved at hjælpe Urtegaardsmanden, skal Niels Friis til Nykøbing antage tre Personer, som i Sommeren 1591 kan hjælpe samme Urtegaardsmand. Senere paa Aaret (8. Sept. 1591) skal samme Niels Friis gøre en Fiskepark ved Slottet. Dronningens Aktivitet satte sine Spor baade her og der, — Urtegaardens Overflod paa Havesager skulde efter hendes Ønske syltes, bl. a. skulde Urtegaardsmanden sylte Lagegurker*).

Efter Enkedronning Sofies Død (1631) overlodes Slottet til den udvalgte Prins Christian, der beboede det i Tiden 1634—47. Baade han og Kronprinsessen, Magdalena Sibylla, havde stor Interesse for Haven, og de købte adskilligt til Brug i denne, i Særdeleshed Frø og Planter fra Bønned, leveret i og omkring 1640 og modtaget paa Nykøbing af Slottets Gartner *Hilarius Heyne*. Om disse Indkøb meddeler nogle Regninger m. m. udførlige Oplysninger, og den første af disse lyder paa⁵⁾:

»Verzeichnis der Sahmen, die auf Bönned in der Garten und allhier sein gesehed worden, Anno 1640.

2 Cibullen Sahmem 10 m — 2 gelbe Wurtzeler Sahmen 10 m — $\frac{1}{2}$ weis Cabus Koll Sahmen 3 m — 8 lot roden cabus Koll sam 1 m 8 s — 8 lot Agorken Sahmen 2 m — 8 lot Mairan Sahmen 5 m — 8 lot Reidets Sahn 1 m —

*) $\frac{30}{4}$ 1826 fandtes i Kælderen paa Nykøbing Slot foruden de fremmede Vine følgende, som kunde tænkes at være fremstillet af Havens Frugter:

»Roter Johannis Behren und Schlehewein 1 Ahme

Roter Johannis Behren Wein allein $\frac{1}{2}$ »

Roter Johannis Behren wein neuer 8 Stüb 0

Kirsz Wein 4 « 0«

Af Forbruget fremgaar det bl. a., at Dronningen daglig brugte 2—3 Pægle, Hovmesterinden $1\frac{1}{2}$ Pægl. o. s. fr.

8 lot Reideits Sahn 1 m — 8 lot Reidig Sahmen 1 m 4 s — 6 lot Eidivien 1 m — 6 lod Cicorigen 1 m — 4 lot Artischocken 8 m — 4 lot ? 2 m — 4 lot Rosmarigen 2 m — 6 lot Melonen 6 m — 6 lot frie Rüben 1 m — 8 lot Salveigen 3 m — 8 lot Rauden 1 m — 16 lot Roderüben 2 m — 16 lot weisse Rüben 1 m — 8 lot Kroblactucan 2 m — 8 lot braun Koll 1 m — 8 lot kraus Koll 1 m — 1 lot guenichin Blomkoll 6 m — 8 lot Safoye Koll 2 m — 8 lot Isop 1 m — 8 lot Spennad 1 m — 4 lot spanske Lactuen 1 m — 4 lot frü Erbsen 3 m — 4 lot Erbsen ohne Schalen 1 m — 4 lot Stengel Erbsen 1 m — 8 lot Spargell 2 m — 8 lot fenkell 1 m — 2 lot grosse Bonen 1 m — 2 lot diersche Bonen — 2 m — 1 lot Coriander 1 m — 2 lot Seleri 1 m. — Summa 15 Rigsta. (Rigsdaler) 1 m (Mark)«.

Som det vil skønnes, har man allerede haft et righoldigt Udvalg af dyrkede Urter, — en Mængde af dem kender vi som almindeligt dyrkede den Dag i Dag under lignende Navne, — andre hører til de saakaldte gamle Krydderplanter, der sjældnere dyrkes. Af en anden Fortegnelse fremgaar det, at der har været et særligt Krydderkvarter ved Slottet, — en Slags Apotekerhave, som det var almindeligt brugt i disse Tider. Dens Indhold var efter en datidig Liste (hvori Gartneren tillige opgør sit Tilgodehavende) følgende:

»Ver Zeighniss der Blumen und Apotecen Kreuder [d. e.: Fortegnelse over Blomster og Apotekerurter].

Cariophillum Vari labori plen. flor. 3 m — Digitalis fl. alba 8 s — Buglossum hortense 8 s — Melissa hortica 8 s — Auricola moris 8 s — Coronopus 8 s — Bartulaca 8 s — Botris 8 s — Frumentum hurtisa 8 s — Balsamina fæmina 8 s — Stromonicum 8 s — Colus 8 s — Cupressus 2 s — Perfoliata 8 s — Marubium 8 s — Verbascum lusitanicum 8 s — Karlsbarbarum 1 s — Brunella incarnata 8 s — Asphotelus albus 8 s — Hyeracium falgacum 8 s — Colutea 8 s — Hyeracium pergovium 8 s — Argentina 8 s — Viola mirapelis 2 s — Cana Indica 2 s — (N) Lusterdium Indicum 2 s — Poma amoris 1 s — Piper indicum 1 s — Flos affricanus maj. & minor 1 s — Contrilla pergrina 1 s — Schapiosa muschata 1 s — Lussina greca

coerulea major 1 s — Lupina vari colori 1 s — Leocoiium plenum 1 s — Medica cochuliata 8 s — Nivella Hispanica plena 1 s — Flos solis 8 s — Anthirion 8 s — Contrilla hispanica 8 s — Melissa hortense 8 s — Flos Adonis flor. lutia 8 s — Hetysarum Clypiatum 8 s — Canthus sperach cuntus 8 s — Blattaria rubra 1 s — Lichnis calcetonica 8 s — Lichnis coronaria 8 s — Consolida negelis flor plena 1 s — Atriplex hacoifera 8 s — Schorpiortes major 8 s — Carthus pentictus 1 s. — Summa 6 Riscta 4, m, 15 Riscta 1 m.

Christian.

Efter disse Sedler er mig Hilarius Heyne Gartner betalt halfhundert og halvfjerds Rigsdaler Specie og sexten danske Skilling.

Nykøbing Slot d. 28. Maj 1641

Hilarius Heyne

Ist gewesen 50 $4\frac{1}{2}$ Rixtaler 38 s

Gjør tilsammen 54 $\frac{1}{2}$ Rdl. 1 Ort 14 S«.

Det fremgaar af Notatet paa Regnskabet, at der har været foretaget adskillige Indkøb, og om disse, der har været fordelt paa flere Leverandører, foreligger der diverse »Sedler«, hvoraf skal citeres: (1640):⁵⁾

»Was der Gartner nach dem lobgarten schicken soll:

Gelbe Ruben Samen 8 L 24 s — roth Ruben Samen 8 L 14 s — Dill Ruben Samen 16 L 11 s — schwartzen Kummel 8 L 20 s — Weis Kol 4 L 16 s — Zweibel 3 L 9 s — merian $\frac{1}{2}$ L 6 s — Timian $\frac{1}{2}$ L 4 s — Salvia 4 L 22 s — grün Timian — grün Isop — grün Negliken, so forn ehr was habt, was Mag Erbsen 1 L.

Christian

Hil. Heyne«.

»Nachkauft wie folgend: 6 doppelt, gelbe Violen stocks — 7 doppelt Coronaria Imperialis — 10 Martagon von Constantinopel — 22 von den grossen Paradies bäumen die Misten werden das Jahr tragen. — Summa 15 Rigstaler.

Christian

Hil. Heyne«

»Verzeigniss der Sämen die der Küchen Gartner be-

gered und bekommen hat im die prinzliche Durchlout Garten zu sehen.

5 Pd. Cibullen Samen 25 m — 1 Pd. (?) 8 m — $\frac{1}{2}$ Pd. weiss Cabus Koll 3 m — $\frac{1}{2}$ Pd. Majorum 10 m — $\frac{1}{2}$ Reidiz 2 m — 8 l. Rübe Reidienz 1 m 4 — 6 l. Andifigen 1 m — 6 l. Cicorigen 1 m — 3 l. engelisch Artissoken 9 m — 3 l. rode Cabus Koll 8 m — 3 l. Melonen 2 m 8 — 2 l. Ifastiligen 1 m — 8 lot Agorcken 2 s. — Summa 10 Rixta.

Chr.

Hil. Heyne«

»Af Hilarius Voris Gardener underdanigst lader Frue Dorethe Bylowsche paa Nørrelidegaard være følgagtig Navnligen:

Løgfrø 4 Lod — Petersille 2 L. — Caren Rude $\frac{1}{2}$ L — Roede frø 4 Lod — Meyran $\frac{1}{2}$ L. — Roed Beder 1 L — Landuke 2 Lod — Thimian $\frac{1}{2}$ L. — Charse 2 Lod — Salvia 1 L. — Summa 6 s

Actum Nyekjøbing Slot, d. 9. Aprillis An. 1641

Magdalena Sibylla

Hilarius Heyne«.

Ogsaa fra de følgende Aar foreligger der udførlige »Kataloger«, der bærer Vidne om, at der i disse Aar er plantet mange Træer, Buske og Urter samt saaet meget i Nykøbing Slotshave. At anføre alle disse Lister vilde føre for vidt; en af de mest karakteristiske skal dog gengives.⁵⁾

»Anno 1642 sind Ihr prinzliche Durchlout geliefert Bäume wie folgend.

24 Johannis Abricosen — 24 Abricosen — 24 Johannis Pfirschen — 20 Mandel — 16 Quitten — 6 May Kirschen — 6 weisse frühe Kirschen — 6 schwarze frühe Kirschen — 6 bunte frühe Kirschen — 6 grosse Morellen — 6 spanische Kirschen — 20 Polger Kirschen — 6 blaue Kirschen — 6 Kirschen Bäume 3 auff 1. Steill — 6 Kirschen Bäume mit dobbelten Blumen — 24 Zwerg Kirschen Bäume — 20 Cornels Kirschen — 6 Pflaumen von der Natt — 6 Pfl. grosser blaue — 6 Pfl. frau — 10 grosse Walnus — 6 Borsdorffer Aepfel — 6 Pater noster Aepfel — 6 Cron Aepfel — 6 Fransösisch Aepfel — 20 Maulbeerbaume — 20 Bergamot-

ten birn — 6 Thomas birn — 6 vor der Natt birn — 6
 Pfund birn — 6 Zucher birn — 6 gedoppelte Kirschen
 Birn — 6 grosse Wunder Birn — 1 Granaten baum — 8
 Mispel — 3 Körber mit Wein — 4 Rosa autumnalis —
 4 Rosa punctica — 100 Rosa centifolia — 2 Iris suziana —
 1 Martagon von Constantinopel fl. alba — 3 lychnis chalcedonica fl. plena — 3 Cariophyllum cartusianorum — Polonesen artischocken — melonisch artischocken — englische artischocken — Merian — postiligen — weis Cappus — rodne Cappus — bortfeldschen Ruben — frühe Ruben — Kroplactuk — weissen Rettig — Radies — Rosmarin — Antifigen — Anworcken — Spergell — Saluergen — früh Erbsen — zucke Erbsen — hollandsche Erbsen — englische Erbsen — gelb. Wurzeln — Cibullen — Pastinak — rothe Ruben — rapunzell — Blumenkohl — Kohlrabi — Savoyen Kohl — Horlovicker Kohl — Portuñac — spanische Lactucen — schwarze Reidig — Melonen — 4 Pfirschen — 4 Abricosen — 4 Mispeln — 6 Kuitten — 4 Mandeln — 4 May Kirschen — 4 weisse Kirschen — 4 schwarze Kirschen — 4 bunte Kirschen — 4 grosse Morellen Kirschen — 4 von der Natt Kirschen — 6 folger Kirschen — 4 Kirschen Baumen af 1 steill Kirschen — 2 Kirschen blau — 2 Kirschen conceil — 6 Pflaumen — 4 Valnuss — 4 Rosa autumnalis — 4 Rosa hurtica — 2 Lorbeer Baume — 4 rosa centofol. — 6 apel Baum — 6 Birnen — 10 Weinstock — 4 gelb. dobbelte Violen — 20 blaue Violen — 20 gedobbelt Nagelin.«

Af denne sidste Fortegnelses Anbringelse i Arkivalierne synes det at fremgaa, at den ikke blot, som Aarsbetegnelsen paa den antyder, angaar et enkelt Aar, men at den snarere angaar 2—3 af de efter 1642 følgende Aar, — og dette forklarer da ogsaa den gruppevis gentagne Oprensning af enslydende Plantenavne. De har formodentlig alle angaaet Slottets Gartner, Hilarius Heyne.

Denne Gartner har ligesom hans Eftermand (hvorom nedenfor) foruden Slotshaverne i Nykøbing ogsaa haft Tilsynet med andre af de kongelige Haver paa Falster, i Særdeleshed Bønned, hvorfra Størstedelen af de forannævnte

Planter er leveret, og hvor der formodentlig har været drevet en Art Planteskole. Om Heynes Rejser mellem de to Haver meddeles det⁷⁾, at da han nu i et Aarstid fra St. Johannis Anno 1642 til Ao. 1643 med sin egen Vogn og Hest har rejst mellem de to Gaarde, da bevilger Majestæten under 26. Maj 1643 ham til et Par Hestes Underholdning 50 Tdr. Havre aarlig, og Slotsskriveren, Peder Heldt, faar Befaling at skaffe Gartneren denne. Der meldes fra samme Tid om visse Smaaarbejder ved Haverne⁷⁾. Saaledes er der betalt for Tømmer til Rosengaarden, og Voldmesteren er betalt for Arbejde i den samme nævnte Have. Endvidere er der under 26. Juli 1642 sluttet Kontrakt om et Plankeværk omkring Urtegaarden. Disse forskellige Arbejder er formentlig udført, mens Hilarius Heyne endnu var Gartner her; men i Aaret 1661—62 udfærdigedes der Bestalling for en ny Gartner paa Slottet, nemlig *Arendt Kolling (Kolning)*, og da hans vidtløftige Bestallingsbrev⁸⁾ rummer saa mange Oplysninger om Haven og Arbejdsforholdene i og ved samme, skal dette Brev gengives in extenso:

»Urtegaardsmand Kolning paa Nykjøbing Slot.

Gjører alle vitterlig, eftersom vi tilforn haver tilskikket og forordnet mig ved denne Souveraine Regjering tilstand, Confirmerer og bestiller nærværende *Arent Kolning* til at være Urtegaardsmand ved vort Slot Nykjøbing, og skal han udi denne sin anbetroede Bestilling være os og sin rette Arveherre og Konge Huld og tro, vores og voris Kgl. Hustru's Gavn, Bedste og fordel af yderste Magt og Formue søge og ramme, og Skade og Fordærv derimod hindre og afværge. I Synderlighed skal han have flittig Inspection og indestaa med voris Haver her i vort Land Falster, saa mange som enten allerede anlagt og funderit er, eller herefter anlæggis og funderis, skal være sig enten ved bemeldte Slot eller ved vore Gaarde Bonnet, Korselitze, Sjørring og Stadagger, dennem med yderste Flid og vindskebelighed dyrke, besaa og forarbejde lade. Saa at der holdis Renligt og Smukt. Indtet kan haves Fornødenhed udi de Korselitze, Sjørringe og Stadagger Haver, skal han have Tilsyn med at Frugttræerne holdes rene og vel vedlige. — Saa og de gamle og udygtige udryddes og Yngre i dets Sted plantes, og Frugten deraf udi Most stødes, som han til vort Slot Ny-

kjøbing eller andet Sted efter vores naadigste Anordning haver at lade forskaffe.

Hvad Frugt, Urter, Kaal, Løg, Rødder, Træer eller andet, ved hvad Navn nævnes kan, som i denne voris Haver kan voxer og ikke til Bepisningen forbruges, skal han, saa vidt muligt bevare lade, saa og Agurker og deslige udi Anker lade indsylte, og paa de Steder, hvor vi naadigst anordner, sendes hen, og intet deraf til Fremmede eller utilbørlige Steder, lade bringes eller forkomme uden voris Lensmands, den der nu er eller kommer, ham til Villie eller Videnskab. —

Voris Kjøkkenhave ved Slottet skal han med de bedste af Aarets Kjøkkenurter besaa og beplante og til den Ende den ganske tilhørende Plads bruge, saa Nær som et Kvarter, som han til Rosmarin, Merian, Nelliker og deslige haver at anvende. Saa at voris Kjøkken altid med saadanne Urter nøjagtig kan vorde forsynet. — De gamle Træer som i samme Haver befindes, skal han altid rense og vedligeholde og ikke flere Unge derud sætte, uden han agter unge Træer der at plante, som forliotus (?) udi de gamle deris Sted kan indsættes, og saasnaart et ungt Træ udi den *galleris* mellem Slottet og Stalden udgaar, skal han straks i dennes Sted en anden indsætte, han skal og aarlig pode og ympe i det mindste 200 unge Træer, som bekvemmelig paa andre Steder kan forsettes.

Den liden Have ved Slotsgraven skal han med nogle smukke Blomster besætte ved den venstre Side; men den søndre Side maa han gjøre sig saa nyttig som han kan. —

Udi de Haver ved Bonneth skal han holde en Mestersvend, som hos Fogden der samme Steds indtil paa videre Naadigst Anordning skal have sit Cammers og Underhold, og i samme Haver skal indrettes og holdes Sommergang af de bedste Frugttræer, som kan have, og derhos unge Træer plantes, paa det de igjen paa andre Steder, hvor det fornødent gjøres, forsettes. Af Kjøkkenurter skal han der saa meget have i Forraad, som fornødent gjøres kan. Saa og der saa mange Meloner, Agurker og Artiskokker, som kan have. —

Bemeldte voris Gaardener og Mestersvend skal ej til andet Arbeid bruge de tilforordnede Huusfolk.

Desforuden skal bemeldte voris Urtegaardsmand aarliggen saa meget af hver Slags Kjøkkenurter til Frø henstille, som Haven kan vedligeholdes med. Saa at vi Intet dertil skal behøve at indkjøbe, men dersom noget tilovers bliver, som ej til Sæd behøves, haver han for billig Pris at sælge og

Pengene derfor til Regenskab føre lade. Han skal og gøre rigtig Inventarium paa de Træer, som han andetsteds tilskikkes. Saa og paa hvilken Haves Redskab han er overleveret eller herefter af sig gjøres, nemlig Skovle, Spader, Hakker og andet saadant. Og i alting sig saaledes forholde, som en tro og flittig Urtegaardsmand egner og bør. —

Da haver vi hannem for saadan hans Tjeneste naadigst aarligen udaf Skriverstuen paa formeldte vor Slot Nykjøbing bevilliget til Besoldning udi alt paa sig och sin Svend 300 Rigsdaler, og haver han Intet andet at fordre at gotgjøres, hvilken forbemeldte Løn skal begynde og angaa fra 1. Januar Sidst forleden og continuere Aar efter andet, saalænge han er udi bemeldte vor Tjeneste og ej anderledes tilligendes vorder. Thi byde og befale vi herved vor Beamte paa fornævnte vor Slot Nykjøbing, der som nu er eller herefter kommendes vorder, at de hannem forbemeldte Løn lader have og fornøje som foreskrevet staar. Ladendes ingenlunde (?)

Givet paa vor Kgl. Rezidentz Kjøbenhavn 4. April 1661.

Under vort Segl.

Frederik«.

Paa disse Betingelser indgaar den nye Gartner ved en saalydende Paategning: »Han vedkjender sig det og lover ærlig at overholde det, saa sant hjælpe mig Gud og hans hellige Ord. Arendt Kolling«.

Om Slotsgartner Kolning (Kolling) foreligger der i øvrigt ikke mere, og om Haven vides der ikke synderligt fra den næstfølgende Tid. Dronning Sofie Amalie har som Enke beboet Slottet (1670—85), ligesom og Enkedronning Charlotte Amalie (1700—1714). I disse Tider er der næppe foretaget store Havearbejder, og Vedligeholdelsen har det ogsaa været temmelig smaat med, saaledes som det fremgaar af de senere Beretninger. Siden hen foretages der adskillige Reparationer af Bygninger og Have, men Gartnerne skifter hyppig.

Fra 1731 meddeles om Reparation af Gartnerbolig og »Gevæxthus«, foranlediget ved et Andragende fra Gartneren, *Christian Kruse*, som er paategnet af Overlandbygmester J. C. Krieger⁹). Disse Bygninger har allerede da i nogen Tid været ganske »brøstfældige« tillige med Plankeværket, og der bevilges til disse Deles Istandsættelse 846 Rdlr.

Aaret efter meddeles, at Gartneren, *Johan Hildebrandt*, har rekvireret 400 Ellepæle, hvoraf de 200 skulde være 4½ og de andre 200 3 Al. lange, hvilke Pæle agtes brugt til Støtte for nogle unge Træer, som Gartneren havde i Sinde at plante i Slotshaven¹⁰). Disse kan tænkes at være plantet i Stedet for de nu ca. 80 Aar gamle Træer, som Gartneren Heyne i sin Tid plantede.

Gartner J. Hildebrandt, som havde afløst Christian Kruse, der døde i 1731, udnævntes til sin Stilling ved en Kongelig Resolution, dateret 16. April 1731¹¹). Til Stillingen havde der meldt sig 5 Ansøgere, foruden Hildebrandt, som i Dokumenterne slet ikke figurerer som saadan. Om Ansøgerne til Gartnertjenesten se Note 11.

Med Gartnertjenesten var forbunden en Løn af 150 Rdlr., og, som foran nævnt, overdrages den til Gartner Hildebrandt.

Ogsaa under Hildebrandt foretages der forskellige Reparationer af Gartnerbolig og Plankeværk om Haven, hvortil der bl. a. i 1735 bevilges 555 Rdlr. og 48 S.¹²). Faa Aar efter er imidlertid Hildebrandt afløst af en ny Gartner, som ej heller bliver ret længe i Tjenesten, men som dog formaar at sætte et og andet igennem til Forbedring af Forholdene ved Haven. Disse synes højst mærkelige og utilfredsstillende, saaledes som det fremgaar af Gartnerens Fremstilling¹³):

»Ved Memorial Litr. A foredrager Gartneren ved *Nykjøbing Slotshauge, Johann Jakob Gotfriedt de Frahe*, at han ved Tjenestens Tiltrædelse har fundet Haugen udi slet Tilstand, og omendskjønt han siden med Flid og Omkostning har søgt dens Forbedring, bliver det ham dog ikke muligt, fordi at forskjellige Personer foruden Amtmanden haver Nøgler til Haugen, og andre fordriste sig til om Nattetid at nedrive noget af Plankeværket, hvorudover ej alene bortkommer Træer og Gevæxter; men der inklades endog Creaturer og opfødte vilde Dyr til Haugens Beskadigelse, dernæst melder han, at nogle med Amtmandens Tilladelse skyder til Maals udi Alleerne og til Haugens Plankeværk, samt at forrige Kjøkkenleverandeur Nelling, som iblandt andet Eders Maystt. tilhørende Fiskeri udi Falster er overdraget til Forpagtning i 5 udi Haugen værende Fiskeparker, har ved sammes Oprensning foraarsaget stor Skade, og forme-

delst han siden har overladt bemeldte Parker til adskillige Personer, mener disse derved at have fri Adgang til Haugen, saa det paa saadan Maade falder ham meget vanskeligt at have med Haugen det behørigt Tilsyn.

Han begjærer derfor, at der maa føjes Anstalt, at Ingen uden Amtmanden og han blev tilladt at have Nøglen til Haugen eller uden hans Videnskab der indlades. Endvidere at Parkene kun forpagtes til een, og at den oprendsede Jord maa bortføres.

Endvidere om Græsning af en Eng som Nykjøbing Borgere med Magt har frataget ham«.

Denne Sag sendtes til Stiftamtmand Raben, som svarede, at Gartneren intet havde at beklage sig over. Ikke desto mindre udstedtes der under 10. Maj 1738 en Resolution, som siger:¹⁴⁾

»Vi approbere allernaadigst Cammerets Betænkning udi alle Maader og ville vi ingenlunde, at nogen uden Amtmanden og Gartneren have Nøglen til Haugen ved Nykjøbing. Saasom ingen uden Gartnerens Vidende i Haugen bør indkomme, og er det derfor vor allernaadigst Villie, at de som have de udi Haugen værende Fiskeparke i Forpagtning skal tilholdes ei alene for Gartneren at anmelde, naar de agte enten udi Haugens Parke at fiske eller samme at oprense; mend endog de strax at bortføre eller tilkaste det Mudder, som der enten allerede er, eller herefter vorder opkastet, hvorudi saavel som hvis videre til Haugens Conservation kan findes fornøden.

Amtmanden bør bevise Gartneren al behøvende Assistance.

Græsningen paa Engen kan ikke accorderes.

Frederichsberg Slot, 10 Maj 1738, Christian R.«

Ogsaa denne Gartner, der stammede fra Ostindien og 1727 var rejst udenlandsk efter en Læretid paa Amalienborg, har kun haft en kort Tid paa Nykjøbing, og der foreligger om ham kun det omhandlede Dokument. Han døde 1739, og midt paa Aaret er Gartnertjenesten opslaaet ledig, og en Række Ansøgere melder sig¹⁵⁾.

Uden for Ansøgerne nævnes *Carl Friederich Døllner*, og det blev denne, der udnævntes i Stillingen.

C. F. Døllner⁹⁾ var født den $\frac{8}{11}$ 1702 (eller 1701) og tilhørte som Søn af *Jens Nikolaj Døllner*, der c. 1698 kom

til Charlottenborg Have og senere tjente Prins Carl og Prinsesse Hedevig paa Blaagaard, den senere saa udbredte Gartnerslægt. Carl Friederich kom i Lære hos Gartner og Slotsforvalter Hans Heinrich Bruhn paa Frederiksberg⁹⁾, hvor han var i 3 Aar, og herfra modtog han Lærebrev, dateret $^{20}/_7$ 1721. Kort efter rejste han til Udlandet, hvor han saa sig dygtigt omkring¹⁶⁾. Han var bl. a. 7 Maaneder hos Orangerigartner Johan Anton Semmerling, der var ansat hos Hertug Ludvig af Württemberg, hvorfra han ved sin Afrejse den 6. Maj 1722 fik et smukt Bevis paa Pergament¹⁷⁾. Senere var han Gartnermedhjælper hos Frederich Anton Harton, Gartner hos Landmarschallen i Nedre Østrig, og her var han i 9 Maaneder. Herfra rejste han $^{1}/_6$ 1724 og medtog ogsaa et smukt Bevis for sit gode Forhold¹⁷⁾. Desuden var han i 9 Maaneder hos Gartner Brenig, der var Kong Augustus af Polens Gartner, og dette sidste Bevis fra hans Pladser er dateret $^{12}/_4$ 1725. Hans Ophold i Udlandet strakte sig over 6 Aar. Paa sine Ben havde han vandret fra Sted til Sted. Inden han blev ansat paa Nykøbing, var han Gartner paa Charlottenborg (rimeligvis fra 1726), ligesom han i en Aarrække hjalp sin Fader paa Blaagaard og i sin Ansøgning om Stillingen som Gartner ved Kronborg 1737 siger at have Pension fra denne Stilling¹⁸⁾. I Aaret 1739 søgte og fik han Bevilling som Brygger i København, og købte sin Svigerfaders Ejendom sammesteds. Samme Aar var det han opnaaede Stillingen som Gartner paa Nykøbing, — to vidt forskellige Arbejder, langt fra hinanden, som snart skulde afføde Vanskeligheder. Herom fortæller os en Redegørelse, der desuden giver et ret godt Indtryk i Havens Forhold:²⁰⁾

»Ved Skrivelse Litr. A. er os fra Hoff-Marskal Gram tilstillet hosfølgende Gartner Døllner allerunderdanigst Memorial Litr. B., hvorved han iblandt andet anholder, at han-nem paa nogen Tid maatte tillades, den ham anfortroede Nykjøbing Slotshauge paa sit eget Ansvar ved en Gartner Svend at lade opagte og selv forblive her i Staden, indtil han nogenledes skadesløs kunde skille sig ved sit herværende Bryggerie; hvilken Post Ober Hoff Marschallen beretter, at Eders Kgl. Maystt., forsaavidt allernaadigst accordere at

bemeldte Døllner maa nyde saadan Frihed for tilstundende Vinter eller i det højeste paa et Aar; men ej længere.

Det øvrige af Supplikantens Andragende som Ober Hoff Marschallen forlanger af Eders Maystt. allerunderdanigst maatte forestilles, bestaaer derudi, at Døllner ved Haugens Besigtigelse har fundet den saa meget forfalden, at han melder ikke uden Hjelp at kunne bringe denne i Stand, efterdi baade Lystquarterene af nye vil omlægges saa og alle Kvarterer hvorum hid og did staar *Rips og stikkels bær Riis* men paa de fleste Steder Intet, uden *u Krudt* renoveres, opfyldes og med nye Hækker forsynes til hvilken han anholder:

1mo at maatte til Havens Istandsættelse forundes udi et Aar, daglig, enten 6 Bønder eller Huusmænd;

2do Saa mange unge *Auven Bøg* af Skovene i Falster, som til foromnævnte Hækker behøves, og samme at Bønderne fri graver og til Haugen henfører, da han og tillige henstiller om ikke Haugen og den ham forundte Vaaning udi den Tilstand de nu befinde sig af Oberstleutnant Thura med tiltagne Mænd maatte besigtiges. Da der ikke mere arbeide Husmænd ved Nykjøbing Slot, har Gartneren havt 150 Rdlr. aarlig for hvilke han skulde holde Haven, derfor afhænger det af H. Maystt. om han maa faa den fornødne Hjælp, ligeledes Planter til Hække.

Resolution:

Det forholder sig saaledes, at vi allernaadigst have tilladt Gartneren ved Nykjøbing Slotshauge C. F. Døllner, at han denne Vinter eller i det højeste paa et Aar, maa forblive herudi Staden, naar han imidlertid paa sit eget An- og Tilsvar ved Haugen holder en dygtig Svend. Og eftersom Haugen skal findes i en saa slet Tilstand, saa bevilliger vi allernaadigst, at Gartneren foruden de 150 Rdlr. som til Arbeidesfolk efter Reglementet godtgjøres ... forundes 6 Huusmænd til daglig Arbeide, hvorimod Husmændene som dertil af Amtmanden beskikkes for den Tid de arbeide udi Haugen eftergives Afgift af deres Huse, ligesom vi ogsaa allernaadigst aproberer at endel nye Hækker efter Gartnerens Forslag vorder anlagte, hvortil de behøvende Avenbøger af Skoven udvises, ved Bønderne graves og til Haugen henføres. Hvad ellers angaar den af Gartneren proponere Besigtigelse, da ville vi allernaadigst, at saa vel Haugen som Gartnerhuset ved Syn og Beskrivelse skal overleveres, som fra Cammeret kan foranstalles.

Frederichsberg Slot, 17. November 1739. Christian R.«

I Stillingen paa Nykjøbing skulde Døllner have en Løn af 150 Rdlr., men desforuden tillodes det ham at beholde

sin Pension fra Blaagaard paa 200 Rdlr.; dog skulde han til Gartner Frahes Enke afse 50 Rdlr. aarlig (saa længe hun levede og forblev i Enkestand²¹). Ikke ret mange Aar efter har han faaet fordoblet sin Løn og dog beholdt sin Pension²²).

Antagelig er der kort efter Døllners Overtagelse af Tjenesten afholdt Syn over Have og Gartnerbolig, og der bevilges forskellige Beløb til Istandsættelse²³). Saaledes bevilges der bl. a. 1517 Rdlr. 66 S. til Vaaningshuset, hvorimod det afslaas at give ham (efter hans Anmodning) 36 Husmænd til Assistance og 30 Rdlr. til Materialer aarlig, under Henviisning til hans høje Løn og Pension.

Af Begivenheder i Havens Historie fra disse Tider maa nævnes, at et Lysthus blæste omkuld, og da der var adskillige brugelige Materialer heri, holdtes der Auktion paa disse, uden at der dog faldt noget antageligt Bud derpaa. Det bestemtes da, at Tagets Bly skulde bevares for Reparationer paa Slottet, ligesom de 365 Fliser ogsaa skulde bevares, mens Resten af Huset skulde sælges²⁴).

Utvivlsomt har C. F. Døllner været en dygtig Gartner, — hans forholdsvis store Gage incl. Pensionen tyder derpaa, og de forskellige Tilbud han faar om andre Stillinger beviser det. Han blev derfor heller ikke ret længe paa Nykøbing Slot, men vi finder ham snart i en bedre Stilling. Dronning Sofie Magdalene tilbød ham Stillingen som Gartner ved Hørsholm Slot (1751), — et Tilbud, som han dog ikke antog²⁵). Samme Aar forlod han imidlertid Nykøbing for at overtage Stillingen som Slotsforvalter og Gartner paa Jægersborg²⁶), hvorfra han senere kom til Fredensborg, og her døde han som Slotsgartner i 1765²⁷). I Stillingen paa Nykøbing ansattes i hans Sted *Christian Eigtved*²⁸), som var født 1734, — han var Gartner paa Nykøbing til 1760. Efter ham kom en Søn af den tidligere Slotsgartner Døllner, nemlig *Hans Nikolaj Døllner*³¹).

Hans Nikolaj Døllner kom som ung Mand i Lære hos Slotsforvalter og Gartner Voigt sen. paa Frederiksberg $\frac{1}{4}$ 1752 og forblev her i de tre normerede Læreaar ($\frac{1}{4}$ 1755), hvad udvises af hans Lærebrev²⁷). Ligesom sin Fader rejste

han straks til Udlandet, hvor han forblev i 5 Aar, og hjemkommen herfra udnævntes han under $\frac{12}{6}$ 1760 til Gartner paa Nykøbing med en Gage af 300 Rdlr. Han blev paa Nykøbing, saa længe der var noget for en Gartner at gøre, og betroedes efter Slottets Nedrivelse den større og mere ansvarsfulde Gerning som Slotsgartner paa Gottorp, i hvilken Stilling han siden fik Lov at bære Titel af Haveinspektør²⁷. Her døde han 1779. Adskillige af hans 9 Søskende blev ligeledes betroede Gartnerere her i Landet. Selv viedes han i Trinitatis Kirke (København?) d. 7. Novbr. 1760 til Cathrine Schiønning¹⁶).

Om Haven ved Nykøbing Slot hedder¹⁹) det 1764, at den er »i ganske god Stand vedligeholdet«³⁰); men den gik dog med Slottets Nedrivelse sin Undergang i Møde. Det tilfaldes efter denne Gartneren at oppebære (foruden en Huslod og Konsumsfrihed) 160 Rdlr. aarlig, og ved den endelige Ophævelse 40 Rdlr. for Husly²⁸). Ved yderligere Forringelse af Forholdene forandredes det til, at der i Stedet for Konsumsfrihed ydedes 20 Rdlr. aarlig²⁹).

Endnu op imod Aar 1900 kunde man finde adskilligt, der mindede om den fordums Slotshave¹⁶). Der noteres saaledes et Graapæretræ i Arkitekt Glahns Have, flere andre gamle Frugttræer, en firkantet Fiskedam m. m.; men de fleste af disse Minder er nu forsvundne, saa Nykøbing Slotshave næppe vil kunne skønnes, ja knap nok anes paa Stedet.

Noter.

¹) Se nærmere Forfatterens Artikler om disse Slotshaver: Aar bog for Odense og Assens Amter, 1927, Gartner-Tidende $\frac{10}{8}$ 1926, $\frac{28}{10}$ 1924, $\frac{22}{7}$ 1924 m. v., Aar bog f. Aarhus Stift 1926. ²) *Scriptores Rerum Da. V.* pag. 517. ³) Cancelliets Brevbøger. ⁴) Rigsarkivet. ⁵) Chr. V's Kammerskriverregnskaber og Nykøbing Lensregnskaber, R. A. ⁶) Kgl. Bygninger 1661-62, Resol. No. 55, R. A. ⁷) Nykøbing Lensregnskab 1642 ff., f. Eks. No. 69, 71, 72 og $\frac{20}{7}$ 42, R. A. ⁸) Rytterdistr. Kgl. Resol. $\frac{10}{8}$ 1731, No. 60 R. A. ⁹) Se nærmere om Vedkommende: Johannes Tholle: »Danske Gartnerere«, 1927. ¹⁰) Rytterdistr. Kgl. Resol. No. 14 af $\frac{20}{2}$ 1732, R. A. ¹¹) Rentekam. Kongl. Resol. No. 12 af $\frac{10}{4}$ 1731, R. A. 1. *Christopher Bech*, som paaberaabte sig Dronningens Naade og som havde lært Faget bl. a.

paa det kongelige Gods Frederiksdal; — 2. *Lorentz Hartman Violon*, som er 46 Aar gammel, og som i lang Tid har været i Tjeneste ved Hoffet, ansøger for sin Søn, Gartner-Svend *Jørgen Hartman*, som har lært ved Rosenborg og derefter været 5½ Aar i Udlandet. Det skulde være ham en Glæde i hans Alderdom, om Sønnen maatte blive antaget; — 3. *Peter Johannsen*, er Gartnersvend ved Rosenborg Have under Gartner Rachenkamp; — 4. *Cühne Hartvig Luchor*, har bl. a. været ansat ved Søholt Have; — 5. *Jacob Behrman*. ¹²⁾ Rytterdistr. Kgl. Resol. No. 47 af $\frac{9}{7}$ 1735, R. A. ¹³⁾ Rentekam. Kgl. Resol. No. 80 af $\frac{1}{5}$ 1738, R. A. ¹⁴⁾ Rytterdistr. Resol. No. 46 af $\frac{10}{5}$ 1738, R. A. ¹⁵⁾ Rentekamm. Kgl. Resol. No. 163 af $\frac{27}{8}$ 1739, R. A. 1. *Christian Jensen*, som i 9 Aar har været Gartner paa Søholt og derefter 3 Aar paa Baadesgaard Gods; — 2. *Christopher Bech*, som ogsaa søgte Stillingen i 1731, og som anfører, at han har Kone og 3 smaa Børn; — 3. *Ulrich Adolph Voigt*, Søn af Slotsforvalter Voigt paa Frederiksberg; — 4. *Peter Petersen Cramer*; — 5. *Jørgen Hartmann*, der nu er 36 Aar gl., og som ogsaa var Ansøger i 1731; — 6. *Hans Steffens*, som bl. a. har været 8—9 Aar hos Stiftamtmand Oksholm; — 7. *Herman Adolph Hunæus*, som bl. a. har været 8 Aar paa Hørsholm. ¹⁶⁾ Iflg. Optegnelser i Stephan Nyelands efterladte Manuskript, Landbohøjskolens Bibliotek, — paa Grundlag af Beretninger fra Slægten Døllner. ¹⁷⁾ Dette og de følgende nævnte Dokumenter forefindes i Slægten Døllners Besiddelse. ¹⁸⁾ Rentekam. Kgl. Resol. No. 149 af 1737, R. A. ¹⁹⁾ Plan hos Thura: Den danske Vitruvius. ²⁰⁾ Rentekam. Kgl. Resol. No. 204 af $\frac{17}{11}$ 1739, R. A. ²¹⁾ Rytterdistr. Kgl. Resol. No. 100 af 1739. ²²⁾ Rentekam. Kgl. Resol. No. 223 af $\frac{5}{11}$ 1740 og No. 199 af $\frac{4}{9}$ 1741, R. A. ²³⁾ Sømmesteds No. 113 af $\frac{5}{11}$ 1740 og No. 73 af $\frac{6}{9}$ 1740, R. A. ²⁴⁾ Sømmesteds No. 211 af $\frac{27}{10}$ 1740 og No. 18 af $\frac{24}{1}$ 1741, R. A. ²⁵⁾ Se om denne Have Forf.s Artikel i Gartner-Tidende $\frac{17}{2}$ 1925. ²⁶⁾ Rentekamm. Kgl. Resol. No. 143 af $\frac{31}{5}$ 1751, R. A. ²⁷⁾ Om Døllner paa Gottorp, se nærmere: Rentekam. tyske Forestillingsprotokol 1768 No. 159, 1769 No. 133, 1776 No. 117 og 1779 No. 120. R. A. ²⁸⁾ Rentekamm. Kgl. Resol. No. 17 af $\frac{17}{7}$ 1767, R. A. ²⁹⁾ Sømmesteds No. 79 af $\frac{17}{7}$ 1767, R. A. ³⁰⁾ Pontoppidans danske Atlas. ³¹⁾ Se »Gartner-Tidende« 1928, Nr. 21—22.

Om N. D. Riegels' »Femte Christians Historie«.

Et Blad af dansk Historiografis Historie.

Af *Olaf Carlsen.*

Den franske Revolutions Frihedsideer vakte som bekendt et ikke lidet Røre i vore hjemlige, litterære Kredse; man blev dristigere i sin Kritik af Regeringsformen, Statsstyrelsen og de sociale Forhold.

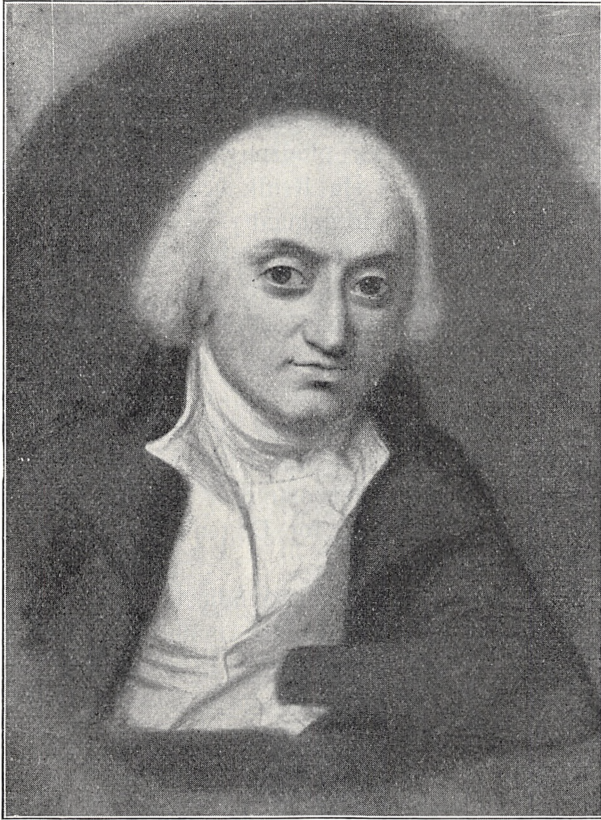
Størst Gny stod der om Navne som P. A. Heiberg og M. C. Bruun; men den radikaleste var dog uden Tvivl Historikeren og Zoologen Niels Ditlev Riegels.

Han blev født 1755 som Søn af Justitsraad Riegels til Søllestedgaard. 1771 blev han Student og tog Aaret efter filosofisk Eksamen. I de følgende Aar studerede han Teologi, dels i København og dels ved tyske Universiteter, men — som han selv skrev — »Rædsel over at føde den Tanke hos sig at ville formindske Antallet af legemlig besatte i det nye Testamente, overtalede ham kraftigen til ved Rejser og paa tyske Akademier at forslaa denne Grille«.¹)

Ved sin Hjemkomst i 1781 blev Riegels Pagehovmester hos Enkedronning Juliane Marie; ikke desto mindre deltog han ved Regeringsforandringen 1784 i S sammensværgelsen mod hendes Parti. Ved et underfundigt Dobbeltspil lod han det Guldbergske Parti tro, at han var dettes Spion, medens han i Virkeligheden søgte at indynde sig hos Modpartiet²). De nye Magthavere nærrede dog ikke synderlig Tillid til ham; thi han fik kort efter deres Tiltræden sin Afsked — om end med en ret stor Pension, hvormed man antagelig har villet affinde sig med ham og lønne ham for udviste Tjenester.

Riegels forsøgte utvivlsomt en Tid at give det Udseende af, at han stod i nært Beskyttelsesforhold til Bernstorff, fordi den nye Regering havde benaadet ham med denne

Pension; men Bernstorff viste ham snart, at han ikke havde hans Bevaagenhed og ikke nød hans Tillid. Da Riegels for at skrive Frederik den Fjerdes Historie søgte at opnaa Adgang til Udenrigsministeriets Arkiv, blev det ham nægtet³).

Niels Ditlev Riegels, (Pastel af Jens Juel).
 Historiker, Pagehofmester, Institutbestyrer i Sorø. 1755—1802.
 (Frederiksborg-Museet).

Riegels havde nemlig efter 1784 forsøgt et nyt Dobbeltspil, idet han rimeligvis spionerede for den preussiske Gesandt Grev Rohde, med hvem han stod paa en venskabelig Fod, og som endog besøgte ham paa Falster⁴). Han blev derfor siden, som Engelstoft skriver i sine Optegnelser, Genstand for deres Foragt, som han havde solgt sin Tjeneste til⁵).

Riegels' Stilling til Guldberg og hans Harmes over det mislykkede Forsøg paa at vinde den nye Regerings Gunst gav sig paa en bemærkelsesværdig Maade Udslag i den Kirkehistorie, som han udgav netop i disse Aar, fra 1781 til 86. Saa længe Guldberg var ved Magten, holdt han den supranaturalistisk, d. v. s. han antog en guddommelig Aabenbaring, der stod over Fornuften, uden dog at stride mod denne; men efter Guldbergs Fald og sin egen Tilsidesættelse fandt han ingen Grund til længere at skjule sin Radikalisme. Fremstillingen blev derfor pludselig ukonfessionel, og Forfatteren blev skarpere i sin Kritik ved Behandlingen af de kirkelige og religiøse Spørgsmaal⁶).

Paa sin Gaard i Højset paa Falster, hvortil Riegels nu trak sig tilbage, tog han sig med Interesse af Landboforholdene, samtidig med at han udfoldede en stor og alsidig Virksomhed som Skribent.

Han blev en bitter og stridbar Forfatter, — »hvilket er saa meget mærkeligere, som han ellers skal have haft det fortræffeligste Hjerte«⁷), — en Udtalelse, der sikkert bygger paa det Indtryk, Riegels har gjort paa Landalmuen ved den Medfølelse, han lagde for Dagen over for de lidende og fortrykte i Samfundet.

Som Historiker var Riegels i højeste Grad ensidig, om han end af og til kunde fremsætte sunde og fornuftige Tanker. Hans nærmest sygelige Hang til at dømme og dadle baade Personer og Forhold gik saa vidt, at det er sagt om ham, at han snarere fortjener Navn af Nidskriver end at Historiker⁸). — »Med sit glubske Tigerblik«, skriver N. M. Petersen om ham, »for han paa sit Bytte, hvor han traf det, i Kirken eller ved Arnens Helligdom, af Hunger efter at sønderrive«. — »En umoden Forbedringslyst gjorde ham blind for det virkelige, krævede af Fortiden sin egen Tids selvskabte Idealer og nyttede dens Historie som en Hegle til at gennemhegle Nutiden. Historien hørte op at være Historie og blev til en Rensningsmaskine«⁹).

Riegels' lidet flatterende Optræden ved forskellige Lejligheder og den bidske Tone i hans Skrifter skaffede ham mange Fjender. Den Dom, Samtid og Eftertid fældede over

ham, bærer umiskendeligt Præget af at være udgaaet fra et sandt Gengældelsens Had. Faa er som Riegels blevet smædet og tillagt de mest beskæmmende Karakteregenskaber¹⁰). Den mest medfølende og forstaaende Skildring af Riegels' ejendommelige Karakter er givet af Historikeren Hermann Schwanenflügel, der skrev om ham, at han hørte til den Slags Folk, »hvis Sind uvilkaarlig indfanger Verdens sorte Frø og yder dem en fortrinlig Vækstbund: hans Hjerte er svangert med Melankoli, Indignation og Bitterhed«¹¹).

I 1787 søgte Riegels at blive kongelig Historiograf. Hans Ansøgning sendtes til Konsistoriums Erklæring, og Historikeren Abraham Kall gav ham det Vidnesbyrd, at han vel havde anvendt Flid paa den ældre Kirkehistoie og udgivet adskillige til dette Fag henhørende Skrifter, men uden at ville indlade sig paa en Bedømmelse af disse maatte Konsistorium erklære, »at derudi endnu ikke findes tilstrækkelig Grund til at anbefale denne Ansøgning. Ved det Prædikat kongelig dansk Historiograf tænker man sig en Mand, til hvilken Rigernes vigtigste Dokumenter betros, for deraf at gøre den bedste Brug, saa vel til at forfremme sand patriotisk Dyd, som til at befordre Statens Agtelse og Anseelse hos fremmede; desaarsag kræves nødvendig, at den, som med Ære og til almindelig Nytte skal bære dette Navn, maa, foruden at besidde en mere end almindelig Retsindighed og Upartiskhed, være bekendt saa vel af Indsigter i Fædrelandets Historie og Statsretten, som af Talenter til et værdigt historisk Foredrag«¹²). Konsistorium vilde imidlertid ikke dømme om, hvorvidt Riegels besad disse Egenskaber eller ikke; men man har uden Tvivl ikke tiltroet ham dem; han skulde først siden ved sine Arbejder om Fædrelandets Historie vise, at det ikke var Tilfældet; i hans kirkehistoriske Arbejder var Sporene dog saa tydelige, at de nok kunde skræmme. Men hvem ved, om ikke Riegels som kgl. Historiograf kunde være blevet en anden Historieskriver end den, han nu blev.

Et Par Aar før sin Død i 1802 oprettede Riegels en Læreanstalt i Sorø; ogsaa som Pædagog kom han i Opposition til Myndighederne og lagde sig ud med »Kommissionen for

det lærde Væsen«, der ikke ansaa de Forberedelsesmidler, hvorved Riegels vilde oplære Ungdommen til at blive Videnskabsmænd, som passende »at indynde i de lærde Skoler«¹³); — dette skyldtes dog — efter hans egen Tro — mere hans Person end hans Arbejde¹⁴).

Riegels' Hovedværk som Historiker er hans »Forsøg til Femte Christians Historie som Indledning til Fjerde Friederichs ved Etatsraad Høyer«. Kbh. 1792.

Den indflydelsesrige, konservative Kritiker, Jacob Baden, skrev om denne Bog, at Forfatterens Pen som oftest var styret af »Hadefuldhed, Partiskhed og Lyst til at smigre de Læseres Smag, hvis Øren helst staa aabne for Dadel og Skumlen«¹⁵). Bogen blev af Johan Bülow forelæst Kronprinsen, og denne fandt, at Riegels talte om Konger, som det kunde være Skidt¹⁶). I det Eksemplar, der har tilhørt Johan Bülow, og som findes i Sorø Akademis Bibliotek, har Bülow anført følgende Citat af en Anmeldelse i Göttingische Anzeigen, 1796, Nr. 61: »Sein Werk ist nicht einmahl Versuch einer Geschichte — reichhaltige Materien — guter, historischer Geist fehlt offenbar überall«. (Hans Værk er ikke engang Forsøg paa en Historie — righoldigt Stof — god, historisk Aand mangler aabenbart overalt).

Hermed stemmer ogsaa godt den Karakteristik af Riegels' Bog, som Chr. Molbech gav et halvthundrede Aar senere, og hvori han kalder den en kaotisk-forvirret Blanding af forskellige, samlede Materialier »med en overstrømmende Flod af Deklamationer og halvkogte, republikanske Floskler, krydrede med Bitterhed i en skældende Pasquiltone, eller med indtil Væmmelse gentagne personlige Sarkasmer og Beskyldninger i Stedet for faktisk Bevisførelse«¹⁷).

Bortset fra det første Punkt i den tyske Karakteristik maa det siges, at den er særdeles rammende; men Kritikeren har skudt over Maalet, naar han ikke engang kan gaa med til at betegne Værket som et Forsøg til en Historie. Naar Riegels selv kaldte det et »Forsøg«, kan dette ikke siges at være en anmassende Benævnelse; selv om et Forsøg er mislykket, bliver det dog lige fuldt et Forsøg. Sandt er det derimod, at Bogen indeholder meget værdifuldt Stof, og at For-

fatteren ganske mangler historisk Forstaaelse, Evnen til at dømme objektivt og ud fra den omhandlede Tids egne Forudsætninger. Riegels' Skrifter blev derfor Tendensskrifter, og allerede hans Samtid bebrejdede ham, at han ikke først undersøgte og derpaa skrev, men at han kun benyttede Aktstykkerne, for saa vidt de kunde bevise hans Meningers Rigtighed¹⁸).

Et interessant Vidnesbyrd om denne Samtidens Kritik har vi i Brevvekslingen mellem Riegels og Generalfiskal Peter Uldall, en Mand, hvis Dom Riegels øjensynlig har regnet med. Uldalls Kritik er især interessant derved, at han fremsætter Grundsætninger for Historieforskningen, der siden er blevet almindeligt anerkendt, og hans Kritik af de gamle Historieskrivere kunde godt være skrevet af en moderne, kritisk Historiker.

Peter Uldall nærrede stor Kærlighed til alle Slags litterære Studier; men selv gjorde han sig dog ikke »synderlig bekendt ved trykte Skrifter«¹⁹), — hvad der jo hyppig er Tilfældet med kritiske Begavelser, der hellere samler paa Kundskaber og Bøger.

Riegels sendte Udkastet til Fortalen til »Femte Christians Historie« til Uldall, for at denne skulde foretage et kritisk Gennemsyn; selve Bogen holdt han klogelig tilbage. Uldall havde imidlertid allerede ad anden Vej set nogle af de færdigtrykte Ark, og herved fik han Anledning til at drøfte mere end det, Riegels havde bedt ham om.

Den 5. November 1791 sendte Uldall sit Svar til Riegels, hvis Gensvar kom hurtigt; det er dateret Nykøbing paa Falster, den 8. i samme Maaned. Uldall sendte Johan Bülow Riegels' Skrivelse tillige med den rettede Fortale og en Kopi af sit eget Brev, idet han anmodede Bülow om at tilbage-sende Fortalen den følgende Dag; med denne fulgte Riegels' Brev til Uldall, som Bülow dog forinden havde afskrevet. Denne Afskrift findes i Bülow's Samlinger vedlagt Kopien af Uldalls Brev af 5. November²⁰). Vi mangler saaledes desværre Fortalen med Uldalls Rettelser; men naar den blev saa forholdsvis tam, ligger det altsaa i, at den taktfulde Uldalls Pen har haft den under Behandling; thi der er vel næppe

Tvivl om, at Riegels har taget hans Rettelser eller i hvert Fald nogle af dem til Følge. Fortalen var jo kun et Udenomsværk; den berørte Samtidens Personer og Forhold, og over for dem var det raadeligst at være forsigtig i sine Ytringer. Generalfiskalen, den øverste Statsanklager, maatte paa dette Omraade være den kyndigste Raadgiver; men hvad det centrale angik, selve Skildringen af »Femte Christians Historie«, saa ønskede Riegels tydeligt nok ikke at faa noget ændret heri. Naar det drejede sig om historiske Domme over Fortidens Mennesker og deres Gerninger, saa kunde de nulevende vel ikke juridisk drage ham til Ansvar for, at han som Historiker dømte dem efter deres Handlinger, for hvilke ingen af hans samtidige bar Ansvaret.

— — —
 »Det er meget smigrende for mig«, skriver Uldall i sit Brev, »at De, højstærede Hr. Riegels! vil vide mine Tanker om Fortalen til Christian 5.'s Historie. Den Fortrolighed, De derved har bevist mig, paalægger mig som en Pligt oprigtig at gengælde den; og her ser De, hvad jeg efter nøjeste Prøvelse holder for.

Overhovedet indeholder den en Del Sarkasmer og satiriske Udfald mod adskillige, dels Kollegier, dels Personer. Naar jeg end beklager, at man har hindret Dem i at give Deres Arbejde al den Nøjagtighed og Værd, som var at ønske, holder jeg det dog af en dobbelt Aarsag uraadeligt at bruge det Foredrag, som nu findes i Fortalen. Først nemlig viser det ej den kolde og upartiske Aand, som bør besjæle Sandhedstolken og Forskeren. For det andet have de vedkommende haft den Forsigtighed at indhente Kongens afslaaende Resolution paa Hr. Riegels' Ansøgninger, og den Kritik, som gøres over dem, falder altsaa paa Kongen; men uden Tvivl byder Forsigtighed i den Hensigt at handle desto varsommere, som det ellers kunde udtolkes som en Mangel af den Ærbødighed og Taknemmelighed, De skylder Hans Majestæt, ej alene som Overhoved, men endog som Velgører.

Det danske Kancelli synes mig og De især gør Uret; thi naar De har haft Tilladelse at efterse Registrerne for at udfinde, hvad der kunde være Dem tjenligt og derefter at

forlange det udleveret, var det uden Tvivl alt, hvad der med Billighed kunde ønskes. At opløse og undersøge hver Pakke i Arkivet kunde dog ej være Deres Hensigt.

Hvorvidt Kancelliraad Knudsen og Fuldmægtig Horn i øvrigt kan være tilfreds med at nævnes, ved jeg ikke, og maa overlade det til Deres Velædelheds nøjere Overvejelse. Have de vist Hr. Riegels Beredvillighed uden for eller imod deres foresattes Vilje, og de deraf kunde have Ulejlighed, var det Uret at kompromittere dem«.

Uldall ønskede af hele Fortalen kun det bevaret, der »opdrager« Publikum, og dette skulde meddeles, »uden at der i øvrigt gøres Sammenligninger eller satiriske Refleksioner; samt at, hvad der ej egentlig vedkommer Sagen rent udelukkes«.

»Ved Historien selv — hedder det dernæst i Uldalls Brev — maa jeg tilstaa, jeg anser det nødvendigt at anføre Kilderne; i det ringeste hvor man ej tager sin Fortælling af trykte og for enhver bekendte Bøger; thi i Mangel deraf savnes Tillid til det fremførte.

Jeg ved vel, det ej var Brugen for de gamle; men enten vare de da samtidige og Øjenvidner til det, de fortællede, hvilket ej her er Tilfældet; eller de skrev i Republikker, hvor Tabulæ publicæ eller i Mangel af dem de ældre Historie-skriveres Ruller vare i hver Mands Hænder. I en monarkisk Stat derimod, hvor fordum Dages Fordomme have indsvøbt alt, hvad der angik Regentens Person og Handlinger i et uigennemtrængeligt Slør for enhver, der ej var Hofmand, bør, synes mig, den, der anfører Ting, hidtil aldeles ubekendte, for sin egen Person ikke mindre end for Sandhedens Skyld anføre sin Hjemmel.

Tacitus, ved De selv, holdes ofte for Anekdot-Kræmmer; og han var just i samme Situation som De«.

I et Brev fra samme Tid meddeler Riegels Historikeren Suhm, af hvis bekendte store Bibliotek han havde laant Bøger og Haandskrifter²¹), Grundene til, at han ikke Skridt for Skridt citerede sine Kilder.

»De trykte Bøger ere faa — skriver Riegels i dette Brev — som kunde fortælle om femte Christian; disse kender enhver.

Af Haandskrifter fortæller jeg en Del, og hvorledes her citere Lapper, Kalendere, Opskrifter i Postiller og Salmebøger, Kirkebøger etc.. Hvorfor kan man ikke have samme Ret som Svetonius, Salustius, helst jeg kun skriver Forsøg til en Historie og er straks villig til at forandre det fortalte, naar bedre Grunde fordre det«²²⁾).

Efter at have fremsat sine træffende Bemærkninger om Historieskrivning i Almindelighed vendte Uldall sig mod Riegels' Historieskrivning i Særdeleshed, mod Enkeltheder i hans Skildringer og hans hele historiske Syn.

Det var Uldalls Opfattelse, at Riegels ikke havde ydet Frederik 3. tilstrækkelig Retfærdighed med Hensyn til hans Finansstyrelse i Tiden efter 1660. —

»Naar De betænker, i hvilken elendig Tilstand Landet da var formedelst Fjendens Udsugelse, og at Christian 5. 1670 endnu, for ej at tage Bøndernes Jorder i Betaling for Skatterne, maatte paalægge Hovedgaardene Ansvaret mod at give dem Skattefrihed²³⁾, saa synes mig, at Frederik 3. ej gjorde saa lidet, da han betalede Gælden, i det mindste paa lidet nær²⁴⁾, skaffede en Armé, skabte en Flaade og satte Tingene kort sagt i den Stand, at Christian 5. kunde 14 til 15 Aar efter føre Krig med lige Lykke mod det da saa mægtige Sverrig. Uden en fornuftig Husholdning lod sligt sig vistnok ikke gøre, lad være nogle Penge derfor alligevel kan være ødede«.

Da en Ven af Uldall havde vist ham de første Ark af Bogen, vilde han tillade sig med det samme at sige sine Tanker derom. Hvad han allerede havde bemærket ved Fortalen »i Henseende til Stilen og Foredraget«, gjaldt ogsaa her; — »ej heller synes mig i Henseende til Materien, De koldt nok bedømmer enten Personer eller Ting«.

Uldall anførte blandt andet, at med Hensyn til Enevoldsmagten burde vi erindre, at vore Konger havde været »gode og veltænkende Mænd«. Hvad særlig Christian 5. angik, saa vilde Uldall hævde, at han havde mange gode Egen-skaber; han kunde saaledes føle Venskab, — »men havde tillige Fermitet; det viser hans Advarselsbrev til Griffenfeld«.

Man behøvede blot at sammenligne dette Forhold med Ludvig den Stores til Fouquet, Ludvig den Femtendes til Hertugen af Bourbon, da vilde man faa at se »hvem af dem der fortjente Navn af Mand og Konge!«

Christian 5. havde ganske vist en Maitresse. — »Nu vel da! vide vi, hvorledes Dronningens fysiske eller moralske Beskaffenhed var? Tænk paa, at Ludvig 13., som Richelieu fortæller, kun fik fat paa Maitresser, fordi Dronningen af Bigotteri ej vilde modtage ham i sin Favn, og at noget lignende har været Tilfældet hos os selv! Han drak undertiden mere, end han burde; men husk dog paa, det var den Tids Skik; at unge Folk ere ej Catoner, og at vi ogsaa engang fandt Glæde i at synge til vor Vin etc.«

Uldall var i Sandhed en mild, human, menneskeligt forstaaende Dommer. Som Jurist praktiserede han efter de samme Grundsætninger, blandt andet som Defensor for Dronning Caroline Mathilde og Struensee, som her i sin Egenskab af historisk Dommer. — Til Slut fremhævede han, at »Facta, beviste Facta bør Historieskriveren ej dølgge; men i at bedømme disse bør man være varsom og for alting billig« — Ord, der minder stærkt om dem, som Troels-Lund satte som Motto over sit historiske Forfatterskab: »Se skarpt, døøm mildt«²⁵).

I sit Svar paa Uldalls Kritik bad Riegels ham være forsikret om, at han følte den dybeste Taknemmelighed, fordi hans Kritiker havde villet have saa megen Ulejlighed og gøre sig saa megen Møje, og fordi han havde givet ham »saa grundige, saa vennefulde Raad«.

Hvad nu først Fortalen angik, da var Riegels meget villig til at imødekomme alle Henstillinger; — »Fortalen forandret er maaske saadan, som De vilde have den, og den bør være. Udstryg De kun, hvad Dem synes«.

Værket selv var han derimod ikke til Sinds at ændre noget ved. Det stod som Udtryk for hans Opfattelse af de deri behandlede Emner, og at han udledte andre Følger af Kendsgerningerne end de, »der betragte disse fra en anden Side end jeg, bliver blot en Mangel paa min Forstand og

dennes Svaghed«. — »Frihedsgraadige Aristokrater« kunde vel beklage det, men ikke straffe ham derfor, da Værket ikke »rakte« til deres egen Tid.

Naar Historien efter Riegels' Udtalelse kan betragtes fra to Sider, vilde han altsaa dermed mene, at Aristokrater og Frihedsvenner bedømmer Fortiden ud fra de samme politiske Synspunkter, der bestemmer deres Stilling til Samtiden. Fuld Objektivitet vil man ikke kunne naa; den personlige Indstilling over for Emnet vil altid gøre sig gældende. Riegels kendte »i menneskelige Sætninger og Formener, naar de matematiske undtages, kun det rimelige, sandsynlige, intet urykkeligt vist«. Hvad Historikeren dømmer om eller udleder af de uomstødelige Kendsgerninger, det vil man altid kunne diskutere ligesom Politik, Religion og Moral. Kunde Modparten overbevise Riegels om, at han havde Uret, var han villig til at forandre sit »Forsøg«. — Uldall havde prøvet paa enkelte Punkter at fremsætte en anden Opfattelse, men Riegels vidste at forsvare sit Standpunkt, saa denne historiske Diskussion blev lige saa resultatløs, som andre Diskussioner ogsaa plejer at blive, hvis Formaal det har været at omvende Modstanderne. Værdien af Diskussionen maa søges i, hvad den bidrager til Emnets Uddybelse og alsidige Belysning, og det blev paa et meget væsentligt Punkt ogsaa Tilfældet her, idet Riegels som Svar paa Uldalls Kritik fik Lejlighed til at begrunde sin Opfattelse af Christian 5.'s Karakter med et Bevis, som han maaske nok har tænkt paa, da han skrev sin Bog, men som han deri ikke har præciseret saa godt, som han nu gjorde det.

Riegels mente ikke, han havde været for streng i sin Dom over »femte Christian som Borger«. Det var hans Tro, at Uldall, naar han havde læst hele Bogen, vilde finde, at Forfatteren havde ladet Kongen vederfares al Ret og ikke havde fordulgt nogle af hans gode Sider. — Molbech, der ellers ikke var mild i sin Kritik af Riegels' overdrevne Hang til at dømme, syntes endog, at Riegels midt under alle de Deklamationer og Straffetaler, som han lader udstrømme mod Christian 5., til visse Tider snarere var gavmild end karrig i at rose hans Karakter og undskylde det meste af,

hvad han bittert dadlede hos denne Konge, »enten med hans Godmodighed og godtroende Tillid til andre — eller ved at lade først hans Opdragere, siden hans fortrolige, hans Raadgivere og Ministre bære Skylden for alle Fejl og Svagheder i hans Regering«²⁶). — Men trods alt det gode, der kunde siges om Christian 5., »som selvtænkende, selvregerende Konge«, skriver Riegels, »tillode mine Kilder ikke at male ham«.

Som Bevis paa sin Paaastand om Kongens »Fermitet« havde Uldall anført hans kendte Advarselsbrev til Griffenfeld; men Riegels fik noget ganske andet ud af dette Brev, idet det efter hans Mening netop til fulde viste, hvor lidt Christian 5. fortjente at kaldes selvregerende. — »Lidet eller intet virkede dette Brev paa Griffenfeld; han vidste nok at dreje Christian. Havde Griffenfeld efter sin Arrestering faaet Christian i Tale, var hele Kabalen snart blevet sprængt. Saa stærk var Christian sin Yndling underordnet«.

Det interessante ligger nu i, at vi blandt de moderne Historikere, der har skrevet om Griffenfeld, møder de samme to Opfattelser af dette Forhold som her hos Uldall og Riegels.

A. D. Jørgensen fandt, at Christian 5.'s Skrivelse til visse gjorde sin kongelige Forfatter den største Ære; som tidligere for Uldall var den for A. D. Jørgensen det bedste Vidnesbyrd om Kongens Selvbeherskelse²⁷).

Senere har I. A. Fridericia²⁸) og sidst Knud Fabricius²⁹) ud fra dette Brev og med fin psykologisk Forstaaelse vist os, hvorpaa Griffenfelds Magt over Kongen beroede. Griffenfeld forstod at gøre Brug af sit Talent til at afvinde enhver Sag forskellige Sider, skifte Synspunkter og til sidst standse netop der, hvor han vilde hen, og hvor Kongens tunge og uelastiske Tankegang ikke mere formaadede at rejse Indvendinger mod hans Planer. Denne Opfattelse er ganske den samme, som Riegels udtrykte med den noget folkelige Vending, at Griffenfeld nok vidste at dreje Christian. Riegels' psykologiske Skarpsyn paa dette Punkt kom — saa vidt jeg kan se — ikke frem i hans Bog, og hans Synspunkt har derfor heller ikke været kendt af senere Historikere; men det fortjener i høj Grad at blive paaagtet.

Skønt Emnet for Riegels' Bog i Tid var fjernt fra Dagens Strid, var han dog ikke sikker paa, om ikke hans Kritik af svundne Tiders Personer og Forhold kunde opfattes som Hentydninger til Samtiden. Han søgte derfor Dækning for et muligt Angreb bag en loyal Udtalelse om Enevoldskon-gerne, som han da i Nødsfald kunde henvise til. Han skriver derfor et Sted saaledes: »Utallige ere de Velgerninger, vore Forfædre have nydt og vi med Efterkommerne til evindelig Tid vil høste af Enevoldsmagten, haandhævet i og af det danske Kongehus saaledes som Kongeloven foreskriver«³⁰).

Med Henviisning til denne Dom over Enevoldsmagtens historiske Gerning i Danmark kunde Riegels over for Uldall hævde, at »Suveræniteten er af ingen Dansk grundigere hædret end af mig i dette Forsøg«.

Trods denne Sikkerhedsforanstaltning følte Riegels sig dog ikke helt rolig, og han bad derfor Uldall om, at han »paa Tro og Love« vilde sige ham, »om femte Christians Historie af nærværende Ministre skulde kunne trækkes til Ansvar, om de og havde Ret over de afdøde Mennesker? Thi skulde Ansvar befrygtes, kunde jo Historien endnu supprimeres«. — Skulde dette ske, var det hans Agt fra Historien at vende sig til Naturen, »hvis Hemmeligheder have noget langt lærerigere ved sig end Ministernes og Kabinet-ternes. — Disse ere til alle Tider de samme, Naturens derimod uskyldige, utømmelige; deres Gentagelse fryde Hjertet, da hine nedslaa det alt mere og mere, lige til at nedtrykkes af Tungsindighed over de ringere Stænders usle Kaar. Jeg bør sige, at ligesom Sælhunden blev i Havet udrustet til at holde Ligevægt imellem Fiskene, saaledes blev Ministre bestemte til at leve af de ringere Stænder, kun med den Forskel, at disse pine Rovet langsomt til Døde og endda ikke nyde det. Sælhunden derimod opsluger og fortærer det hastigt«.

Denne Riegels' Lignelse, der danner Afslutningen paa hans Brev til Uldall, faar staa som et interessant Vidnesbyrd om hans Syn paa Statsmagt og Ministre — ogsaa, naar han optraadte som Historiker.

Noter.

1) Riegels' Selvbiografi i Jens Worm: *Lexicon over lærde Mænd*, III, S. 646. — 2) Charlotte Dorothea Biehl: *Regeringsforandringen den 14de April 1784*. *Hist. Tidsskr.* 3. R. V, S. 335 ff. — 3) Bernstorffs Skrivelse af 3. Juni 1788, hvorved Riegels' Begæring blev afslaaet, er trykt i *Fortalen til »Forsøg til femte Christians Historie«*, S. XI. — 4) *Hist. Tidsskr.* 3. R. V, S. 435, Note 2. — 5) *Hist. Tidsskr.* 5. R. II, S. 362. 6) Michael Neiiendam: *Christian Bastholm*, S. 246. 7) P. Rhode: *Samlinger til Laalands og Falsters Historie*. Udg. af Friis, I, S. 257. — 8) C. Paludan-Müller: *Dansk Historiografi i det 18. Aarhundrede*. *Hist. Tidsskr.* 5. R. IV, S. 149. — 9) N. M. Petersen: *Bidrag til den danske Literaturs Historie*, V, 2, S. 65. — 10) *Se f. Eks. C. D. Biehls Udgydelser i et Brev til Johan Bülow*. *Hist. Tidsskr.* 3. R. V, S. 263, Note 1. — 11) H. Schwanenflügel: P. A. Heiberg, S. 141. — 12) *Hist. Tidsskr.* IV, S. 350. — 13) Olaf Carlsen: *N. D. Riegels Undervisningsanstalt i Sorø*. *Sorner-Bladet*, VII, S. 98. — 14) *Riegels' Fortale til: Demophilus's Liigheder og Leveregler paa Græsk, forklarede til Brug for Læreinstitutionen i Sorø af N. D. Riegels*. Kbh. 1802. — 15) C. Paludan-Müllers anf. Afh. S. 150. — 16) H. Schwanenflügels anf. Skr. S. 144. — 17) *Nyt hist. Tidsskr.* I, S. 472. — 18) H. Schwanenflügels anf. Skr. S. 143. — 19) *Efterladte Optegnelser af Generalfiskal P. Uldall*, S. XIII. (*Mem. og Breve XXI*). — 20) *Sorø Akademis Biblioteks Manuskriptsamling*. Pakke Nr. 68, IV. — 21) Birket Smith: *Til Belysning af literære Personer og Forhold*, S. 255 f. — 22) Chr. Bruun: *Peter Frederik Suhm*. *Tillæg*, S. 37. — 23) Efter 1660 maatte Adelens Fæstebønder, der tidligere kun havde betalt halv Skat mod alle andre Bønder, skatte i Lighed med disse. Hvis Godsejerne nu ikke foretog Nedsættelse i Fæstebøndernes Afgifter til dem selv, hvad de havde ringe Lyst til, da de jo nu skulde skatte af de tidligere skattefrie Hovedgaarde, vilde der altsaa blive lagt et forøget Skatte-tryk paa Adelens Bønder, og det kunde knibe at faa Skatten fra dem ind. Regeringen overlod det da 1670 til Godsejerne at hæve Skatterne hos Bønderne, for hvis Betaling den gjorde dem ansvarlig. Til Vederlag blev Godsejerne skattefrie m. H. t. deres Hovedgaards-takst. *Edv. Holm: Danmark—Norges indre Historie 1660—1720*. I, S. 155 f. — 24) Om den store Afbetaling af Rigets Gæld og dennes Nedbringelse til ca. 1 Mill. Rdlr.; se Carl Christiansen: *Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie*. I, S. 542 ff. — 25) *Dansk Forfatterforening 1894—1919*, S. 320. — 26) *Nyt hist. Tidsskr.* I, S. 476 f. — 27) A. D. Jørgensen: *Peter Schumacher Griffenfeld*. II, S. 291 f. — 28) *Biogr. Lex.* XV, S. 376. — 29) Knud Fabricius: *Griffenfeld*, S. 206 f. — 30) *Riegels: Forsøg til femte Christians Historie*, S. 26.

Kroen i Væggerløse.

Af Karen Toxværd.

Det er vel over 100 Aar siden, der dreves Krohold der, og skønt det ikke er tyve Aar siden, Ejeren af Stedet frasaagde sig Privilegiet, er der næppe mange nu, som ved noget om Krotiden. Min Farmor er født der 1777 som Datter af Krofolkene, saa de enkelte Smaating jeg har hørt stammer nok fra hendes Barndom og før den. Det var ingen stor Bedrift, Landet er jo kun smalt her, og Landevejsfærdslen var ikke stærk; dog kom der en Del Tyskere Syd fra ind i Landet, de kunde vel have Brug for et Maaltid Mad, undertiden vel ogsaa Natteleje. Der var ogsaa lidt Handel med, hvad vi nu kalder Kolonialvarer, skønt der brugtes ikke meget af den Slags. I mit Hjem var et gammelt Chatol, som stammede fra Kroen; inden for Klappen var i Midten et aabent Rum, ved hver Side deraf en dyb, smal Skuffe, og yderst ved hver Side tre bredere, flade Skuffer. Paa en af de dybe Skuffer var malet »Caffe«, paa den anden »Sukker - Candis«; de smaa flade Skuffer har vel saa været til Peber, Kanel, Nelliker, Ingefær o. l., men der har ikke kunnet være store Oplag af nogen Slags. Der fortæltes, at første Gang der blev drukket Kaffe i Kroen, mente de, det var Synd at smide det tykke ud, saa kom de en Klat Smør i Midten og lod Pigen spise det som Grød. Bagefter spurgte de hende, hvordan det smagte. »Det smager ikke saa farligt«, sagde hun, »men man kan jo slaa et Maal hen med det«. Men naar vi paa Falster siger »det er ikke saa farligt«, mener vi »ikke ret godt«, eller rettere »meget daarligt«; og det tynde af Kaffen har vel heller ikke smagt Folk »saa farligt«, indtil de fik vænnet sig til at synes om det. Der var jo nok dem, som var glade for en høj Snaps, men jeg har dog aldrig hørt Tale om Drikkeri og Slagsmaal i Kroen. Dengang

og langt senere købtes af de fleste et Anker Brændevin ad Gangen; hvert voksent Mandfolk skulde have en Snaps til sin Mad hver Gang der spistes Tørmad, altsaa mindst to Gange om Dagen, og hvor der var 3—4 voksne Mandfolk, skulde en Flaske Brændevin ikke langt række. Nu kan man nok mene, at ved saadant Forbrug maatte Folk gaa og være halvfulde altid, men det var slet ikke Tilfældet, de kunde være saa pæne og ædruelige, som ordentlige Folk er i vore Dage. Det strenge Arbejde og den tarvelige Kost krævede ligefrem en Opstrammer; man fik ingen Kaffe eller Te til daglig, ingen Steg eller Suppe uden i Slagtetiden, kun *lidt* Sul til Brødet — Brød er Livets Stav —, men naar der kun bagtes hver tredie eller fjerde Uge, kunde Brødet ofte være »haardt at gaa paa«. I ældre Tid hed det endda, at det var »usnødigt at bruge to Sul til Brødet«, det vil sige baade Smør og Kød; til Sulet burde man spise tørt Brød. Jo, der kunde godt være Brug for en Snaps til at lokke Brødet ned. Naturligvis kunde en og anden faa Smag paa det og »linne Skabsdøren mellem Maal«; men om dem sang man:

Saa mangen pimper jævnt i Smug
og sig lyksalig drømmer,
naar, som et Svin det fulde Trug,
sin Flaske han udtømmer.
Han tror at skjule falsk sin Skam,
men Kobbernæsen røber ham,
ja, Kobbernæsen røber ham.

I øvrigt var der jo mange Gilder, baade private og Bygilder, hvor Drikkebrødre kunde faa Lysten styret — og ordentlige Folk mere sig uden Drukkenskab. Alligevel samledes ofte Folk i Kroen om Aftenen for at snakke sammen, høre nyt (dengang saa man ingen Aviser) og se, om der var fremmede Krogæster. En Aften sagde en til en Mand, som rejste rundt med en blind: »Naa, du trækker endnu med den blinde?« Den blinde sagde da lige saa stille: »Man trækker en gammel Hest, men man leder en blind Mand«. Det var naturligvis Tiggeri, men det var vel den eneste Slags Forsørgelse for blinde dengang. Engang vilde man

lære en Tysker at snakke Dansk, han skulde prøve, om han kunde sige »Brød«; man han svarede: »Nejn, ich kan nicht gere mejn Mund so drind, so ich kan sige Breee«; en anden, som man vilde have til at sige: »Her er to Potter, der skal Sirup i«, klarede sig paa sit Blandingssprog med at sige: »hier ist zwej Botten, dier scholl Sierb in«. Om det var i Kroen, »Gaasefedt« fik sit Navn, ved jeg ikke, men da det hører samme Tid til, saa lad ham komme med her; han var en af de omrejsende Handelsjøder, og naar han blev budt et Stykke Fedtebrød, sagde han altid: »Det er Gaasefedt, det vil jeg gerne ha«. For Svinefedt maatte Jøder jo ikke spise. En anden Jøde fik det Spørgsmaal: »Kan han spise Flæsk, Moses?« og gav til Svar: »Ja, naar det er af en *hvid* Gris«. De tog det altsaa ikke saa nøje med deres religiøse Forskrifter, men vilde dog bilde Folk ind, at de gjorde det. For 50 Aar siden har jeg set en lignende Handelsjøde spise af en Kalvesteg, som var spækket med røget Flæsk, men han fjernede omhyggelig Flæskestrimerne, før han spiste.

En maa jeg dog tale om endnu; han havde bestilt og spist et Maaltid Mad, saa sagde han: »Gott Lob und Dank! nun bin ich satt, kom nun Fatter und priegel mir«. »Hvorfor skal jeg det?« spurgte Kromanden. »Ich habe kejn Bank«, sagde Stymperen; det var hændt ham andre Steder, at han havde skaffet sig Føde uden at kunne betale. Saa havde han faaet en Dragt Prygl. Men denne Gang slap han fri; det var ingen Tilfredsstillelse at banke ham, naar han ligefrem havde belavet sig derpaa.

Fra Nørre Alslev Sogn.

Af *Jens C. J. Stub**).

Dræningsrør for 100 Aar siden.

Det var jo først i Midten af forrige Aarhundrede, at man begyndte at dræne med Drænrør. Imidlertid har man dog ogsaa før den Tid brugt at aflede Vand ved Hjælp af Rørledninger af brændt Rør.

I »Dansk Landbotidende« 3die Bind 1868 findes en Meddelelse af en A. Nielsen, som i Aarene 1853—55 var Forvalter paa Holgershaab¹⁾, om et Fund af en Rørledning, der stammede fra Aarhundredets Begyndelse. Meddelelsen fremkom i Anledning af Spørgsmaalet om, hvor længe Drænrør kunde ligge i Jorden uden at smuldre hen, og den hidsættes her i sin Helhed, dog med Udeladelse af Meddelerens Indledning.

»Medens jeg i Aarene 1853—55 opholdt mig paa Holgershaab paa Nordfalster, blev der begyndt nogle Dræningsarbejder, og under eet af disse blev der nedlagt en Rørledning omkring den nordre Ende af Hovedbygningen²⁾).

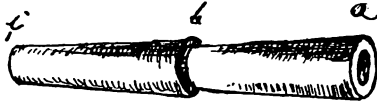
Ved Gravningen hertil stødte en af Arbejderne i en Dybde af 2—2½ Alen paa en i Jorden liggende Genstand af brændt Ler, og da jeg i det samme kom til, lod jeg Manden grave ud til Siderne for at se, hvad det kunde være, hvorved det viste sig som en Længde sammenføjede Cylindre, indtil vi efter nogen Tids Arbejde fik Jorden fra saaledes, at vi kunde faa et Stykke op, hvor vi til vor Forundring saa, at det var en Sammenføjning af Rør, som i Retning fra en i et Hjørne af Kælderen værende Sump førte ned mod et Mosehul i Marken; men da Rørenes Indmunding

*) Dette er den sidste Artikel, vi har fra nylig afdøde *Jens C. J. Stub*, hvis dygtige og trofaste Medarbejderskab vi i høj Grad vil savne.

i Sumpen var aaben, havde Sand, Kosteris og dl. i Tidens Løb stoppet Rørene og gjort Ledningen unyttig.

Rørene var ligesom Drænrør af brændt Ler, helt mørke-røde, omtrent en halv Alen lange, men kegleformede saaledes, at den snævrere Ende af det ene Rør kunde skydes omtrent en Tomme ind i den videre Ende paa det næste Rør o. s. v., se a b og b c.

Rørenes Lysning var, saa vidt jeg erindrer, 3" og $4\frac{1}{2}$ ".

Rørene er tegnet af nu afdøde Lærer Karl V. Fich i Nørre Alslev efter en Afbildning i „Dansk Landbotidende“.

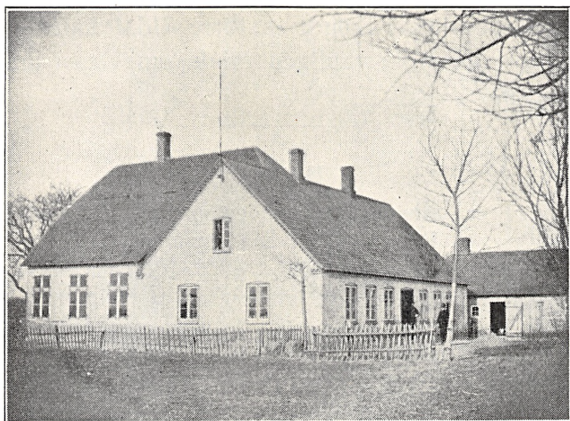
For øvrigt var Rørene saa friske og stærke, som om de kun i faa Dage havde ligget i Jorden; men nu stod kun tilbage at erfare, hvor lang Tid de havde ligget i Jorden. Ingen paa Gaarden vidste det, og det lod til at være vanskeligt at faa Oplysning herom. Imidlertid blev de omtalte Rør gemte indtil nogle Maaneder senere, da en der paa Egnen boende ældre Arbejdsmand kom paa Gaarden, og da han en Dag fik disse Rør at se, udbrød han: »Naa, der er jo to af N...s Rør«³). Det var mig nu meget om at gøre at faa nogen Underretning om Rørenes Historie, da jeg mærkede, at Manden vidste Besked, og paa mit Spørgsmaal svarede han: »De har nok set Ruiner af et gammelt Teglværk nede ved Skoven, dette Teglværk har N... ladet indrette, og her lod han foruden Mursten disse Rør forme og brænde, for at bruge dem til en Ledning fra Kælderen.

Paa mit Spørgsmaal, naar dette var foregaaet, svarede han, at med Bestemthed kunde han ikke sige det; men for det første var han — der nu var en Mand paa over 50 Aar — dengang en Dreng og desuden var det, efter baade hans og fleres Udsagn, over 40 Aar, siden hin Ejer forlod Gaarden, og siden var hint Teglværk ikke blevet benyttet. Følgelig havde jeg nu Vished om, at de omhandlede Rør mindst havde ligget 40 Aar i Jorden, et Tidsrum, der, naar man tager Hensyn til den friske Tilstand, hvori Rørene fandtes,

tilstrækkelig godtgjorde Rørenes Holdbarhed i Jorden, og det er denne Omstændighed, der efter min Mening kunde egne sig til at blive bekendt i større Udstrækning, til Betryggelse for dem, der muligen tvivle om Drænrørs Varighed i Jorden«.

Noter.

- ¹) Artiklen er dateret Thorslundemagle i December 1867. —
²) Den daværende Hovedbygning laa dengang ikke, hvor Hovedbygningen nu ligger; den laa indtil 1868 i Øster med Enderne i Syd og Nord. — ³) Rimeligvis den første Ejer af Holgershaab, Prokurator Holger Foss, hvad der ogsaa stemmer med Forfatterens Angivelse af Navnet: et Hovedbogstav og 3 Prikker, der betegner de andre Bogstaver i Navnet. At det er denne Ejer af Gaarden, der menes, stemmer ogsaa med Tidsangivelsen for Rørenes Tilvirkning.
-

Den ældste skolebygning.

Nørre Ørslev Folkehøjskole.

1878—1928.

Af *Niels Karstensen*.

„Dåd førte fra dåd
til anden dåd“.
(Den ældre Edda).

Når der på en egn gror nyt åndeligt liv frem, må det ikke glemmes, at der altid er gået en forberedelsestid — undertiden en kamptid — forud. Ligesom det enkelte menneske må vokse i sit liv — således er også kårene for folkets liv. Ingen åndelig bevægelse er pludselig og uforberedt fremstået på en egn. Det er ikke altid, at de mennesker, der er kommet ind i et nyt begyndende åndeligt liv, er klar over, hvad det fører til, og det er heller ikke givet, at de oplever at se det. Efterslægten høster frugten af fædrenes arbejde og åndelige kampe. Det er ikke en tilfældighed, at der er en højskole på Falster, thi den er i høj grad vokset

frem af det åndelige liv, som blev levet mange steder på øen for over en menneskealder siden, og at den kom til at ligge i Nørre Ørslev skyldes et par vågne, varmhjertede, dybt grebne, kristne mennesker.

For ret at forstå Nørre Ørslev højskoles ejendommelige historie er det nødvendigt først at se lidt på, hvad der gik forud for dens tilblivelse. Den danske folkehøjskole er jo snart gammel af år, idet den første begyndte 1844 i Rødning syd for Kongeå. 1852 oprettedes Hindholm højskole på Sjælland (mellem Næstved og Slagelse). Denne skole blev i tidens løb besøgt af overordentlig mange falstringer. De to første elever fra Falster, der fandt vej til Hindholm, var H. H. Dyrlov, Sdr. Alslev, og Peter Suder, Marrebæk. De var på skole vinteren 1855—56. Året efter var der 6 elever hjemmehørende på Falster blandt Hindholm-eleverne. Inden de forlod skolen om foråret, aftalte de, at de vilde mødes i Nykøbing på markedsdagen d. 16. juli for at ses og opfriske gamle minder. At de har befundet sig godt ved denne sammenkomst fremgår deraf, at de vedtog at mødes igen d. 7. oktober. Ved denne sidste sammenkomst øvede de en stor-dåd, idet de stiftede »*Falsters Læseforening*«. Tanken til en sådan forening var kommen fra forstander Stephansen, Hindholm. Han havde sendt en skrivelse angående dette ud til enkelte gamle elever, og Dyrlov, Sdr. Alslev, havde da også fået en. Formålet med denne læseforening blev udtrykt således: »Vækkelsen af dansk liv og udbredelsen af folkelig oplysning«. Til formand valgtes Rasmus Poulsen, Skelby. Foreningen bestod i 27 år, nemlig indtil 18. oktober 1884, da den blev ophævet. Den var delt i 3 kredse: Vaalse og omegn, Sdr. Kirkeby—Sdr. Alslev og omegn, Skelby og omegn. På et tidspunkt var der over 100 medlemmer, og foreningen ejede 6—700 bind. Bøgerne cirkulerede i de 3 kredse, men desuden var der en fast bogsamling, som havde plads hos Christoffer Olsen, Sdr. Vedby. I denne samling fandtes især oplysende litteratur, og fra denne faste bogsamling kunde der til enhver Tid udlånes bøger til samtlige medlemmer i alle kredse.

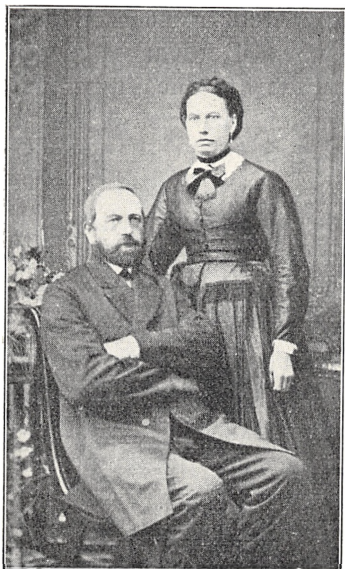
»Falsters Læseforening« har i høj grad været medvirkende til, at sansen for åndeligt liv blev levende på Falster. Den arbejdede daglig og i stille stunder ude hos de enkelte medlemmer, og hvad mennesker mødte her i bogens verden, kunde nok give dem lyst og trang til at få mere at vide om menneskelivet og dets herlighed. Herved er betingelsen til stede, for at der kan holdes folkelige møder.

Tidligt havde man begyndt at holde oplæsning og at samtale om forskellige emner i læseforeningen. Desuden blev der holdt nogle hindholmske fællesmøder, f. eks. i Sdr. Kirkeby d. 28. juni 1863. Det var i disse kredse af opvakte unge mænd, at tanken om de *folkelige pinsemøder i Sdr. Kirkeby* kom frem, og det var her som i læseforeningen de to unge gårdmænd Rasmus Poulsen, Skelby, og Christoffer Olsen, Sdr. Vedby, der førte an.

Den 7. juni 1870 holdtes det første pinsemøde i Bloks lokale, og talerne var højskoleforstanderne Chr. Nielsen, Hindholm, og Frede Bojsen, Rødkilde, Møen. Grundtonen til mødet anslog Christoffer Olsen i sin velkomsttale, idet han udtalte ønsket om, at mødet måtte tjene »til livets og lysets vækkelse og fremme på vor ø«. Disse pinsemøder var i en årrække de eneste folkelige møder på Falster, de samlede en overgang en stor skare af mennesker. Der måtte ikke tales politik ved disse møder. Den politiske kamp voksede imidlertid i styrke ud over landet, og ved et af møderne kunde et par af talerne ikke afholde sig fra at komme med hentydninger til politik. Det blev pinsemødernes grundskud. De sygnede efterhånden hen, og forsøg på at holde dem andre steder lykkedes ikke — vel også noget af den grund, at andre lignende møder begyndte at komme i gang. Til Sdr. Kirkeby var der kommet folk fra alle egne af Falster — dog kom der især mange fra Sydfalster. Fra Nørre Ørslev var der også deltagere i pinsemøderne.

Et par unge folk fra Nørre Ørslev hentede her ideen til at deltage i efterårsmøderne, som blev holdt ved højskolerne rundt omkring i landet. Men nu først lidt om disse to mennesker, hvis navne er uløselig knyttet til Nørre Ørslev højskoles oprindelse og historie.

De to, hvis liv på afgørende måde kom til at gribe ind i grundtvigsk åndsliv på Falster, var Hanne og Niels Gaard, »Luenhøj« i Nørre Ørslev. De var begge rodfæstede der i byen, idet de stammede fra slægter, som gennem flere menneskealdre havde levet og virket der i sognet. *Niels Gaard* —

Hanne og Niels Gaard.

født 1840 — var søn af Jørgen Jensen Præstebonde og hustru Johanne Larsdatter, og på mandssiden i 5. led stammede han fra den velkendte gamle Gaard-slægt. Stamfaderen, Hans Gaard overtog i 1720 byens gamle „Solgård“ i fæste. En søn af ham var den bekendte Peder Gaard, der i en ung alder blev sognefoged og kirkeværge — stillinger han røgtede i lange tider, den første endog i 60 år. Han var en førernatur. I en stor kirkestrid, der opstod i sognene i 1740'erne, var han således ordførende medlem af den deputation, der blev sendt til kongen

om denne sag. Niels Gaard var altså runden af en god, gammel, frihedselskende slægt.

Hanne Gaard — født 1840 — var datter af gårdmand Hans Rasmussen Kylling og hustru Maren. De boede på gården »Himmelhøj« østen for Nørre Ørslev by. Mens Hanne var barn, holdt hun meget af at opholde sig inde hos sin farmor, Kirsten, og høre hende fortælle eventyr og synge gamle viser og sange. Den gammeldags fromhed, som særprægede Hanne Gaard lige til hendes død i 1919, kan føres tilbage til de oplevelser, hun som barn havde sammen med sin farmor. Om søndagen fulgtes de ad til kirke. Den gamle farmor bad hver aften, når hun var kommen i seng, sin aftenbøn — »hjærtasuk«, og da grebes den lille Hanne af en

underlig stærk følelse ved at høre, hvor fromt den gamle kone kan bede sin bøn. Årene går, den gamle farmor er død, Hanne er bleven voksen og forlovet med Niels Gaard. I 1863 gifter de sig og overtager byens gamle nr. 1 gård, som Niels Gaard havde arvet efter sin faster Grete, der var død barnløs, men hun havde indsat sin brodersøn som arving.

Det var åndelig vågne og interesserede mennesker disse to, men tungsind kunde tynde Hanne. Der var så megen materialisme omkring hende, syntes hun. Hendes hungrende sjæl søgte da næring i gudelige skrifter, hun læste, alt hvad hun kunde få fat i af den slags. Grebet af den pietistisk farvede vækkelsesbølge, der gled over egnen på den tid, blev Hanne og Niels Gaard stærkt åndelig vakte og deltog i de livsrørelser, den bevægelse, »Luthersk Mission« (»Bornholmerne«) medførte. For mennesker, der var vokset op i kredse, hvor dette livsrøre var noget, de ikke kendte til, var det svært at skulle bekende over for den omgivende verden, at de var grebet af det ny liv, »Luthersk Mission« førte med sig. Der kom i så henseende strengere dage for de to. Der skulde være gudelig forsamling, og Hanne vilde gerne med og talte til sin mand derom. Meget betegnende for ham er det, at han da siger til hende: »Jeg vil ikke være bekendt, at du ene går til møde, lad os så hellere følges ad«. Niels Gaard var vel den, der havde mest mod til at være sin tro bekendt. Når de i denne tid vilde køre til møde — og mere skulde der ikke til for at vække folks mishag — kunde det hænde, idet de drejede ud af gården, at Hanne sagde: »Å, Niels kunde det ikke være morsomt i dag at se, hvordan sæden står ad Sdr. Kirkeby til, skal vi ikke køre derom ad?« Men han gennemskuede hende og svarede: »Vi kører jo ikke hen andre steder, end folk nok må vide. Lad os kun køre gennem Nørre Ørslev«. Også på anden måde måtte de dølge ondt for deres tros skyld.

I de tider eksisterede der også de såkaldte »Himmelbreve«. Folk troede, at når de var i besiddelse af et sådant, var de beskyttet mod mange farer. Og Hanne — overtroisk som hun var dengang — satte sig en aften til at afskrive et sådant brev; men da var det, som om hun så selve den onde

komme listende — og angsten greb hende, og hun brændte brevet. Hendes åndelige næring var — foruden de gudelige skrifter — bladet »Budskab fra Naaden Rige«. Hun kunde dog ikke helt finde sig tilfreds dermed, thi det forekom hende, at der ikke rigtig tilstrækkelig blev peget på værdierne i dåb og nadver. Dertil kom vel også, at Niels Gaard ikke følte sig draget af det pietistiske livsyn, men mere af det lysere grundtvigske, hvilket sikkert igen hang sammen med hans lyse og milde væsen.

Nogle få år efter deres giftermål besluttede de, at gården skulde flyttes ud på Luenhøjs agre — og efter dem har gården fået navn. Den dag, kransen kunde hejses på den ny gård, steg der en bøn frem fra Hanne's sjæl om, at hun måtte få lykke og velsignelse til at røgte den gerning, der var hende betroet i det ny hjem. Herude kommer de til at leve et rigt og bevæget liv. De drages nu mere og mere i grundtvigsk retning, men deres venner råder dem fra at søge åndelig næring i de kredse. De var en overgang stærkt søgende mennesker og havde trang til at komme sammen med andre troende — ikke alene på egnen men også længere borte. Således var de engang i Christiansfeld for at prøve, om der var en forbindelse at knytte. Og de rejser f. eks. til Vallekilde højskoles efterårsmøder. Efterhånden bliver de grebet og holdt fast af det grundtvigske åndsliv, men som karret altid beholder smag af den vin, der først har været i det, således bevarede — i hvert tilfælde Hanne Gaard et åndeligt fødselsmærke af pietismen. Det passede godt til det noget strenge, der var i hendes natur.

Da der kommer en udpræget missionspræst til sognet, løser de sognebånd til pastor Christiani i Nysted, og mangen en søndag har de kørt den lange vej fra Nørre Ørslev til Nysted for at komme i kirke. Den kirkefærd har sikkert været en god forberedelse for dem til de søgne dages arbejde.

Dygtige til dagligt arbejde var de også, de købte mælk fra omegnens gårde, så de havde et helt mejeri på »Luenhøj«. Mange ny ting angående landbruget blev taget op og prøvet der på gården. At Niels Gaard ikke alene søgte at dygtiggøre sig selv men også at delagtiggøre andre i fremskridtene på

landbrugets område, derom vidner de to dages landbrugs-møder, der gennem en lang årrække fra sidst i 1870'erne er afholdt i Nørre Ørslev på hans initiativ. Disse møder er sikkert de første af den art her i landet. Som Niels Gaard var dygtig i stald og mark, var Hanne en ihærdig og omhyggelig kone i sit hus og have; de mange roser bar vidne derom.

Ved den virksomhed, »Falsters Læseforening« øvede, og ved den påvirkning, der udgik fra pinsemøderne i Sdr. Kirkeby, og ved det særprægede grundtvigske åndsliv, der blev levet af mennesker på Falster, og for hvilket Hanne og Niels Gaard var så typiske reprætanter, fødtes ganske naturlig tanken om at forsøge at rejse en *grundtvigsk folkehøjskole på Falster*.

Niels Højgård.

Den blev da oprettet 1878 i Nørre Ørslev af Niels *Højgård*. Han var fynbo og født d. 6. december 1841 i Trunde-

rup på Sydfyn. Om sin barndom og ungdom fortæller han selv således: »Begyndelsen [til at blive højskolemand] var en lykkelig barndom i et godt, velsignet bondehjem på Fyn i en bevæget tid på en af »den fynske vækkelse« stærkt bevæget egn med en moder, som var dygtig i sit hus, velbegavet, ret oplyst for sin tid, og som især var afholdt af egnens fattige, som altid gik frit til hende og aldrig gik uhjulpen fra hende. Fader var fæstebonde, men født og opvokset som eneste søn i en selvejergård og havde som dreng gået i skole hos stedets præst sammen med dennes søn og flere drenge, som forberedtes til at blive studenter. Han var ofte i opposition til hele sognet, som på den tid fik sine politiske og sociale tanker udleveret fra »Skrivestuen« d. v. s. godskontoret. Alligevel havde han mange kommu-

nale og andre tillidshverv. Mange fremmede kom i huset, især politisk interesserede bondevenner.

Men de dybeste spor har nok minderne fra krigsårene 1848—50 sat. — — —

Om efteråret 1866 åbnedes højskolen i Ryslinge præstegård. Der blandt denne skoles første elever mødtes jeg med højskolen og kom hjem derfra med inderlig lyst til at være med i det arbejde. Et års tid stredes denne lyst med mange betænkeligheder, men fik til sidst overtaget, så jeg i 68 tog til København for at uddannes til lærer, højskolelærer. Der knyttedes den første tråd, som drog mig til Falster, idet jeg blev kendt med Marqvard Larsen, senere lærer i Lidstrup [naboby til Nørre Ørslev]. Fra seminariet kom jeg til Ryslinge højskole igen og var lærer der i 7 gode år, til jeg kom til Nørre Ørslev. Lærer Ingemann [Horreby] så jeg første gang om foråret 1873. De forhold, vi mødtes under, gjorde, at vi snart kom i godt venskab og siden fik mere og mere fællesskab med hinanden. Ved disse besøg [hos lærer Larsen i Lidstrup] og ved flere foredragsrejser, hvor jeg gæstede Falster, modnedes tanken om at oprette en højskole der mere og mere.

Januar 1878 købte jeg hus i Nr. Ørslev og overtog det første august«.

Det var Niels Gaard, der på Højgårds vegne ordnede købet af huset, der lå i den østre ende af byen ved vejen, der går til Sdr. Kirkeby. Denne bygning var oprindeligt rejst som missionshus med bolig for en indremissionær. Der skulde nu bygges og laves en hel del om. Højgård tog selv del i tømmerarbejdet, og ind imellem alt dette praktiske arbejde var han ude omkring på Falster i foredragsforeninger og andre steder for at holde foredrag. Det var således et meget travlt efterår for ham. Han var tillige tynget af sorg, da hans hustru — mellem købet og overtagelsen af huset — var død.

I tillid til at arbejdet nok skulde blive færdigt i rette tid averterede Højgård i efteråret således:

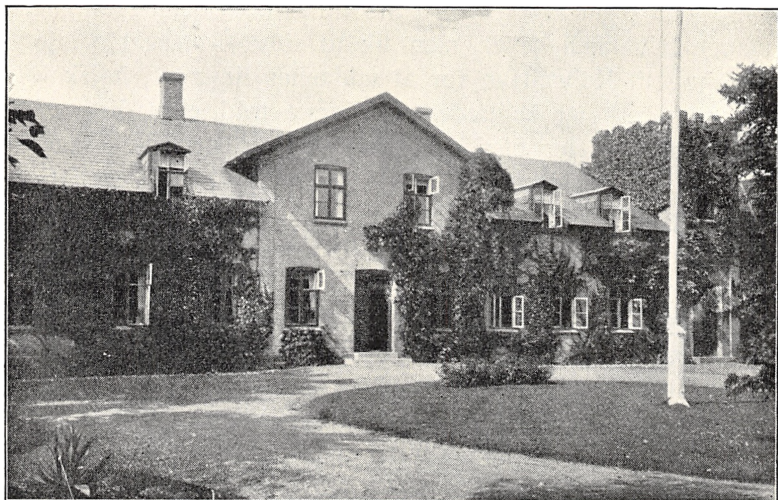
»Nørre Ørslev folkehøjskole på Falster åbnes for karle med et offentligt møde den 3die november kl. 2. — Ind-

meldelser modtages og oplysninger meddeles af undertegnede forstander.

Nr. Ørslev over Nykøbing p. F.

Niels Højgård«.

Byggearbejdet blev da også færdigt, og da åbningsdagen, som var en søndag, kom, var skolen smukt pyntet med flag

Højskolen 1928.

og blomster. Hanne Gaard havde lavet en blomsterdekoration, der symboliserede »tro, håb og kærlighed«. Mange folk var komne til stede, så mange endog, at ét skillerum, som stod oven på gulvet, revnede fra øverst til nederst. Og så lød de første toner fra Nørre Ørslev højskole:

»Hvad solskin er for det sorte muld,
er sand oplysning for muldets frænde,
langt mere værd end det røde guld
det er sin Gud og sig selv at kende«.

Højskolen på Falster havde da hermed begyndt sin virksomhed. Ved selve mødet talte foruden Højgård skolens lærer Johan Bøgeskov og pastor Uffe Birkedal, som dengang var præst på Vestfalster. Den sidste talte om Føniksfuglen.

I en vanskelig egn øvede Niels Højgård her gennem 11

år en åndelig rydningsmands gerning. Ved sin side havde han sin udmærkede, velbegavede og klarttænkende hustru, Mathilde (født Storm). Hun stammede fra Kerteminde, var født 1848 og kom tidlig i berøring med åndelig vakte mennesker. De blev gift 1879. Niels Højgård havde jo været gift en gang før. Men nu kom de til at leve mangan en god arbejdsdag og mangan glad hvilestund i den tid, de virkede på skolen.

»Niels Højgård — skriver M. P. Schmidt — var en smuk og statelig mand. Som taler var det måske ikke så meget i tankens klarhed og dybde, han havde sin styrke, som i den varme og inderlighed, han kunde lægge ind i sine ord. Han var i det hele taget et udpræget hjertemenneske. Efter den tids vis brugte han ofte myter og folkeviser som ramme om det, han vilde have sagt«.

På adskillige områder var han en kundskabsrig mand. Navnlig var han godt hjemme i alt, hvad der har med den levende natur at gøre, en interesse han til det sidste vedblev at dyrke, og som hans hustru delte med ham, og som hun senere har indlagt sig videnskabelig anerkendelse for. At Niels Højgård på dette område nød megen anseelse fremgår af, at det ved det store lærermøde i Askov i 1880 blev overdraget ham at indlede en forhandling om undervisning i naturkundskab i børne- og ungdomsskoler.

I et af de første år, højskolen virkede, fik Højgård den anerkendt til statstilskud. Disse åringer var jo ellers en bevæget politisk tid, og da riffelforeningerne kom, var Højgård en ivrig tilhænger af disse. Det var i den tid, at Estrup udstedte sine provisoriske love bl. a. om gendarmen. Betegnende for hvor levende den politiske interesse var på højskolen er følgende: Det var en dag ud på vinteren 1885 —86, at Højgård havde en dansktime. Men pludselig fik han og eleverne for første gang øje på tre »lyseblå« gendarmen til hest ude på Sdr. Kirkebyvejen, de blev så optagne af dette syn, at undervisningen med det samme gik i stå. »Skal vi ikke synge en sang for dem?« spurgte Højgård. Eleverne fik straks sangbøgerne frem og alle vinduerne blev lukket op, og så sang de af deres lungers fulde kraft: »Høje nord,

friheds hjem«. Gendarmerne tog imidlertid ingen notits af sangen, men eleverne fik da givet deres følelser luft og kunde atter tage fat på den afbrudte undervisning.

Ved et politisk møde i Sdr. Kirkeby blev højskolens elever beskyldt for at lave optøjer mod højre — hvad der ellers nok ikke passede. Men det ene med det andet gjorde, at der kom rivninger med autoriteterne, hvilket igen medførte, at statstilskudet blev frataget skolen. Nå — det blev imidlertid sikkert rigeligt erstattet af de frivillige bidrag, der under forskellige former blev givet til skolen af egnens højskoleinteresserede del af befolkningen.

Foruden de almindelige fag som historie, dansk o. s. v. var der undervisning i en særlig afdeling for håndværkere. Den begyndte i efteråret 1885. At pigerne øvede gymnastik var dengang usædvanligt. Folkehøjskolernes daværende tilsynsmand dr. Steenstrup gav udtryk herfor, da han ved et besøg på skolen overværede en time i gymnastik for pigerne ved gentagne gange at sige: »Det er dog højst mærkeligt«. Endvidere kan det nævnes, at dr. med. Arnold Larsen, Nykøbing, holdt nogle foredrag på højskolen om sundhedslære.

Blandt lærerne fra skolens første år var F. V. Ingemann, Horreby. Han var født i København 1844. Hans far var skomagermester og en meget alvorlig mand, som fordrede streng lydighed. Han forlangte således, at hans eneste søn skulde lære håndværket også. Men da F. V. Ingemann var blevet svend, tog han mod til sig, gik til sin far og sagde, at nu vilde han ikke sy støvler mere, nu vilde han være lærer. Derefter kom han på Blaagaard seminarium, og så snart han havde taget sin eksamen, kom han til Bogø som vikar for Christen Berg, der da var bleven folketingsmand. Ingemann var allerede fra København påvirket af Grundtvig. I 1868 kom han til Horreby som lærer.

Omkring Nørre Ørslev var der en kreds af stærkt grundtvigsk prægede lærere, nemlig Larsen i Lidstrup, Ingemann i Horreby og Jørgensen i Sdr. Kirkeby, og det var navnlig ved den sidstnævnte, at Hanne og Niels Gaard kom i forbindelse med det grundtvigske livssyn.

Ingemann havde bl. a. tegning og landmåling med

eleverne. Der blev stor glæde, når han kom, fordi han altid var munter og glad. Det lyse sind havde han nok arvet fra sin mor. Glæden var også stor, når han kom med violinen og spillede til sangen, som da blev dobbelt god.

Foruden de foredrag, der på skolen blev holdt af lærerne, var der også af og til møder med fremmede talere. Der kom f. eks. pastor Hans Rørdam, Holeby, Lolland, og pastor Emil Christiani, Nysted. Om sommeren var der et sct. hansmøde, og mikkelsdag var der et møde på »Luenhøj«, hvor hovedsagelig den samme kreds samledes som på højskolen. Mange betydelige mænd førte i disse år ordet på højskolen. Det arbejde, der til daglig bliver udført på skolen, er selvfølgelig det vigtigste. Skolens betydning bør imidlertid ikke alene bedømmes ud fra den daglige virksomhed, men der må også tages hensyn til den andel, den har haft i åndslivets vækkelse, ved at den har ladet afholde disse offentlige møder, hvorved der er skabt øget liv og interesse for åndelige spørgsmål.

Mens Højgård var forstander på højskolen, blev Nørre Ørslev friskole oprettet, nemlig i 1886. Han var meget virksom for dens oprettelse, og det skyldtes vel også ham, at den fra først af kom ind i et godt spor. At der blev et nært forhold mellem højskolen og friskolen var naturligt, da det jo hovedsagelig var den samme kreds i Nørre Ørslev, der samledes om begge skoler, og friskolens lærere har da også været medarbejdere ved højskolen indtil århundredskiftet.

Antallet af elever var ikke særlig stort, men al begyndelse er jo også svær. Der var altid et hyggeligt og godt forhold mellem elever og lærere. Det var på mange måder en rig og lykkelig tid, Højgård og hans familie levede i der på skolen. »At der også kom misforståelse og miskendelse, forskyldt og uforskyldt, og at det besvær, som fulgte med det politiske uføre, kunde være strengt, skal ikke nægtes«, siger Højgård senere. I slutningen af firserne var han da af forskellige grunde kørt træt, og i 1889 bortforpagtede han skolen. Samme år døde for øvrigt Niels Gaard. Højgård blev nu bogholder ved svineslagteriet i Nykøbing F. og i

Første elevhold.

Bageste Række: Andreas Nielsen (21 år), Tjæreby, Falster. Lærer Johan Bøgeskov. Gmd. Niels Gaard, Nørre Ørslev, Falster. Peter Hansen (19 år), Frejlev, Lolland.

Midterste Række: Rasmus Andersen (26 år), Vålse, Falster. Kristen Pedersen Skov (36 år), Nørre Ørslev. Eduardt Schütt (21 år), Tjæreby, Falster. Frederik Hansen (23 år), Sdr. Kirkeby, Falster. Rasmus Martinsen (24 år), Lørup, Fyn.

Første Række: Lærer Ingemann, Horreby, Falster. Forstander N. Højgaard. Johanne Højgaard. Mathilde Storm. Rasmus Frederiksen (16 år), Nørre Ørslev, Falster. Signe Jensen, Fyn.

Rasmus Kristiansen (26 år), Kuditse, Lolland, er ikke med paa Billedet, da han rejste 1. marts.

1901 folkeskolelærer i Hæsum i Himmerland. Han tog sin afsked i 1912 og levede sine sidste år i København, hvor man søndag efter søndag kunde se ham og hans hustru ved gudstjenesten i valgmenighedskirken i Forhåbningsholms allé. Han døde 30. juni 1925.

Theodor Jensen forpagtede d. 22. september 1889 højskolen. Han var født den 17. september 1856 i Udby ved Stege, hvor hans far ejede et parcelliststed. Tidlig måtte han gøre gavn derhjemme ved at vogte kreaturerne. Hans forældres sorg ved Frederik d. 7.'s død gjorde et dybt indtryk på ham, og selv om han ikke helt forstod, hvad der foregik i 1864, blev minderne om krigen alligevel stærke og varige.

Da han var 18 år gammel, kom han på Rødkilde højskole. Det blev en gennembrudstid for ham. Hans højskoletid blev

den skønneste tid, han havde levet indtil det tidspunkt. Det var for ham, som om verden blev større og renere. F. E. Bojsens foredrag om grækerne gjorde et overmåde stærkt indtryk på det unge modtagelige sind. Og en dag, forstander Andersen havde talt om frihedskampene i Schweiz, klarede det sig for Theodor Jensen: nu vilde han være højskolelærer. Han vilde være med i det store frihedsarbejde, frigøre de bundne kræfter i Danmarks ungdom, vilde leve det liv i virkeligheden, som vore bedste digtere havde sunget om. Hans livsmål lå nu klart for ham.

1876 kom han på Gedved seminarium, og i 1878 tog han lærereksamen. Dernæst blev han friskolelærer i Gravænge på Fyn, og der kommer han til at leve stærkt med i valgmenighedslivet i Vejstrup. Det var en forunderlig rig tid for ham. Efter endt soldatertjeneste blev han lærer på Bornholm's højskole hos Johan Bøgeskov (lærer ved Nr. Ørslev højskole 1878—79) en kort tid, og derefter virkede han som friskolelærer, indtil han overtog Nørre Ørslev højskole. Han var bleven gift 1881 med Margrethe Pedersen, Elmelunde, Møen.

En uge efter at han havde forpagtet skolen (for en afgift af 400 kr. årlig), holdt han i Nørre Ørslev foredrag om »Højskolens fremtidige program«. Sidst i oktober flyttede han med sin familie til højskolen, og han var glad ved at have nået sit ungdomsmål. Den første vinter var der 14 elever og næste vinter flere, og da der ikke var ret god plads i den gamle bygning, begyndte Th. Jensen at tænke på at få udvidet eller bygget en hel ny højskole på Lolland eller Falster. Pladsen til en sådan havde han udset ved landevejen ved Grænge station på Lolland. En skole foruden var der ganske vist i Abed på Vestlolland, men den var på dette tidspunkt ved at sygne hen.

Tanken om at få bygget en ny skolebygning blev stærkere og stærkere, og sagen blev drøftet med højskoleinteresserede folk. Den 29. november 1890 afholdtes et større møde — hvortil var indbudt af 44 mænd fra alle stiftets egne — for at drøfte højskolesagen og den ny skoles beliggenhed. På dette møde vedtoges det enstemmigt at søge oprettet en

tidssvarende højskole i stiftet med Th. Jensen som forstander. Pengespørgsmålet var tænkt ordnet således, at der skulde rejses et kautionslån. En offentlig opfordring til at tegne sig for bidrag var underskrevet af Hans Hansen (Ulslev), Ole Nielsen Karstensen (Nr. Ørslev), N. Th. Petersen (Nakskov), Lars Belling (Virket), M. C. B. Nielsen (Nysted), Anders Pedersen (Vejringe) og Rasmus Rasmussen (Ny-købing F.).

Med dette cirkulære er diskussionen åbnet med hensyn til spørgsmålet om den ny skolebygningens beliggenhed. Al-lerede den 3. januar 1891 er der samlet 12 mænd fra Øst-og Sydlolland, og de vedtager at opfordre til at rejse en høj-og landbrugsskole ved Nysted, da de mener, at det vil være det bedste sted at bygge en skole.

I den følgende tid vrimler det bogstavelig talt med indlæg i Lolland-Falsters Folketidende. Nogle holder på Nørre Ørslev som stedet, hvor skolen burde bygges, andre holder for, at Eskildstrup på Nordfalster er det bedste sted. At komme nærmere ind på hele denne avisfejde vil føre for vidt her. Kun skal det nævnes, at der var bl. a. et indlæg fra Niels Højgård, der opfordrede de forskellige parter til at blive enige. Som sagen udviklede sig, blev det ret hurtigt klart, at det vilde være umuligt at rejse en skole, hvorom alle højskoleinteresserede mennesker fra hele stiftet kunde samle sig i skøn enighed. De forskellige parter vilde nu have en skole hver på deres egn, og der var vel også personlige forhold, der spillede en rolle. Der bliver nu samtidig tegnet bidrag til at rejse højskole i Nørre Ørslev, Nysted og Eskildstrup — og for fuldstændigheds skyld skal blot tilføjes, at der også var planer fremme om at rejse en højskole i Søllested på Lolland. Denne sidste skole skulde dog være indremissionsk; men da der var en ringe stemning herfor, opgaves tanken med det samme. Uagtet der blev tegnet en ret anseelig sum til den påtænkte højskole i Eskildstrup, blev planerne dog til intet. Tilbage var der altså Nysted- og Nørre Ørslev-projekterne, men de blev også virkeliggjorte begge to. Den 12. april 1891 blev det vedtaget at rejse en ny højskolebygning i Nørre Ørslev.

Der blev dannet et aktieselskab, og bestyrelsen for dette kom til at bestå af følgende: Gårdejerne Chr. Jeppesen, Nørre Ørslev (formand), Ole Rasmussen, sammest., Jens Jørgensen, sammest., Hans Hansen, Ulslev, Lars Belling, Virket, teglværksejer Ole Andersen, Bruntofte, og møller Otto Møller, Grænge.

I aktier på 10 kr. var der tegnet godt 3000 kr., der skulde stå rentefrit i de første 3 år, men derefter skulde de afbetales af forstanderen med $\frac{1}{20}$ årlig. Til gengæld skulde skolen gå over til Th. Jensens private ejendom, når han havde udbetalt aktiekapitalen, imod at han overtog skolens øvrige faste og løse gæld. — Der blev nu købt en byggegrund nord for landevejen, omtrent midtvejs mellem Nørre Ørslev og Systofte. Den 21. juli hejsedes kransen på den ny bygning, og stående på en af bjælkerne omgivet af bestyrelsen og arbejderne udbragte Th. Jensen et leve for højskolen. Dagen efter blev for øvrigt kransen hejst på den ny høj- og landboskole ved Nysted. Hen i efteråret var den ny bygning bleven færdig. Den havde da i alt kostet ca. 13500 kr.. Aktieselskabet havde købt 1 td. l. (0,55 ha) til byggegrund. Th. Jensen købte for egen regning ca. 1½ skp. l. (10 ar), der blev lagt til haven, og det blev erhvervet af skolens ejere i 1896.

Den ny højskolebygning blev indviet ved et offentligt møde torsdagen d. 22. oktober 1891. Det var en mild og solklar oktoberdag, og fra fjern og nær var folk strømmet til, så de rummelige skolestuer var tæt pakkede af mennesker. Pastor N. A. Larsen, Nr. Ørslev, holdt den egentlige indvielsestale, og af den skal her anføres følgende: »Så blev da denne meget omhandlede og omdebatterede skole færdig, før spurgte man stadig: »Hvor mon højskolen skal ligge?« Den sag er nu afgjort. Nu hører man spørgsmålet: »Mon det vil gå?« Her hører svaret fremtiden til.....

..... Højskolesagen er en sag, som kan tages op i Guds navn; ja, den ikke blot kan det, men det hører ligefrem til højskolens tanke og bestemmelse, at den bliver taget frem i Vorherres navn; men om højskolen skal gå fremad, det beror som sagt ikke på, om vi i dag udtaler et fromt ønske,

men på, om det mere og mere kunde gå op for folk, hvad dens formål er, og at de kunde slutte sig dertil og hver især bidrage til, at højskolens arbejde holdes i det rette spor. Det ejendommelige for højskolen er ikke, at den vil give kundskaber, de kunne fås andre steder; i andre skoler meddeles kundskaber, for at de unge ved hjælp af dem skulle komme længere frem i verden, tage eksamen, svinge sig op, gøre lykke, tjene penge. På højskolen betragtes kundskaber ikke for det første, de betragtes ikke som et middel til at komme længere frem i verden; men de bruges til at give de unge et andet og videre syn på livet; men højskolen vil også gøre dem dygtigere til at leve, dygtigere til alt, bedre i stand til at dømme og bedømme alt, men ikke ved at fylde dem med kundskaber..... men ved at give dem et andet syn på livet. Og det syn på livet, som her skulde bibringes de unge, er naturligvis den kristnes, den troendes syn derpaa. Kundskab opblæser, kærlighed opbygger, derfor skal kundskaber kun være et middel til større kærlighed; det er dog det store ved et menneske, at det har evne til at elske noget andet end sig selv, og kun det menneske er lykkeligt, som får denne evne draget frem for lyset.

Så vil jeg da ønske, at denne sag ikke blot her ved møderne, men også hjemme i husene mere og mere må blive alles sag, så skal den nok få fremgang. Og dernæst vil jeg ønske, at gerningen herinde altid må blive gjort i tro, så skal nok også troens lys, Guds kærlighed, hjertets frihed, fred og styrke blive skænket her. Når vi se fremad, lad os så altid huske og begynde med tro og bøn, så skulle vi altid kunne se tilbage med tak«.

Skolen kom nu ind i en god og fast gænge i nogle få år. Om vinteren 94/95 var der 30 elever, og da det kneb at have dem alle på een gang til gymnastik i den lille sal, der for resten var flyttet med fra den gamle højskole og udelukkende bestod af træ, blev det overvejet at opføre en ny gymnastiksal. Aktionærerne mente imidlertid ikke at kunne gå med hertil, og det endte da med, at Th. Jensen købte skolen i sommeren 1895. Derefter byggede han en

ny gymnastik- og mødesal, men på grund af økonomiske vanskeligheder solgte han den igen allerede året efter, nemlig d. 25. juli 1896 til det interessentskab, der endnu (1928) ejer skolen.

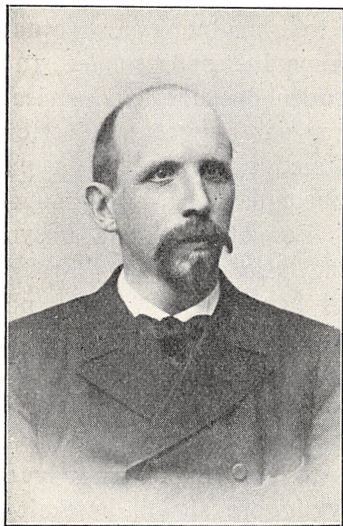
Th. Jensen var en begejstret højskolemand med fast tro på gerningens betydning. — De to brændpunkter, hvorom al hans tale drejede sig, var nationalitetsspørgsmålet (at være dansk) og kristendom. Desuden ønskede han at vise, hvor fint og herligt alting i naturen var bygget op. Derfor fortsatte han i sin forstandertid med at have botanik på undervisningsplanen, og han gennemgik også det menneskelige legeme i foredragsform. For at få videre udsyn havde han foretaget en del rejser, således f. eks. først i 80erne til Sønderjylland, og hvad han oplever her og på sine øvrige rejser og foredragsrejser er med til at gøre undervisningen i det daglige skolearbejde dybere og bedre. Han deltog ogsaa i en del lærerkursus i København først i 90erne og var med ved det nordiske højskolemøde på Hvilan folkehøjskole i Sverige i august 1890. En vågen sans havde han for stadig at dygtiggøre sig til højskolegerningen.

Det må heller ikke glemmes, at det var Th. Jensen, der fik oprettet Maribo Amts skytte- og gymnastikforening, og han blev dens første formand. Når særlig gymnastikken er blevet en meget betydende faktor i det opdragende arbejde, der gøres frivilligt blandt ungdommen, skyldes det sikkert den omstændighed, at det er højskolens mænd, der i vort land har været foregangsmænd på dette omraade. Derved er hele arbejdet blevet præget af højskolens ånd, og på den måde er det blevet mere værdifuldt.

Den lærer, der har virket længst ved Nørre Ørslev Højskole, er *Rasmus Laursen*. I 1885 kom han til sommer skolens begyndelse. Han var født d. 30. okt. 1858 i Honum ved Horsens, var i 3 vintre på Askov højskole, havde været friskolelærer og blev nu i 26 års alderen lærer for voksen ungdom. I de år han virkede i Nørre Ørslev blev han en meget afholdt lærer, idet han havde let ved på en fri og

ukunstlet måde at komme i forbindelse — først og fremmest med eleverne og dernæst også med egnens befolkning. Gode venner fik han mange af.

»Hos ham var en stor rigdom af forskelligheder, ja modsætninger, men ikke modsigelser, stemte sammen til en herlig levende enhed, den personlighed, som så mange mennesker har haft gavn og glæde af at møde.

Rasmus Laursen.

Det, som folk først lagde mærke til hos ham, var vel hans let vakte og stærkt vedholdende lyse latter, og fremmede kunde for en lille tid tro, at andet var der ikke af mærkeligt ved ham..... men han kunde andet end le. Hans tale- og læsestemme var tit præget af den kønneste og dybeste alvor, f. eks. når han talte om »vore smerters og

minders land« sønden å. Hans dybe alvor viste sig også i hans stærke pligtfølelse som lærer.

..... Endnu et modsætningsforhold i Rasmus Laursens sjæleliv skal fremdrages til belysning af hans ejendommelighed: Han var glad, meget glad, ved at være sammen med rigt udviklede mennesker. Han kunde mødes med sådanne som ligemand, og når samværet med dem blev festligt, havde han gerne sin gode andel deri. Han ikke blot talte vel i samtale, men han forstod også at høre. Men vilde han gerne være sammen med dem, der kunde yde meget, var det også hans store glæde at tage sig af dem, der særlig trængte til oplysning og vejledning. Han udbad sig det hold elever, der var mindst fremmeligt i retskrivning, og han tog sig af dem med megen omhu. Han forknyttede aldrig de skrøbelige. Han havde altid noget opmuntrende at sige dem, der havde de fleste og værste »fejl«.

Rasmus Laursen blev en ypperlig lærer i den danske højskole, ikke paa grund af sine medfødte evner og den rent formelle udvikling disse havde fået, men særlig fordi evnerne var gennemglødede af den rette ild. Man har samlet Grundtvigs livssyn i de tre sætninger: 1. *Ånd* er magt. — 2. Ånden åbenbarer sig i *ordet*. — 3. Ånden virker kun i *frihed*.

Om sådanne enfoldige sandheder midtsamlede Rasmus Laursen hele sin personlighed..... Han ejede en god del af vort folks bedste egenskaber og gav af et kærligt og muntert sind, hvad han havde fået i arv«.

Ja, således er han bleven vurderet af en fælle inden for højskolen, Forstander Kristensen-Randers, Ollerup, men gamle elever fra hans Nørre Ørslev tid vil vide og forstå, at dette er rigtigt.

Han levede stærkt med i tidens liv og var ikke alene en interesseret tilskuer til det ungdomsarbejde, der uden for højskolen blev gjort i byen, men var også en aktiv deltager i dette. Han kunde på den ene side påtale det, han syntes, der var vrangt og skævt, og på den anden side gik han ind paa række med de unge og var derved med til at lede livet i den rigtige retning. Han var i høj grad med til at give byen præg. Det var ham altid om at gøre at holde skarpe og rene linier, og det turde følgende brudstykke af et af hans foredrag være et bevis på: »Det kan komme så vidt med et menneske, at han ikke kan se forskel på godt og ondt. Al ting i sådan en sjæl er gråt i gråt. De store grænseskel ere udslettede, og sjælen er åndelig talt syg til døden.

At disse store grænseskel må holdes klare mellem livets store modsætninger have allerede vore hedenske forfædre haft øje for..... Lad os med al vor viljes alvor være rustet til kamp mod alt det, som vil forgifte vort liv, som vil udviske de store grænselinier både inden i os og uden om os, og lad os gøre os umage for at være med til alt, som kan gøre dem klarere. Det, højskolen vil, er at kalde ungdommen frem til kamp for alt, hvad der er kamp værd, men først og fremmest kampen for at bevare deres eget liv på renhedens og sandhedens grund«.

Det selskab, der i 1896 købte skolen, tilbød Rasmus Laursen stillingen som skolens forstander, men han afslog tilbudet, fordi hans evner, mente han, passede bedre som hjælper end som leder. Og han forlod da Nørre Ørslev og blev lærer på Ollerup og senere Vinding højskole. Hans arbejdsdag blev for øvrigt ret kort, idet han døde d. 15. august 1914 — knap 56 år gammel.

Som forstander blev nu antaget den bekendte forfatter og tidligere præstemand *Uffe Birkedal*. Han opgav imidlertid stillingen allerede året efter.

Ved Birkedals fratræden overtoges ledelsen af højskolen af hans lærer, nemlig *Mads Peter Schmidt* fra Københoved i Sønderjylland. Han er født den 10. September 1868. Hans far var gårdmand og en ivrig deltager i nationalitetskampen og af en impulsiv natur. Hans mor hørte til de stille, men stærke mødre. Der var i hans hjem en særdeles vågen sans for dansk folkeliv og for kristendom. Allerede som dreng modtog således M. P. Schmidt stærke og dybe indtryk af åndeligt liv — og ikke mindst fra livet i den kristne menighed.

Hans mor var så udmærket til at synge, og det er da fra hende, han har arvet sin smukke sangstemme, og det skyldes også især hende, at han er blevet ført dybt og inderligt ind i den kristne livsopfattelse; thi hun levede sit liv i inderlig guds frygt.

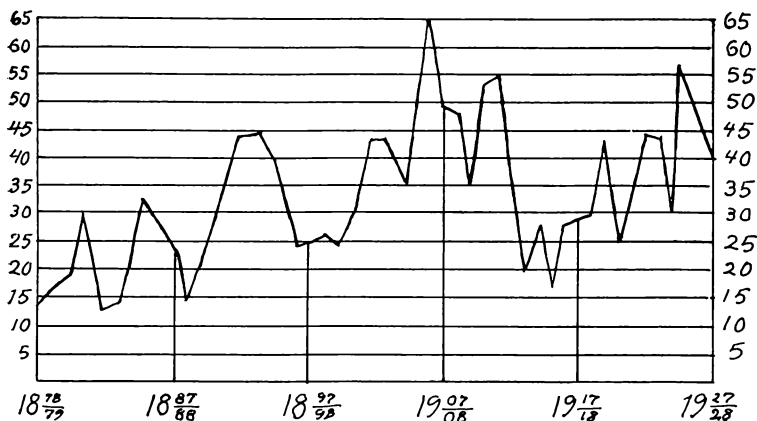
Det uforfærdede »gå på mod«, som Schmidt ejer, må han have arvet fra sin far. I en ung alder drog han over Kongeå for at slippe for den preussiske militærtjeneste. Han kom i gartnerlære i Vestjylland, og han læste meget i sin fritid. I 21 års alderen blev han elev på Askov højskole, hvor Ludvig Schrøders tale især gav ham forstaaelsen af menneskelivet og dets værdi, og derved droges han ubevidst over mod sin kommende manddomsgerning. Derefter kom han til København, hvor han bl. a. hørte en del forelæsnings på universitetet, var meget optaget af teatret, besøgte flittigt museer og samlinger samtidig med at han studerede på landbohøjskolen, hvorfra han tog havebrugs-

eksamen i 1892. Samme efterår begyndte han sin lærergerning i den danske folkehøjskole på Bælum højskole i Himmerland. Her var han, ganske vist med en soldatertids afbrydelse, til 1896. Nu måtte han prøve, om vingerne kunde bære til den frie flugt, og var det end strengt til tider, thi slide i det måtte han, var det dog sikkert i disse år, han voksede og udviklede sig til sin gerning. Ofte måtte han ud i ensomheden på heden, men det er også i ensomheden, at mennesker må kæmpe sig frem til at få indre samling paa sig selv. Indre samling i et menneske betyder kraft.

Fra Bælum rejste Schmidt til Nørre Ørslev højskole som lærer, og her har han da været siden. Da Birkedal i 1897 fratrådte ledelsen, overtog Schmidt denne, idet han blev antaget som forstander fra 1. november at regne ved interessentskabets generalforsamling d. 26. maj. Om efteråret holdt han bryllup med Hanne Skytte, hvis forældre — Bodil og Hans Peter Skytte, Aastrup (tidl. Brejninge), Falster — havde været med til de møder og sammenkomster, der blev holdt i adskillige hjem i Nørre Ørslev og dens omegn i årene omkring højskolens oprettelse og af de mennesker, der sluttede kreds om denne. Hanne var som barn næsten altid med til disse møder. De to unge mødte da med gode forudsætninger for at tage et højskolearbejde op på Falster. Det var jo i en ung alder, Schmidt trådte til som forstander, og selv om han fratrådte som sådan i april 1921, er det endnu for tidligt at skrive hans historie i tilknytning til Nørre Ørslev højskole, da han endnu arbejder ved skolen. Blot enkelte ting skal her fremdrages.

At han er sønderjyde af fødsel har jo præget hele hans færd. Både i tale og skrift møder man gang på gang den sønderjydske klang, men også den kristne forkyndelse. Hans kærlighed til naturen kender alle hans gamle elever og ligeså hans store sans for orden og akkuratesse. De, der har kendt ham i en årrække, ved, at han altid er på vej, indsamlende nyt stof. Ved sin foredragsvirksomhed, særlig på Falster og Lolland, og i sin egenskab af mangeårig formand for Maribo amts skytte- og gymnastikforening har

han øvet et såre betydeligt arbejde. Højskolen nåede i hans forstandertid det højeste antal elever, den nogen sinde har haft, og kom der end f. eks. i krigsårene trange tider, dækkede han sig aldrig bag forklarende udtryk, men tog den svære stilling uden at kny. Schmidts interesse for sundt

Antal elever 1878-1928.

folkeliv har bl. a. givet sig udtryk deri, at han i 1908 rejste debatten om forsamlingshusenes brug på en sådan måde, at det gav genlyd over det ganske land.

I 1906 blev der foretaget en udvidelse af bygningerne. Der blev opført et tårn, gymnastiksalen blev rummeligere, og der blev indrettet en ny skolestue og flere elevværelser. Et Par år efter (1908) blev vindfløjen Hejmdal (årvågenhedens symbol — tegnet af kunstneren Joakim Skovgaard) anbragt på den vestre gavl. Fra 1916 drev Schmidt skolen for egen regning, indtil han trak sig tilbage som forstander.

Skolens ejere valgte derefter *Kristian Gregersen* til forstander. Han er født 1887 og stammer fra Horsenseggen. — Han har været elev på Roskilde højskole hos Th. Bredsdorff. Senere vakttes hans lyst til at blive lærer, og han tog da lærereksamen. En tid arbejdede han ved fri- og efterskolen, indtil han i 1914 sammen med sin hustru over-

tog Rødkilde private børneskole. Samtidig virkede de begge ved Rødkilde højskole, indtil de i 1921 flyttede fra Møen til Nørre Ørslev.

Af *medarbejdere* i skolens daglige virksomhed har der i tidens løb været ikke så få. Der har i årene 1890—1921 været et nært samarbejde mellem højskolen og de sognepræster, der i nævnte tidsrum var ansatte i sognet — et samarbejde, hvis betydning ikke skal undervurderes.

Pastor (senere professor) N. A. Larsen havde i 6 år (1890—96) et par foredrag ugentlig. Han holdt — som tidligere nævnt — indvielsestalen i den ny skolebygning i 1891. Både dengang og senere har han på forskellig måde støttet det arbejde, der bliver udført paa Nørre Ørslev højskole.

Pastor Emil Petersen, der kom til sognet 1896, begyndte sit arbejde ved skolen — for øvrigt som medforstander — i 1897 og fortsatte dermed til 1911. Han gjorde i de 14 år et stort og uegennyttigt arbejde på højskolen. I sin undervisning søgte han at åbne elevernes øjne for den historiske udvikling og særlig at vise kristendommen som midtpunkt.

Pastor Benjamin Balslev havde ligeledes i hele sin Nr. Ørslev tid (1911—21) et par foredrag ugentlig på højskolen, hvor han gjorde et trofast stykke arbejde.

Foruden de tidligere omtalte lærere kan det nævnes, at af gifte lærere ved skolen har der været følgende:

Arkitekt Hans Schmidt (broder til forst. Schmidt). Han flyttede til Nørre Ørslev i 1906, byggede sig et hus skrås over for højskolen, og her blev der indrettet en skolestue til brug ved håndværkernes fagundervisning. Den tilforladelige og dygtige måde, hvorpå han underviste, betød meget for skolen og for de håndværkere, som besøgte den. Det var Hans Schmidt, som forestod tilbygningen af skolen i 1906. I 1914 brød han op og bosatte sig i Roskilde for helt at kunne ofre sig for sit arkitektarbejde.

Olav Kjems virkede ved skolen et par perioder, første gang 1904—06, og efter at have været lærer ca. 4 år ved Danebod højskole i Amerika kom han tilbage og bosatte

sig tæt ved højskolen, hvor han så havde sin gerning til 1912. Hans friske og djærve væsen skaffede ham mange venner på Falster.

Agnus Sørensen var lærer ved skolen 1916—21. Han var en meget kundskabsrig mand, hvis mange rejser i udlandet havde givet ham et videre syn over fysiske, historiske og samfundsøkonomiske spørgsmål.

Jesper Hansen ledede i et par år fra 1921 håndværkerafdelingen, og han havde — ligesom de ovenfor nævnte — sit hjem tæt ved skolen. At der er lærerhjem ved en skole betyder meget for eleverne i den tid, de er på skolen. Der bliver på den måde flere hjem, der daglig åbner deres døre for dem.

Eleverne har for største delen været hjemmehørende på Falster og Lolland; dog har der været adskillige elever fra andre landsdele, f. eks. fra Sønderjylland før krigen. Alligevel må Nørre Ørslev højskole betragtes som en lokal skole, men eleverne har boet på skolen. Det har givet styrke og fasthed i det daglige arbejde, den enkelte elev har også derved bedre kunnet leve med i kammeratskabet, hvor samtaler med jævnaldrende betyder så overordentlig meget.

Skolen har været i virksomhed hvert år siden dens oprettelse og har i det tidsrum været besøgt af ca. 1700 elever.

Som et værn og en støtte for skolen og for at holde forbindelsen vedlige med gamle elever er der dannet en elevforening, væsentlig bestående af gamle elever. Allerede i Højgårds tid var der en elevforening, men den nuværende er stiftet d. 22. marts 1903, og dens første formand var pastor E. Petersen, Nørre Ørslev. Den har siden 1907 udgivet et årsskrift og har støttet uformuende elever på skolen.

Den 16. juni 1925 stiftedes »Skoleforeningen for Nørre Ørslev højskole«, og dens formål er at støtte skolen økonomisk. Lige fra 1878 og indtil nu har skolens venner ydet den megen hjælp både økonomisk og på anden måde. Som tidligere nævnt er det et selskab, der ejer skolen, og igennem en lang årrække var gdr. Ole Rasmussen, Nørre Ørslev, dets trofaste formand. Den nuværende formand er gdr. H. J. Andersen, »Luenhøj«.

I alle de år, højskolen har bestået, har der været afholdt offentlige møder. De 3 største er følgende: 1. sommermødet (omkring sancte hans), 2. efterårsmødet og 3. landbrugs-mødet (i fastelavn); nogle af disse blev dog i de første 12—13 år holdt hos Hanne og Niels Gaard. Desuden er der holdt mange mindre møder og sammenkomster af mere lokal art. De unges foreninger (gymnastik-, ungdoms- og foredragsforeninger) har ofte haft kursus og forhandlingsmøder i skolens lokaler. At skolen ved de forskellige udvidelser er bleven større, har jo været til gavn ved alle disse møder. Da de nuværende bygninger blev opførte, var det på en nøgen mark, men nu ligger de fint og nobelt i en smuk og skyggefuld have — ret en værdig ramme for den gerning, som der øves. Udadtill har højskolen gennem alle de 50 år ydet de nævnte foreninger megen værdifuld hjælp i det hjemlige arbejde. I særlig grad har »Nørre Ørslev og omegns ungdomsforening« haft gavn og glæde af det dygtige og trofaste arbejde, højskolens lærere har øvet i den forening.

Det var grundtvigske kredse på Falster og Lolland, der stod bag ved Nørre Ørslev folkehøjskoles oprettelse, og det er fremdeles dem, der bærer den, men den har også på sin side været en fast borg, hvorfra der er ydet en betydelig indsats til fremme af sundt dansk og kristeligt folkeliv.

Trykte kilder.

M. P. Schmidt: Blade af åndslivets historie på Falster. (artikler i Loll.-Falsters Folketidende d. 1., 7. og 30. jan. 1910). — Niels Højgård (Højskolebladet nr. 32, 1925). — Lolland-Falsters Folketidende 1891 og d. 14. og 15. sept. 1903. — Thyra Jensen: Fra hjem til hjem (Hvor er kvinden?). — Kristensen-Randers: Rasmus Laursen (Højskolebladet nr. 35, 1914). — Nordahl-Petersen: Danmarks højskoler 1909. — Olaf Andersen: Danmarks højskoler 1924. — Meddelelser om Nørre Ørslev højskole ved Th. Jensen 1893. — Årsskrifterne fra Nørre Ørslev højskole 1907—1927.

Sakskøbing vestre Accisebod.

Af F. Ingerslev.

Som det vil være bekendt, opkrævedes Accisen (Ziisen, Konsumtionen) her i Danmark indtil Aaret 1852 som en Toldafgift af visse indenrigs Varers Indførsel til Købstæderne og til Hovedstaden. Opkrævningen foretoges af Konsumtionsbetjenten, der havde sin Bolig og Virksomhed i et Hus, den saa kaldte Accisebod, ved Bommen for hver af de Landeveje, der førte ind over Bygrænsen. Utvivlsomt eksisterer der endnu adskillige af disse gamle Acciseboder rundt omkring i Landets Købstæder; men formodentlig er de allerfleste af dem efterhaanden blevet betydeligt ombyggede efter de vekslende Tiders Krav; de ligger jo paa stærkt befærdede Steder, hvor Hus og Byggegrund har høj Værdi.

Ligesom man i de gamle Slægters Hjem bruger at værne om de synlige og haandgribelige Minder fra svundne Tider, saaledes har ogsaa en saa gammel Købstad som Sakskøbing et rimeligt Krav paa at faa stillet varigt til Skue, hvad der kan vidne om Liv og Virke i dens Fortid. Og jeg synes, at den ualmindelig vel bevarede gamle vestre Accisebod i Sakskøbing er en Bygning, der har et saa ærværdigt Præg, at den nok kan fortjene at blive beskrevet i Tekst og Billeder, forinden den vel om nogle faa Tiaar ved et Ejerskifte bliver nedrevet og maa give Plads for et moderne Hus. Jeg skal derfor her vise nogle Fotografier og Tegninger af denne gamle Accisebod, saadan som den nu ser ud, og jeg skal tillige give en Beskrivelse af Bygningens Ejendommeligheder. Til Forstaaelse af Husets Beliggenhed og dets tidligere Anvendelse som Accisebod har jeg ved velvillig Imødekommenhed fra Sakskøbing Kommunekontor og fra Landsarkivet opnaaet at faa de fornødne Oplysninger, som jeg her skal lægge til Grund for min Beskrivelse.

Angaaende Husets omtumlede Skæbne kan jeg da meddele følgende Oplysninger. I Aaret 1815 købte Generaltoldkammeret af Niels Christensen et Hus, Matr. Nr. 26 c,

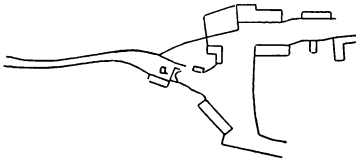

Fig. 1.
O. L. Rasbek: Kort over Saksjøbing Kjøbstad, optaget 1798. a. Wester Bomm.

som skulde bruges til Accisebod, og solgte Huset igen ved Auktion i Novbr. 1851 til Tøffelmager Hans Jensen. Huset, der senere har faaet Matr. Nr. 37, blev i Juni 1885 overtaget af Postbud Jens Hansen. I Referatet af Saksjøbing Byraads For-

handlinger i det ekstraordinære Møde den 31. Oktober 1919*) meddeles: »Forslag fra Cigarhandler Olsen om, at Kommunen køber den Postbud Jens Hansens Dødsbo tilhørende Ejendom paa Hjørnet af Vestergade og Gaasetorvet (den tidligere Accisebod) for et foreliggende Tilbud, gaaende ud paa en Købesum af 5400 Kr. samt Betaling af Halvdelen af de med Adkomstens Erhvervelse forbundne Omkostninger. Forslaget vedtoges«. Og af Panteregisteret fremgaar, at Saksjøbing Kommune d. 8. Januar 1920 fik

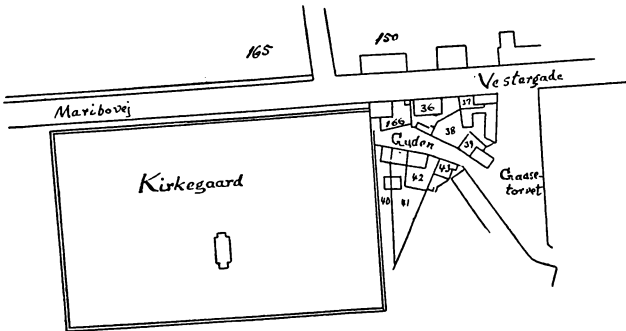

Fig. 2.
J. A. Hoff: Saksjøbing Købstads Bygrunde 1918. (Gyden kaldtes sædvanlig „Gamle Vestergade“).

tinglæst Skøde paa Matr. Nr. 37 af Saksjøbing Bygrunde. Det vides yderligere, at daværende Borgmester V. Gandil,

*) Saksjøbing Byraads Forhandlinger 1919—20; Laur. Jensens Bogtrykkeri, Saksjøbing 1921, S. 49.

som var stærkt historisk interesseret, meget gerne vilde søge den gamle Accisebod bevaret som Kommunens Ejendom. Men efter hans Død blev Huset, i Juni 1922, af Saksjøbing Kommune solgt til Stenhugger Peder Olsen, den nuværende Ejer.

Betragter man et af de ældre Kort over Saksjøbing*),

Fig. 3.

finder man, at det her omtalte Hus, nuværende Matr. Nr. 37, havde en noget anden Beliggenhed i Forhold til Vestergade end nu om Stunder. I en Bøjning Sønden om Huset og dets Have drejede Vestergade ud over Bygrænsen dér, hvor man paa det nyeste Kort**) finder »Gyden«, ogsaa kaldet »Gamle Vestergade«. Paa det nævnte ældre Kort ser man, ud for Haveindgangen og et derved liggende lille Udhus, tegnet en »Wester Bomm«. Paa dette ældre Kort ser det ud, som den oprindelige Accisebod (inden 1815) maa have været et 30—40 m længere imod Vest beliggende, langstrakt Hus paa den gamle Vestergades Sydside; dette Hus eksisterer ikke nu, og jeg betragter det som liggende uden for min Opgave at undersøge, hvor den vestre Accisebod var beliggende før 1815. Først adskillige Aar efter Accisens Ophør blev Vestergade reguleret retliniet hen forbi Nord-siden af »den gamle Accisebod«, Matr. Nr. 37.

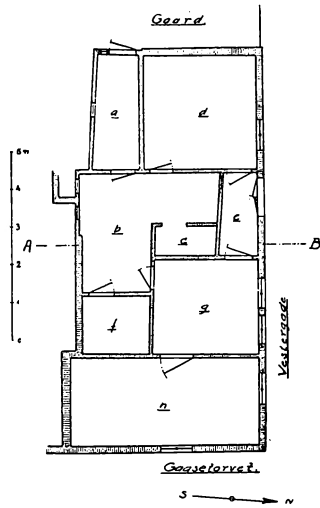

Fig. 4.

*) O. L. Rasbek: Kort over Saxkiöbing Kiöbstedt, optaget 1798.

**) J. A. Hoff: Saksjøbing Købstads Bygrunde, 1918.

Efter disse historisk orienterende Bemærkninger skal jeg nu gaa over til en Beskrivelse af denne »gamle Accisebod«, saadan som den nu ser ud, idet jeg med Hensyn til Enkelthederne skal henvise til de hosstaaende Tegninger og Fotografier. Husets Ejer har med stor Interesse givet mig Lejlighed til at foretage den nøjagtige Undersøgelse og Opmaaling.

Bygningen er opført i Bindingsværk; det meste af Ydervæggene er i een Stens Tykkelse, medens alle Indervægge kun er i halv Stens Tykkelse. Udvendig paa den østlige Gavl ses fremspringende Bjælkehoveder. Gulvene i Stuerne er ganske lavtliggende, i Flugt med Gadens Fortov. Taget er tækket med Teglsten, noget uregelmæssigt bugtet og øjensynlig gammelt.

Det Rum (a), som utvivlsomt maa have været Konsumtionsbetjentens Arbejdsrum, Vagtstue — eller hvad man nu vil kalde det —, er beliggende i Husets sydvestlige Hjørne. Det er 3 m langt, noget skævt, idet Rummets Bredde i den vestlige Ende er 1,10 m, men i den østlige Ende 1,20 m. Den sydlige Væg er halvstens, er ikke beklædt med Kalkpuds og har aabenbart ikke været det. Der er i denne Væg et smalt Vindue, som angives at være blevet anbragt i 1853 af den daværende Ejer, for at han kunde bruge Rummet som Værksted. Dette Rum har intet Loft, men er helt aabent op til Tagrummet. Gulvfladen er 15 cm lavere nede end i det tilgrænsende Køkken (b) og bestaar af meget uregelmæssig og knudret Brolægning. I den vestlige Væg er der en Dør og umiddelbart ved denne (som det ses paa Gavlfotografiet, Fig. 5) en firkantet Aabning, 20 cm bred, 23 cm høj, og med Underkant 1,10 m over Gulvet; i denne Aabning er der indfattet en ældgammel Træramme, hvori der formentlig har været et Vindue eller en Lem.

I Køkkenet (b) er Loftet delvis meget skævt, saa at det i den vestlige Halvdel er 20—35 cm lavere end i den østlige. Det meste af Køkkenets Sydveg er nu fælles med en langt nyere Naboejendom, hvorfor det ene Vindue i Køkkenet er blændet. Køkkenets gamle Arnested (c) er øjensynlig bevaret i sin gamle Form, tragtformet aabent op til Skorste-

nen; men der er ingen Bilæggerovn, hvad der vel maa have været, dengang Huset blev brugt som Accisebod.

Angaaende den nuværende Brug af de andre Rum, som ses paa hosstaaende Grundplan, skal jeg fatte mig i Korthed, da de har ringe eller ingen Interesse ved Bedømmelse af Husets Anvendelse i sin Tid som Accisebod. Værelserne d og h angives at være Tilbygninger, nyere end det øvrige

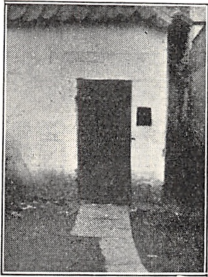

Fig. 5.

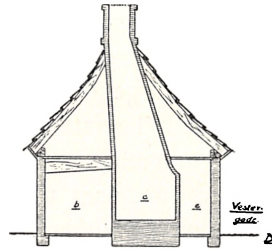
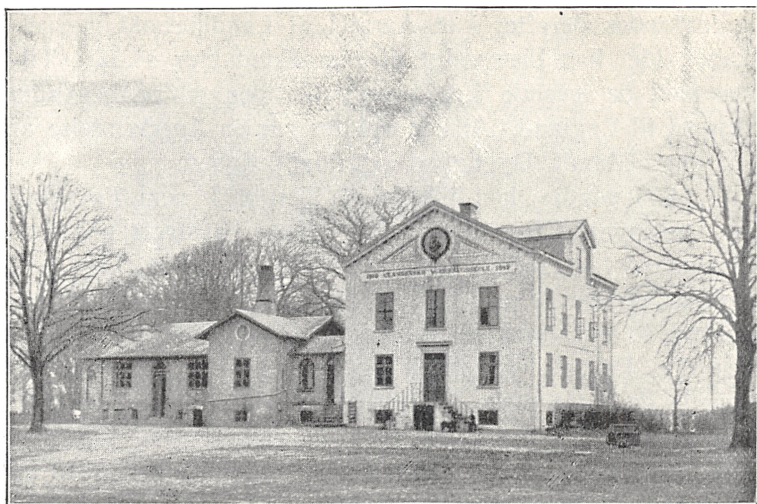

Fig. 6.

Hus, men hvor gamle, vil man næppe kunne faa oplyst. Forstuen (e) er skæv og meget smal, 68 cm i den vestlige Ende og 88 cm i den østlige; opad mod Loftet i den østlige Ende er der en Indhulning, svarende til Arnestedets Overgang i Skorstenen. Spisekamret (f) har intet Vindue. I den nuværende Opholdsstue (g) har Bilæggerovnen formentlig staaet.

Naar man paa Grundlag af denne Beskrivelse vil bruge sin historiske Fantasi, forekommer det mig, at man ganske livagtig kan tænke sig Konsumtionsbetjenten under hine Tiders Forhold, naar han i Saksjøbing vestre Accisebod igennem den lille Aabning ved Døren holdt Øje med de Køretøjer, som med maaske halve eller hele Timers Mellemrum kom langsomt rumlende hen ad den bugtede og ujævne Landevej fra Maribokanten. Og ved Arnen sørgede imidlertid Konsumtionsbetjentens Hustru for Madlavningen og om Vinteren for Stuens passende Opvarmning, mens hun ogsaa varetog den Tids mange andre huslige Sysler. Saa meget fortæller dette lille Hus, der i en kort Række Aar var en offentlig Bygning.

Næsgaard Agerbrugsskole 1849—1908.

Lidt om Forstander A. la Cour og hans Slægt.

Af *F. Hjort*.

Af de Forstandere, som forhen har bestyret den classenske Agerbrugsskole paa Næsgaard, siden dens Begyndelse i 1849, maa A. la Cour siges at være den betydeligste, og det siger ikke saa lidt, da alle har været dygtige Mænd. Han ledede Skolen og det store Landbrug lige fra 1877 til 1906, altsaa op imod 30 Aar, og mødte med usædvanlige gode Forudsætninger. *Albert Philip la Cour* er født $\frac{9}{12}$ 1841 i Nimtofte Præstegaard, gik 1854—55 i sin Farbroders Kostskole paa Margrethelund, lærte derefter Landvæsen hos Landstingsmand O. Larsen i Tøstrup og hos sin Fader samt paa Mallinggaard; 1860 kom han til København, hvor han s. A. tog Præliminæksamen og to Aar senere, i 1862, Landbrugseksamen paa Landbohøjskolen og var derefter i to Aar Underforvalter hos Etatsraad Tesdorpf paa Gjedsergaard under den bekendte Inspektør N. P. J. Buus.

Som kæk og flink Soldat deltog la Cour i Krigen 1864

og knyttedes derefter i et Aarstid til Landhusholdningsselskabet, idet han blev valgt til som Konduktør at føre Tilsyn med de levende Kreaturer under den da paabegyndte Eksport til England. At han valgtes var en Anerkendelse af den unge Mands Dygtighed og Paalidelighed.

I 1866 vendte han tilbage til Tesdorpf som Forvalter paa Ourupgaard fra 1866 til 70 og som Bestyrer paa Sædingegaard fra 1870 til 77. Der er sikkert ingen Tvivl om, at disse Aar har været i højeste Grad udviklende for la Cour, han fik jo den fortrinligste Lejlighed til at blive bekendt med den Række Fremskridt og Forbedringer, som kendetegnede de tesdorpfiske Landbrug — i Jordbehandlingen og i Brugen af kunstig Gødning, i Mejeridriften og i Besætningerne, i Fodringen o. s. v. — han lærte at handle ud fra rationelle Principper og under eget Ansvar.

Han blev først og fremmest en fremragende Praktiker, men en Praktiker med klar Forstaaelse af, at enhver god Praksis til en vis Grad maa lade sig lede af almindelige Hensyn — eller om man vil: af den sunde Teori — saaledes at der hos ham ikke fandtes Modsætning mellem Teori og Praksis. Han blev en ædruelig Teoretiker, der aldrig vovede sig længere ud, end han havde fast Jord under Fødderne.

I 1877 blev la Cour Forstander for den *classenske Agerbrugsskole paa Næsgaard*; han havde alt paa dette Tidspunkt erhvervet sig en saa stor Anerkendelse, at det følte som en naturlig Sag, at Valget faldt paa ham. Og det viste sig snart, at man ikke havde taget fejl. Han ejede Evnen til at administrere, til at blive respekteret og dog afholdt, til at vække Arbejdslyst og Kundskastrang. La Cour var en ypperlig Læremester for de unge vordende Landmænd. Han forstod at sætte sig i Respekt som kun faa, og han forstod at faa sine Lærlinge til at arbejde. Naar hans store og brede Skikkelse viste sig i Marken, til Fods eller til Hest, kom der straks Orden i Rækkerne og Liv i Arbejdet, for han kunde selv til Fuldkommenhed udføre et hvilket som helst Arbejde og forstod at lære andre, hvorledes de mest praktisk og bedst skulde gribe Sagen an. Hans Kommandørøst blev altid hørt og altid forstaaet; thi den blev baaren

frem af en kraftig og selvstændig Personlighed, der som praktisk Arbejdsleder havde det Overblik over Tingene, der giver den nødvendige Baggrund for Myndigheden. Og For-

Forstander A. la Cour.

stander la Cour var fremfor alt en myndig Mand. Myndigheden laa i hans Ord og hans Stemme, i hans Væsen og Færd. Til Tider kunde den vel falde en og anden noget for Brystet. Men ingen af hans Lærlinge, der stod den toaarige Skole igennem, kunde undgaa at blive opmærksom paa, at der bag den strenge Mine og de knappe Ord rørte sig mildere Strømninger og blidere Følelser, som nu og da slog en i Møde, og som vidnede om et varmt Hjerte og om Kærlighed til de unge Mennesker og megen Interesse for deres

Anliggender og Fremtid. Man følte det undertiden, naar han underviste fra Katederet, hvor hans grundige, praktiske Erfaring omsattes paa Teoriens Sprog; da kunde der komme det Blink i Øjet, der er det mildere Lunes Følgesvend, og da tog han os med Storm. Men mest følte man det, naar han i stille Aftentimer samlede sin Familie og sine Lærlinge om sin Andagt eller Adspredelse; da kunde han gribe enhver af os med sit rummelige Hjertes Magt. Ingen, der har været Lærling paa Næsgaard, vil glemme de Indtryk, han modtog i disse Timer. Og heri har la Cour maaske sat sig sit bedste Minde blandt sine Lærlinge. Særlig ved saadanne Lejligheder mærkede man den oprigtige kristne Mand, som var vokset op i Præstegaarden, fra hvilken han tog det

bedste med sig, som han plantede om i sit eget Hjem og lod alle Husets Beboere faa Del deri. Hver Søn- og Helligdag efter Morgenandagten tog han og hans Familie til Kirke, og vi Lærlinge følte, uden at der blev sagt noget, at han gerne saa vi tog med, saa mange som muligt; Vogne med rigelig Plads var altid parat til at befordre dem alle den $\frac{3}{4}$ Mil lange Vej til Kirken i Aastrup.

Da Stillingen som Forstander paa Næsgaard skulde besættes efter Fangel, foregik der følgende Forhandling om A. la Cours Antagelse. Den administrerende Direktør, Geheimeraad P. H. Classen søgte en baade teoretisk og praktisk uddannet Mand til Forstander. En saadan havde Geheimeraad E. Tesdorpf til Ourupgaard m. v. paa Haanden i Landbrugskandidat, Avlsforvalter A. la Cour, der i 10 Aar havde tjent Tesdorpf som Gaardbestyrer. Efter forudgaaet Aftale mødte Tesdorpf med la Cour paa Næsgaard i Foraaret 1877 for at præsentere denne for gamle Classen. Alt blev eftersat paa Næsgaard og drøftet, hvorefter la Cour fik Lov til at tage tilbage til Sædingegaard, medens Tesdorpf blev hos Classen for at drøfte Sagen videre. De to Geheimeraadere, der hver for sig var betydelige Mennesker, men saa overmaade forskellige — P. H. Classen var den fuldendte og fine Hofmand, Tesdorpf var Landets betydeligste og mest ansete Landmand — gik nu efter Middagen en Tur i Næsgaards Have for at drøfte Spørgsmaalet »la Cour« videre. Pludselig standsede de i ivrig Disput lige ud for min Hjemmelsmand, der just arbejdede i Haven og saaledes ufrivilligt blev Vidne til denne Samtale, uden at de to Herrer havde bemærket ham.

Classen lægger sin højre Haand paa Tesdorpf's Skulder og siger: »Der er noget ved la Cours Blik, jeg ikke synes om, thi jeg kan ikke se til Bunds i hans Øje, og dette er dog Sjælens Rude!« Hertil svarede Tesdorpf: »la Cour er en usædvanlig god Mand og er som skabt for denne Forstanderplads, og han er tillige et godt Menneske, som jeg efter mange Aars Erfaring kan og vil garantere for i eet og alt!« Dermed gav Classen sin Haand til Tesdorpf, idet han sagde: »Saa er A. la Cour antaget som Forstander her

paa Næsgaard!« — Der var sket et lykkeligt Valg for alle Parter, ikke mindst for den classenske Agerbrugsskole paa Næsgaard og dens mange Lærlinge.

Som Aarene gik, øgedes Forstander la Cours Anseelse, og han blev efterhaanden en meget benyttet og meget betroet Mand. Han valgtes i 1879 til Medlem af Bestyrelsen for »Maribo Amts økonomiske Selskab«, blev senere dets Næstformand, kom ind i Bestyrelsen for »De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger«, var Formand for det af disse nedsatte »Udvalg for Kvægavl og Kontrolforeninger« og var fra 1887 Medlem af (senere Formand for) Statstyreskuekommissionen i 3die Kreds og til Efteraaret 1905 Næstformand i »Foreningen til Fremme af Landbrugets Udførsel«. Hans egentlige Omraade var Kvægavlen, og af sine Kollegaer nævnes han som en af Statsdyrskuekommissionens kyndigste Medlemmer, hvis Udtalelser altid øvede en afgørende Indflydelse. Som Foredragsholder og Skribent var han søgt; vel var han ikke det, man kalder veltalende eller nogen fin Stilist, men hans mundtlige og skriftlige Fremstilling var tilforladelig som Manden selv.

Forstander A. a Cour var i det hele en mægtig Arbejds-kraft, det var fast utroligt hvad han kunde præstere af Arbejde baade med Haanden og Aanden. Hele Bedriften i det store indviklede Komplex gik altid udmærket, selv om Forstanderen ikke var hjemme. Og hans mange offentlige Hverv maatte jo nødvendigt føre med sig, at han ofte maatte ud paa ret besværlige Ture, da der fra Næsgaard var over to Mil til den dengang nærmeste Station, Nørre Alslev, og over 3 Mil til Nykøbing, hvor de fleste Møder afholdtes. Dengang havde man endnu ikke Automobilerne, men la Cour hjalp sig med en tarvelig Rejsevogn med et Par halvgamle Heste og en helgammel Kusk, Jens. Denne Befordring har taget mangan Tur med den stærke og mandige Forstander, der, hvor sent han end kom hjem om Natten, dog altid var den første paa Pletten i Stalden om Morgenen derefter og personligt satte Lærlingene i Arbejde.

Men een Ting staar jeg endnu den Dag i Dag uforstaaende overfor, nemlig hvor Forstander la Cour fik Tid

til den, dog ogsaa for ham, nødvendige Hvile; dog fik jeg engang et lille Fingerpeg i den Retning og det er tillige et Vidnesbyrd om, hvorledes han forstod og kunde udnytte Tiden. Gl. Jens Kusk fortalte mig nemlig en Morgen, hvorlunde det var gaaet paa en Køretur den foregaaende Nat hjem fra Nykøbing. Da Forstanderen sent paa Aftenen var kommen til Sæde bag i Vognen og havde afgivet det traditionelle: »Kør saa, Jens«, satte Befordringen sig i Gang i den sædvanlige Luntetrav ad den over 3 Mil lange Vej mod Næsgaard. Forstanderen satte sig straks til at sove og snorkede lydeligt, og denne Lyd bedøvede Jens Kusk saaledes, at han ogsaa hurtig faldt i Søvn paa Bukken, træf som han var efter den lange Ventetid. De gamle kloge Heste kunde selvfølgelig ikke undgaa at mærke den slappe Tømme paa Ryggen og at de nu var eneraadende paa denne Rejse, som just ikke var nogen Behagelighed for dem, og besluttede da i Enighed at gøre Ende paa Turen paa Halvvejen og var diplomatiske nok til at lade, som de var i »god Tro« med deres Spekulation. Dyrene drejer nemlig ned ad den lange Allé til Korselitze og styrer op for Hovedtrappen, hvor de havde standset ved saa mangen Gang før. Idet Vognen holder stille, vaagner Forstanderen og raaber med sin Tordenrøst til Kusken: »Hvor er vi, Jens?«. »Paa Korselitze, Hr. Forstander«, svarer han, som ogsaa i det samme, da Vognen holdt, slog Øjnene op og straks var orienteret. »Saa har du sovet, Jens«. — »Javel, Hr. Forstander«. — »Kør saa igen, Jens, men pas paa, at du ikke falder i Søvn«. »Jo, Hr. Forstander«. —

Den gode Mand, som Forstander A. la Cour var, vandt da ogsaa Paaskønnelse. Direktionen for det classenske Fideikommis og ikke mindst Geheimeraadens var klar over, at de i Forstander la Cour havde en Mand, som de turde betro sig til i eet og alt, en Mand, som paa den værdigste Maade hævdede den afdøde General Classens testamentariske Tanker. Og derfor varede det heller ikke længe, før la Cour fik fuldstændig frie Hænder paa Næsgaard, en Opmærksomhed, som han paa ingen Maade misbrugte, men tværtimod styrkede dette Hensyn hans Samvittighedsfuldhed end mere.

Kronprins Frederik (d. VIII) var jo Protektor for Fideikommiss'et fra den sidste Classens Død i 1886, og dette var vel nok en medvirkende Grund til, at baade Kronprinsen og flere af de Kongelige ofte kom til Næsgaard og paa forskellig Maade lagde deres Interesse for Skolen for Dagen. bl. a. da ogsaa ved at la Cour i 1889 blev Ridder og i 1902, da han havde forestaaet Skolen i 25 Aar, Dannebrogsmænd. Ved samme Lejlighed glædede hans gamle Lærlinge ham ogsaa paa forskellig Maade bl. a. med en illustreret Adresse og Sølvgenstande m. v.

Men ogsaa denne umaadelig kraftige, store og stærke Mand maatte falde, som andre dødelige. Den Bright'ske Syge tog gennem hans sidste Aar stærkt paa hans Kræfter, og endelig ²⁸/₂ 1906 bukkede la Cour under for Døden. Han blev begravet paa Aastrup Kirkegaard, hvor taknemmelige Lærlinge rejste ham et monumentalt Gravmæle, ligesom mange andre paa forskellig Maade viste la Cour Opmærksomhed. Ved hans Død hed det om ham: »Albert la Cour var en trofast Mand, trofast imod de Sager, han arbejdede for, de Institutioner, han kom i Forbindelse med, de Personer, han knyttede sig til. De mange, der krydsede hans Veje, vil paa deres Side trofast bevare Mindet om hans stærke og dygtige Personlighed«.

Til Slutning lidt om Forstander la Cour's Slægtsforhold. Han blev gift 1870 i Middelfart med Henriette Vilhelmine Blicher, Datter af Distriktslæge Jens Blicher, Ringkøbing. La Cour nedstammede fra en kraftig Slægt, der har givet Danmark mange trofaste og gode Børn. Slægten la Cour eller, som den oprindelig hed og som mange nu atter kalder sig, *Dornonville de la Cour*, er oprindelig fransk. Den danske Linies Stifter, *Pierre Lacour* (saaledes skrev han oprindelig sit Navn, senere Peter la Cour), fødtes i den lille By Köpenick ved Floden Spree i Mittelmark-Brandenburg 1716 og kom kun 16 Aar gammel til Danmark i 1732 som Sprog-lærer; ved sin Død var han Forpagter af Strandet i Fjends Herred. Den yngste af hans mange Børn var *Jørgen la Cour* (f. ²/₁₀ 1767), der blev Bedstefader til Forstander la Cour. Han virkede som Degn i Odder til sin Død 1809. Hans Hustru, Christine Charlotte Guldberg (f. 1777), som han

blev gift med 1798, var en ualmindelig Skønhed. Det fremgaar ogsaa af følgende Episode, som Fr. Barfoed meddeler fra hendes Ophold i København 1791—93: »Det var Skik og Brug i hin Tid, at Folk ved Balparé'erne gik i Mængde op paa Galleriet for at se paa Stadsen og høre paa Musikken, men det var ikke Skik at pynte sig til denne Vandring, paa hvilken man jo nærmest vilde se og ikke ses. Lotte Guldberg gik ogsaa derop med Leths Familie. Hun havde dog ikke været der længe, inden Kong Christian VII fik Øje paa hende og sendte en Adjutant op med det Bud, at hun straks skulde komme ned og danse en Menuet med Kongen. Der hjalp ingen Undskyldninger. I sin daglige Dragt, en Hvergarns-Kjole, maatte hun ned i Riddersalen og træde en Menuet med Kongen. Baade Arveprinsen og Arveprinsessen var meddansende; de øvrige mindedes jeg ikke. Men næppe var Dansen til Ende, før hun skyndte sig hjem, og paa Christiansborg Slot satte hun aldrig tiere sin Fod«.

Jørgen la Cours Søn — og Faderen til Forstander la Cour — *Peter Christian la Cour*, f. $20/1$ 1805 i Odder, blev 1831 teologisk Kandidat og ægtede $30/12$ 1835 Caroline Jacobine Bregendahl (Datter af Amtsprovst Bregendahl i Skive). I 1837 blev Chr. la Cour Sognepræst i Nimtofte og Tostrup, hvor han selv drev sin Præstegaardsjord til stor Fuldkommenhed, saaledes at der endnu tres Aar derefter gik Ry om la Cours Landbrug, der ansaas som det bedste i hele Amtet. Chr. la Cour var med i den grundlovgivende Rigsdag 1848 og blev paa Rigsdagen til 1852. Fra 1853 til 1861 var han Præst for Aalsø og Hoed Menighed og blev senere, til sin Død 1865, Præst i Odder. Hans Stifbroder, Fr. Barfoed, siger om ham: »Han var en ret Nathanael, i hvis Hjerte der ikke fandtes Svig, og ... i et Maal som de allerfærreste vedblev han at vokse i Tro og Troens Frimodighed, saa længe han levede«.

Af de gamle Lærlinge, der blev uddannet blandt de første Hold paa Næsgaard, efter at Skolen for Alvor var kommen i Gang 1849, er nu ikke flere tilbage; først naar vi kommer op omkring 1860, træffer vi en enkelt Olding hist

og her omkring i Landet. Selv blandt Forstander A. la Cours ældste Lærlinge er der tyndet meget stærkt ud, som Aarene gaar. Jeg synes derfor det er paa højeste Tid, at ovenstaaende lille Skildring blev fæstet til Papiret i nærværende Aar bog, der antagelig tæller mange af la Cours gamle Lærlinge blandt sine Læsere, og det er dog dem, som bedst kan dømme om, hvorvidt det skrevne er i Overensstemmelse med de virkelige Forhold og ikke en enkelt Mands Dom. Jeg tænker mig tillige, at ogsaa en og anden, som har kendt Forstander la Cour, og det har jo saa at sige hvert Menneske paa Lolland-Falster, med Glæde vil opfriske Mindet om denne gode Mand.

Aaret 1927 blev et Mindeaar i Næsgaards Historie; thi den 1ste Maj var det 100 Aar siden Fangel blev Forstander for Skolen, og det var 50 Aar siden han tog sin Afsked fra denne Stilling. Endvidere var det 50 Aar siden Landbrugskandidat A. la Cour den 1ste Maj 1877 blev Forstander for Næsgaard til sin Død 28. Februar 1906.

Ære og Velsignelse følge Forstander A. la Cours Minde!

Efterskrift. Forstander la Cour var ikke alene en overlegen dygtig Landmand og udmærket Lærer, Opdrager og Vejleder for sine Lærlinge, han var tillige en trofast, samvittighedsfuld og i alle Maader udmærket Ven og Støtte senere i Livet for alle dem af hans Elever, som satte Pris paa hans Venkab. Der var vel nok enkelte, som i nogen Maade følte sig frastødte af hans noget kantede Væsen og derfor ikke formaaede at se tværs igennem dette ind til det store og varme Hjerte, der baade fysisk og aandeligt dannede Grundlaget for hele la Cours Liv og Virksomhed. — Efter at jeg havde taget Afgangseksamen paa Næsgaard i 1883, stod jeg i nogle og tyve Aar i Forbindelse med Forstanderen. Og da jeg havde været Avlsforvalter i 8 Aar og var blevet forlovet, ønskede jeg i 1890 at blive min »egen Mand«, og skønt jeg da alt havde indhøstet nogen Erfaring, følte jeg dog, at jeg savnede meget, nu det rigtig gjaldt. Jeg vidste da ingen bedre at henvende mig til end la Cour, og jeg fik et Svar (29. Okt. 1890), hvis Hovedindhold jeg vil gengive her, fordi det i flere Henseender be-

lyser denne udmærkede Mands Væsen, Karakter og Hjertelag mod sin gamle Lærling.

»... Naar De vil til at sætte Bo, kan jeg nok forstaa, at De maa være optaget af Betragtninger over, hvilken Vej De bør gaa. Det er jo vanskeligt at sige, om De bør vælge Forpagtning eller Ejendom, og det maa jo navnlig bero paa, hvad De mener der ligger bedst for Dem, samt hvilken af disse Veje De kan komme billigst ind i. Der er jo den Ulempe ved en halvstor Gaard, at under lige Forhold bliver Udgifterne let for store, men paa den anden Side: føler De Dem mere tilfreds med en saadan Bedrift, er det jo sandsynligt, at De arbejder heldigere ved en saadan, og det kan jo let mere end opveje foranstaaende. Dernæst maa De jo erindre, at der jo i Reglen er en eller anden Hage ved de Ejendomme, som gaar i Handelen, og særlig gælder dette ved vore Kreditforeningsgaarde, saa der er altsaa al Anledning til at være forsigtig med saadanne. Paa den anden Side er det jo ganske vist i Reglen saa, at man ved Køb for 7 a 800 Kr. pr. Td. Land ofte kan komme til at sidde for en lavere Jordrente end ved større Forpagtninger, men dette kan alligevel let blive illusorisk, da der jo sædvanlig straks sættes en Del paa den købte Ejendom. Forpagtningsafgifterne er ganske sikkert opadgaende, hvor man ikke ved gode Forbindelser kan komme ind under et Stamhus eller lignende; men jeg vil dog kunne tilraade Køb, hvor der kan findes noget godt. En forsømt Gaard maa i hvert Fald købes billigt, og særlig skal De vogte Dem for for store Byggehistorier. Og saa endelig god Bonitet, da den gode Jord altid købes billigere end den simplere. Dermed vil jeg ikke sige, at De skal være bange for tilsyneladende daarlige Engarealer. Kan Vandet komme af saadanne, er det med hvad man nu ved, lønnende at have med dem at gøre — vel at mærke købt til deres Pris og i en passende Størrelse i Forhold til Agerjorden. — Altsaa noget bestemt Raad tør jeg ikke give — men jeg tilraader Forsigtighed og saa godt Held lige saa — gaa ikke for langt mod Nord, helst ikke Norden for Randers, hvis De vil til Jylland. De ved jo nok, at Jyderne vil gerne have fat i Øboerne, da disse ofte kommer galt fra det der. — Jeg hører da et Par Ord fra Dem og er gerne tilrede med hvad De ønsker at vide, naar jeg kan hjælpe«.

Kilder: »Tidsskrift for Landøkonomi« 1906; »Slægten la Cour«, mundtlig Overlevering m. v.

Maren Frederiksdatter og hendes Slægt.

En poetisk sydfalstersk Familie.

Af Helene Strange.

I Væggerløse Kirkebog for Aaret 1780 skrives under Daabsrubrikken: »Selvejer Frederik Nielsens liden Datter i Radbjerg kaldet Maren døbttes Domin post Trinit.«. Denne Maren Frederiksdatter, hvis Navn staar over disse Linier, voksede saa op derude paa den smalle Landtunge, hvor Hav og Sund næsten sprøjter mod hinanden, og baade som Barn og ganske ung har hun sikkert saavel fra den vrede Østersø som fra det smilende Guldborgsund modtaget mange vekslende Indtryk, der har sat hendes Sind i Bevægelse.

Maren Frederiksdatter havde et godt og lykkeligt Barn-doms-hjem, som paa mange Maader var langt forud for sin Tid, og hun og alle hendes Søskende var mere begavede og intelligente end de fleste af deres jævnlige. Udadtil var der dog ingen Forskel paa Opdragelsen, der blev dem og andre Bønderbørn til Del. I deres Barneaar besøgte de Sognets almindelige Skole og gik ellers for Resten med i alt forefaldende Arbejde i Hus og Mark; men Skolen besøgte de flittig, og i Hjemmet har de antagelig ogsaa beskæftiget sig en Del med boglige Sysler.

Som et enkelt Træk om Faderen Frederik Nielsen, eller som han kaldtes Frederik Aalborg, skal blot nævnes, at han var en af de første Bønder, som udskiftede sin Gaard af Fællesskabet; men alene dette tyder ogsaa paa, at han ingen Sinke har været.

Foruden Maren var der fire andre Børn. Tre Brødre, Rasmus, Hans og Niels, samt Søsteren Kirsten, der blev gift med Kristian Møller i Marrebæk.

Rasmus fik senere Hjemgaarden, Hans giftede sig med en Gaardmandsenke i Marrebæk og fik tillige med Enken

og Gaarden Tilnavnet Skinder. Niels havde et Hus med en lille Jordlod til af Fædrenegaarden. Den eneste af Søskendeflokken, som forblev ugift og ikke fik eget Hus og Hjem, var Maren. Hun var ellers ret køn, men led af en Hofte-skade, saa hun haltede temmelig stærkt, hvilket maaske har haft en Del af Skylden for, at hun ikke blev gift, noget, som dengang ikke var saa ganske almindeligt for en Gaardmandsdatter. Som Regel blev der jo inden for Bondestanden først og fremmest set efter Bøndernes Døtre, og var der af forskellige Grunde ingen rigtig Efterspørgsel til en eller anden, sørgede vedkommende Oversidders Slægt og Venner gerne for at fri rundt for hende, saa hun dog til sidst kunde havne i Ægtestanden. Og selv om Kvinderne i og for sig ikke var særlig giftesyge, ønskede de som Helhed dog at blive forsørgede, da en gammel Piges Kaar kun var lidet attraaværdige i de Dage. Ingenting blev de regnet for, og intet havde de at sige; men kun som Skumpelskuud at trælle deres Liv hen for andre, det var den Lod, der for det meste ventede dem. Intet Under, at de fleste derfor søgte at undgaa den.

Men naar nu Maren Frederiksdatter alligevel forblev ugift, kan det ikke bestemt paavises, om Grunden dertil slet og ret var den, at ingen vilde have hende, eller om hun selv har valgt sin enlige Stand. En Del taler for det sidste, da det skulde være mærkeligt, om ikke hendes sjældne Evner og hendes Slægts Anseelse skulde kunne have kastet et dækkende Slør over hendes omtalte Legemsfejl, saaledes at hun ogsaa havde kunnet faa en Mand, hvis hun absolut havde villet det. Ligeledes er det heller ikke urimeligt at tro, at hun sværmerisk og lidt sentimental og fuld af Interesse for Digtning og Musik, som hun var, selv med velberaad Hu har givet Afkald paa at finde Lykken i Ægtestanden. Men i hvad saa end Grunden kan have været, saa bliver Faktum det, at Maren Frederiksdatter aldrig giftede sig, men levede som gammel Pige, dels paa Hjemgaarden hos Broderen Rasmus Frederiksen og dels hos Søsteren Kirsten Møller i Marrebæk. Hvordan hendes Forhold ellers har været, kendes der ikke stort til, men der er intet, som tyder paa,

at hun har været ulykkelig i sin Stilling, snarere var hun det modsatte. I alle Tilfælde havde hun og hendes nærmeste mange fælles Interesser, og særlig var de meget musikalske og udrustede med sjældne Sangstemmer, som de brugte baade i Glæde og Sorg, saa hele Familien var som eet kvidrende Kor. Hjemmene genlød derfor altid af Sang og Musik, Maren Frederiksdatter spillede Klaver, og hendes Broderdatter, Karen Hansdatter, spillede Violin, hvilket i de Tider omtrent var noget ganske enestaaende iblandt Bondestanden.

Det mest bemærkelsesværdige ved Maren Frederiksdatter var maaske dog hendes stadige Trang til at udløse sine Tanker i Vers, og dette er i hvert Fald Anledningen til, at hendes Navn her bliver draget frem.

Karen Toxværd, Væggerløse, har nemlig været saa elskværdig at laane mig en gammel haandskreven *Visebog*, som er fyldt af Maren Frederiksdatters og hendes Slægtninges Vers, og en Del af disse er Tid efter anden fremkommet i Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog. Store poetiske Værker er det ikke, men jeg tror dog, det kan have sin Interesse at se, hvad en ulærd Bondepige og hendes nærmeste Slægt i de Tider kan have skrevet. Tillige viser disse Vers, at denne sydfalsterske Familie har haft en rørende Omtanke for hverandres Mærkedage. Vist nok ikke en eneste Familiebegivenhed har fundet Sted, uden at en eller anden har sunget derom, og til Versene komponerede de ofte selv Melodierne, saa man faar herved uvilkaarlig en Følelse af, at helt Dusinmennesker har Maren Frederiksdatter og hendes nærmeste ikke været. Ved at følge Side efter Side i den gamle *Visebog* lærer man desuden en hel Slægts Historie at kende. Blad for Blad fortælles der om de Glæder og Sorger, som har fundet Sted i Familiens Kreds, og inden man kommer til sidste Side er mangfoldige af Slægtens Medlemmer lagt i Graven. Ejendommeligt er det at lægge Mærke til, hvordan denne intelligente, næsten paa en Maade overbegavede Familie sygner hen og dør ud, saaledes at der nu kun findes ganske faa Efterkommere af Frederik Aalborgs Æt.

Den nævnte Visebog spænder over et Tidsrum fra Aarene 1831 til 1847; men der ses ogsaa, at Maren Frederiksdatter skrev Vers 1816, og at baade hun og hendes Søsterdatter *Karen Kristiansdatter* ligefrem har været søgte som Forfatterinder af Gravvers, Søragesange, Bryllupsviser og lign., saa deres Navne har været kendt og haft Betydning, hvor de har levet. Maren skal ogsaa have ført Dagbog, og denne kunde det selvfølgelig haft megen Interesse at læse, men den er desværre gaaet tabt sammen med meget andet. Saa vidt jeg — eller rettere Karen Toxværd — ved, findes der intet andet Minde om Maren Frederiksdatter end netop Visebogen, og dens Vers beder jeg saa Aarbogens Læsere ikke lade haant om, men bedømme dem ud fra de Forhold, hvorunder de er skrevet. Alle Versene er gengivet nøjagtig i den Form og med den Stavemaade, som Maren Frederiksdatter har benyttet, og det vil deraf kunne ses, at hun har skrevet Datidens Sprog omtrent korrekt. Hendes Haandskrift var særlig i de yngre Aar tydelig og køn, og hele Bogføringen vidner om hendes Nøjagtighed og Omhu for det, hun arbejdede med. Som et Bevis paa hendes høje Kultur maa ogsaa nævnes, at hun baade talte og skrev Tysk og endog har forfattet et Par Sange paa det tyske Sprog. Alt i alt har Maren Frederiksdatter været langt forud for sin Tid og sin Stand, og kan hun end ingenlunde indrulleres sammen med vore store Digttere, saa fortjener hendes Navn dog at kendes og nævnes med Beundring og Ærbødighed.

Hvornaar hun egentlig har begyndt at skrive, vides ikke; men eftersom hun i Aarene 1831—47 har skrevet saa stor en Mængde Vers, maa det antages, at hun baade før (se ovenfor L. 3) og senere har beskæftiget sig en Del med Digtkunsten. Som rimeligt er, har hendes urolige og higende Aand altid beskæftiget sig med mere end just det daglige Livs Arbejde, og hun har sikkert levet i Fantasiens og Digtningens Verden, indtil baade de legemlige og aandelige Kræfter svigtede.

Maren Frederiksdatter døde 72 Aar gl. den 5. November 1852, og den 12. samme Maaned blev hun begravet oppe paa Væggerløse Kirkegaard, hvor saa mange af hendes evnerige Slægt for længst havde fundet deres sidste Hvilested.

Sang om en formørket Ven ved et Besøg af Henriksens Folk, dette passerede i Aaret 1816.

»Det mørke, det mørke forbinder Enhver,
Exemplet os daglig det lærer.
Man vandrer forvildede hist og her,
Og stundom man Venner vanærer«.
»Tre Venner den Ene formørket især
Saa fuldt og saa let os bedrager.
Umulig vi Ham kunde have os nær,
hvis Han kun vort Selskab mishager«.
»Vi lod os indbilde at denne var slem,
Og vilde ham haanlig bortvise,
Bort med ham vi kastet at det havde Klem,
Hans Venskab vi burde forlise«.

»Han gav sig til Kiende som Broder og Ven,
O! hvor vi da bleve tilmode,
Ei ængstet, men skamfuld og glade igjen,
Vor Glæde Ham gjorde til gode«.
»I Venner! og Venner hvad vil vi da meer,
Vi ere jo Venner tilsammen,
Vi holdt os da lystig med Spøg og Plasser,
Med uskyldig Glæde og Gammen«.

Af Maren Frederichs Datter i Radbjerg 1816, men nu igjen opskrevet 26 Mai 1840.

Sang ved Forestillingen om Kong Frederich den Siettes Ankomst til Falster den 9. Juni 1833.

Mel.: »Dannevang med grønne Bred«.

»Held os Kongen er vor Ven,	»Giv o Gud vor Dronnings Dyd
Hele Danmarks Fader,	Kongen maa ledsage,
Til sit Falster seer Han hen	Skienk dem begge varig Fryd
Med saa blide Lader.	Lad Dem Dig behage.
Han ei ønsker nogen Træl	Da vil Krigen ei formaae
Derpaa maa vi skiønne	Sig til os at nærme
Men vil Alt sit Folkets Vel.	Gud vil vist med Kongen staae
Gud Ham stedse lønne«.	Og sit Folk beskærme«.

Af Maren Frederichs Datter i Marbech.

Sang eller Tanker paa lille Hans Frederich Christiansens Døbedag den 27. Mars 1834.

Egen Melodi.

»Vi Hans Frederich nu modtager,	Giv os Held til at opdrage
Som Erstatning for i Fior.	Dette lille Kiere Noer,
Det Dig Gud nu saa behager,	Lad os Aandens Frugter smage:
Som alt skabte ved dit Ord.	Af Din Godheds Naadebord«.

»Snart for Aar og Dag vi lagde,
 Bort en Skat i Jordens Skiød,
 Naar vi dette vil betragte,
 Den Gang det os hart fortrød.

Hun ei kommer mer tilbage
 Men Erstatning har vi nu,
 Derfor bør vi ikke klage;
 Svagt kun komme det i Hu«.

Af Maren Frederichs Datter, Marbech.

Geburts Sang til lille Karen Rasmus Datter i Radbjerg paa 12. December 1834.

Mel.: »Modtag den Blomst jeg sender Dig«.

»Mit kiere Barn endnu et Aar
 For Dig er vel henlevet,
 Ei Sygdom haver boret Saar
 Ei fra Forældre revet,
 Thi Glæden triner stedse frem
 Og viser sig trindt om Dit Hiem«.

»Thi polus (?) holder ved Din Haand
 Fordi Du Hende ynder
 Forstørrer stedse meer Din Aand
 Og vogter Dig fra Synder.
 Saa følg da Jesu Mønster ret
 At Du maa rigtig kiende det«.

»Et Præg, et Billed Du strax blev
 Udaf den gode Fader,
 Fra Synd og Død Han Dig udrev

Han aldrig Dig forlader.
 Hold fast ved Gud og slip Ham ei
 Han leder Dig paa rette Vei«.

»End om Du skal paa Livets Vei
 De hvasse Torne træde,
 Lad Utaalmodighed da ei
 Forstyrre al Din Glæde
 Tilfreds Du seer da Lidelser
 Og tænker det beskikket er«.

»Du beder alt med Tillids Bøn
 Til Jesum Din Forsoner
 Til Faderens Enbaarne Søn,
 Som i det Høie throner.
 Med dette ender jeg mit Digt
 Og beder Gud bønnehøre Sligt«.

Af Karen Christians Datter, Marbech.

Sang eller Tanker ved Karen Christians Datters Confirmation, 6. April 1834.

Mel.: »Was ist der — — —«.

»Vor Bruud iført i Bruude Klæder
 Sin Bruudgom møde vil i Dag.
 Forældre sig med Hende glæder.
 Er Hun Ham kun til Velbehag.
 Da vil Han Hende stedse pryde
 Med Dyd og Visdom, Naadefuld;
 At Hun derover sig maa fryde
 Thi det er mere værd end Guld«.

Du sørger selv for Hendes Bedste,
 Skienk Hende af Din blide Aand
 At Hun maa elske Hver sin Næste
 Dem række kierlig Søsterhaand«.

»Hiælp Herre! hiælp! o lad det lykkes:
 At Hun kand naae Dit Velbehag,
 Lad Hende ei af Mismod trykkes,
 Men trives frodig Dag for Dag,

»Og om Hun ei faaer overflødig,
 Fri Hende dog fra Armod's Lod,
 Giv Hende blot hvad Hun har nødig
 O! det er nok om Hun er god.
 Lad Hende i sit Forhold viise
 Sig ydmyg og taknemmelig,
 Dig Gud i al sin Vandel priise
 Som signer Hende naadelig«.

Af Maren Frederichs Datter i Marebech, 6te April 1834.

Sørgesarg over vores anden Moder Anne Lars Datter af Radbjerg, som døde Nytaars Dag 1834.

Mel.: »Ei Livets Kummer Jordens Møie«.

»O! Moders Moder! Du har været Med Kierlighed Du mig beviste
Exemplet paa Taalmodighed, Det Gode som var i din Haand,
Dit Liys Traad nu er overskiæret, Med Klage jeg Dig nu forliste,
Du slumrer nu i himmelsk Fred. Dog løses maatte Livets Baand«.

Af Karen Christians Datter i Marebech.

Sang i Anledning af Skolelærer Pettersen af Høiet og Jomfrue Brun af Veggerløse deres Bryllups Dag, 14. Mai 1834.

Mel.: »Gud sign vor Konge god«.

»Gud sign vort Brudepar; Lad i Dit Ledebaand
Du dem Selv samlet har, Dem vandre Haand i Haand
Staa dem da bi, Styrk ved Din gode Aand
Lad denne Bryllupsdag Taal, Haab og Troe«.

Blive dem til Behag.
Bortriv Bekymrings Nag
Gjør Glæden fri«.

»Sine og Pettersen
Ønskes Velsignelsen

»Fra Fædrehiem Du vil
Sikkerlig leede til
Hvor de skal boe.

I deres Kaar,
Fader og Moder de
Vil dem alt godt betée,
See dem oplivede
I deres Vaar«.

Af Maren Frederichs Datter, Marebech.

Velmenende Tanker i Anledning af Lars Michelsens Bryllups Dag til- lige Karen Hans Datters af Gedesbye som foregik paa 13. Marts 1835.

Egen Melodi.

»Til Lykke kiere Brudepar
Til Lykke begge To,
Guds Forsyn Eder samlet har
Det maae vi sikkert troe.
Som Børn tilforn I vidste ei
Og kunde ei forstaae,
Om det var just den rette Vej
I vandret paa«.

»Nu kiere Brudgom med din Brud
Lev lykkelig hver Dag.
I da velsignet blir af Gud
Som heri har Behag.
Lev veltilfreds i mange Aar
I Enighedens Baand
Da skienkes Eder blide Kaar
Af Godheds Haand«.

Af Maren Frederichs Datter i Marbech.

Geburtsdags Sang til Karen Rasmus Datter i Radbjerg som fyldte sit siette Aar paa 12. December 1833.

Mel.: Vift stolt paa Codans Bølge.

«Godmorgen lille Moder,
Min Siel er alt hos Dig
I sex Aar uden Broder
Du leve ret lykkelig.
Det inderlig mig glæder
At Du har Læselyst,
Og dine Toner græder
Af Uskylds Bryst«.

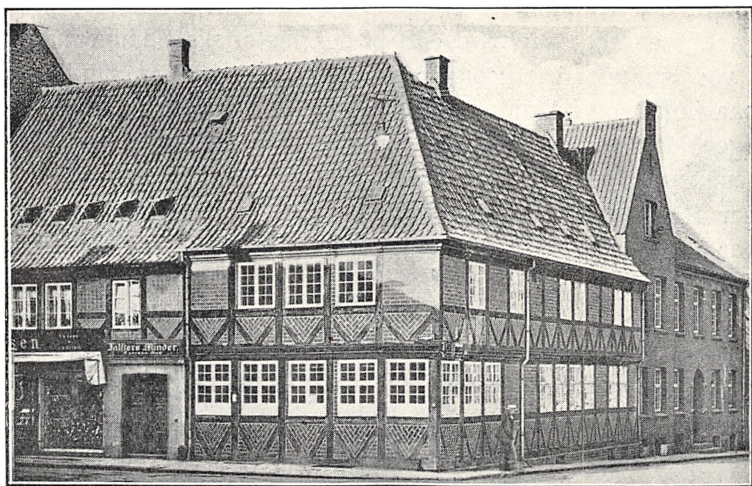
»I Dag for sex Aar siden,
Jeg saae dig første Gang.
Da var du spæd og liden,
Og ingen Alen lang.
Nu er du voxet større
Paa Legem og paa Siel,
kand alt i Dands Dig røre
Paa dundrende Fiel«.

»I Dag Du just indtræder,
Just i Dit syvend' Aar,
Dig ønskes mange Glæder
Hver Vinter og hver Vaar,
Hver Sommer som frembryder
Med Blomster fryde Dig,
Hver Høst Du Frugter nyder
Fornøie Dig«.

»Bliv en fornuftig Pige,
Beskeden from og god,
Forældre og tillige
Gør ingen Tid imod.
Da vil de Dig velsigne,
Hver God vil faae Dig kier,
Da vil du Gode ligne,
Dem være nær«.

Af Maren Frederichs Datter i Marebech.

Smaastykker.

Falsters Minder.

Naar Falster i Dag staar med sit eget Museum, en indsamlet Skat af gamle Minder, skøttet og skærmet i en gammel historisk Bygning, skyldes det i første Række Lærerinde, Frk. Laura Boiesen, Nykøbing. Det er hende, der fra først har undfanget og udkastet Tanken, og det er hende, der fra første Stund og indtil nu har været den egentlige Leder og Sjælen i det hele. Uden Frk. Boiesen var »Falsters Minder« maaske slet ikke blevet til, og uden hendes aldrig svigtende Interesse og Kærlighed var det sikkert ikke blevet, hvad det er nu. Frk. Boiesens Navn vil til alle Tider uløseligt være knyttet til »Falsters Minder«, og hver en Falstring, der interesserer sig for svundne Tider, vil altid med Taknemmelighed mindes det store, uegennyttige Arbejde, som Frk. Boiesen har gjort for at samle og bevare noget af det, der har hørt Fortiden til og derigennem givet os Oplysning om Fædrenes Liv og Sæder her paa Falster.

Begyndelsen til »Falsters Minder« blev lagt igennem et »Aabent Brev til Falstringerne«, som Frk. Boiesen d. 8. November 1912 skrev i de falsterske Blade.

Hun slog heri stærkt til Lyd for et Falster-Museum og for at faa dannet en Museumsforening og fremhævede, at det er Falstringernes Pligt at frede om det, der har været, for at de, der kommer efter os, kan lære, hvordan Tiden er gaaet frem, og faa Kendskab til den historiske Sammenhæng i vor Kultur. Frk. Boiesen mente ogsaa, at der rundt om paa Lofter og i Skuffer og Skabe fandtes saa mange ubrugelige Fortidssager, saa der var nok til at fylde et helt Museum, og sluttede sit aabne Brev med at kalde paa alle, der har Kærlighed til vor Kultur- og Personalhistorie, og især paa alle dem, der ved Fødsel er dobbelt jordbundne til Falster.

Brevet blev heller ikke upaaagtet, og efter at Frk. Boiesen havde faaet talt med flere interesserede, blev der slaaet endnu mere til Lyd for Sagen. Først i Januar 1913 udsendes der igennem Bladene en Henvendelse »Til Beboerne paa Falster«, hvori der opfordres til at støtte Bestræbelserne for at indsamle og værne alt, hvad der paa nogen Maade kunde bidrage til at belyse tidligere Sæder og Skikke paa Falster.

Samtidig blev der indbudt til Møde Lørdag den 25. Januar Kl. 4 paa Hotel Royal i Nykøbing for at drøfte Sagen nærmere. Henvendelsen var undertegnet af Frk. Boiesen, Redaktør H. P. Jensen, Boghandler Pontoppidan og forhenværende Viceinspektør Petersen, Nykøbing, samt Søskendeparret Karen og Rasmus Toxværd, Væggerløse. Desuden var den tiltraadt af flere forskellige andre Falstringer.

Til det nævnte Møde kom der en ret talrig Forsamling til Stede. Frk. Boiesen indledede og redegjorde for Sagen. Bankdirektør Lange, Engsgaard, valgtes til Dirigent, og i den følgende Forhandling deltog bl. a. Vinhandler Sidenius, Viceinspektør Petersen, Borgmester Finsen og Redaktør Reventlow.

Til sidst vedtoges det med alle Stemmer mod een at danne Foreningen, hvis fulde Navn blev »Foreningen til Bevarelse af Falsters Minder«. Aarskontingentet fastsattes til

mindst 2 Kr. aarlig, og Bestyrelsen skulde bestaa af 7 Medlemmer, deraf 3 fra Nykøbing, 3 fra Landet og 1 fra Stubbekøbing. Som første Bestyrelse valgtes Viceinspektør Petersen, Frk. Boiesen og Redaktør H. P. Jensen, Nykøbing, Amtsraadsmedlem Jens Lollike, Gunslevmagle, Bankdirektør Lange, Engsgaard, Gaardejer J. P. Larsen, Stensgaard, og Købmand Boas, Stubbekøbing. Viceinspektøren blev derpaa Formand og beholdt Stillingen til sin Død 1919, hvorefter Redaktør H. P. Jensen kom i hans Sted. Frk. Boiesen valgtes straks til Kasserer og har beholdt Hvervet ned gennem Aarene.

Det vedtoges ligeledes at faa Tillidsmænd ude i Sognene; disse er blevet udnævnt af Bestyrelsen. Mødet sluttede med en hjertelig Tak til Frk. Boiesen, fordi hun havde rejst Sagen, som man haabede vilde finde varm Forstaaelse iblandt Befolkningen.

Man gik derefter straks i Gang med at føre Planen ud i Virkeligheden. Medlemmer blev indmeldt, Genstande indsamlet, og snart var Museet en Kendsgerning. Rigtignok under meget beskedne Former, som »Politiken« skrev d. 31. Maj 1913, men dog saadanne, som der kunde bygges videre paa. Et særlig stort Arbejde var her blevet gjort af Bestyrelsen, Folkemindesamlersken Karen Toxværd, Væggerløse, og Gaardejer Poul Poulsen, Skelby; men at det lykkedes, skyldtes selvfølgelig ogsaa den store Interesse, hvormed Sagen blev og bliver omfattet af Størsteparten af Falstringerne.

Nykøbing Byraad havde overladt Foreningen to Værelser i Administrationsbygningen, og her blev de indsamlede Ting foreløbig sat ind. Med forbløffende Hastighed hobede de sig op, og allerede den 13. April udsendte Foreningen sin første Fortegnelse over Genstande, der var skænket til Samlingen. Gaardejer Sembach, Hullebæk, staar opført som første Giver. Mange forskelligartede Sager fyldte snart de to smaa Værelser, hvor Frk. Boiesen og Viceinspektøren omtrent tilbragte al deres Fritid med at arrangere, protokollere og nummerere. Tillidsmændene var indbudt til at se Samlingen den 24. Januar 1914, og Dagen efter — Forenin-

gens Stiftelsesdag — blev den offentlig tilgængelig for Publikum. Der var straks stor Tilstrømning, og det var meget fornøjeligt at gaa det hele igennem. Der var da allerede ca. 800 Nr., men det meste dog kun mindre Genstande.

Et ret anseeligt Skab blev omtrent straks fyldt med mangeartede Ting fra Viceinspektør Petersen, der desuden paa anden Vis støttede Foreningen baade med Raad og Daad indtil sin Død. I 1915 fik Museet en meget værdifuld Forøgelse, idet Overlæge Otto Lassen, Randers, skænkede sin store og for en Privatmand enestaaende Antikvitets-samling til Nykøbing By, som derpaa deponerede den i »Falsters Minder«. I denne Samling, der repræsenterer baade Sten- og Broncealderen, findes ikke mindre end ca. 50 Urner af forskellig Art og Udseende og tillige en Mængde sjældne Ting i Rav. Hr. Lassen er født i Torkildstrup og har gaaet i Nykøbing Latinskole; derfor er hans Samling kommet hans Fødeøjs Museum til gode.

Af andre Ting, der er deponeret paa »Falsters Minder«, kan nævnes et Herbarium, som tilhører Naturhistorisk Forening, to Gravrammer fra Tingsted Kirke, samt Laaget til et gotisk Røgelseskar fra Kirken i Nr. Vedby.

I Slutningen af 1917 erhvervede »Falsters Minder« sig sit dyreste Klenodie og fornemste Pryd, nemlig Ligbærerlavets gamle skønne Sølvpokal. Men den maatte købes, og Prisen var ikke mindre end 5000 Kr. Det var mange Penge for en lille fattig Forening, men igen var Frk. Boiesen ude paa Jagt efter Hjælp, og ved frivillige Gaver fra Nykøbing Beboere lykkedes det hende at faa indsamlet de nødvendige Midler, saaledes at den gamle Pokal blev bevaret for Byen og indsat paa »Falsters Minder«.

Fra 1913 til 1918 var Samlingen til Huse i Administrationsbygningen; men efter som der stadig kom mere og mere til, blev Rummene for smaa, og da Værelserne tillige skulde bruges til Borgmesterkontor, saa flyttedes den hen i den gamle Raadhusfløj i Nykøbing Kirke. Her fik man en stor Sal og fire mindre Stuer til Raadighed. Den ene af Stuerne indrettedes som et gammelt falstersk Køkken med Stengulv og aaben Skorstensarne og desuden fyldt af mange

forskellige Slags Trætøj, der har haft hjemme i Køkkener og Bryggers i Fortidens Bøndergaarde.

Samlingen var nu oppe paa over 1500 Genstande, deraf flere større, nogle købte, men de fleste skænkede.

Af det nye, der var kommet til, var en meget interessant og paa sin Vis meget betydelig Gave fra Malermester Carl Hansen og Søn, Tømrmester Pantmann Hansen, Nykøbing, og bestod i ikke mindre end en tre Alen lang Model af det gamle Nykøbing Slot. Denne Gave, der er et Stykke Fritidsarbejde, har fra første Begyndelse og indtil Dato kunnet glæde sig ved de besøgendes udelte Opmærksomhed.

At Flytningen fra Administrationsbygningen til Kirken var en stor Fordel, siger sig selv; men man blev dog hurtig klar over, at med den uophørlig voksende Samling vilde Lokalerne her ogsaa snart blive for smaa. Og hvor skulde man saa flytte hen? Tanker og Drømme, Ønsker og Forhaabninger var der nok af, ikke mindst hos Frk. Boiesen, men Midlerne, Opnaaelsen og alt det dertil hørende, var Fremtidsmusik, som de mere nøgterne Sjæle næppe lyttede til med et halvt Øre.

Men de dunkle, svævende Drømme blev til fuld Virkelighed næsten før de mest forhaabningsfulde turde tænke derpaa. »Czarens Hus« blev udbudt til Salg, ca. 150,000 Kr. skulde det koste, Pengene blev skaffet til Veje, Huset købtes, og »Falsters Minder« havde fundet sit faste, værdige Stade saa langt ud i Fremtiden, som Mennesker formaar at raade.

Det er, som et sandt Eventyrheld har fulgt »Falsters Minder«. En god Fe har sikkert staaet Fadder ved dets Vugge, og ved at se tilbage paa den ringe Begyndelse og den rivende Udvikling kommer man uvilkaarlig til at mindes den gamle dansk-amerikanske Digters, Pastor Adam Dans Ord i Sangen om Amerika, hvor han siger:

»Et Eventyr, vidunderligt, din unge Saga staar«.

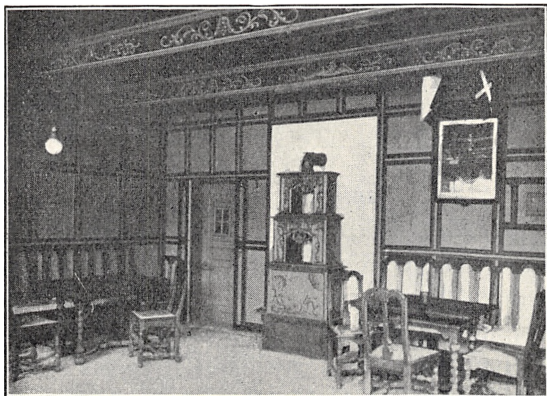
At Eventyret her kunde blive til Virkelighed skyldes først og fremmest Købmand Jeppesen, Nykøbing. Fra flere forskellige Sider har der været ydet »Falsters Minder« økonomisk Støtte, men det havde aldeles ikke forslaaet ved Købet

af »Czarens Hus«, hvis ikke Hr. Jeppesen var traadt til. Kun ved Hjælp af hans storslaaede Gave har det været muligt at skabe saa prægtig en Ramme om den falsterske Folke-mindesamling. Paa samme Vis som Frk. Boiesens Navn maa nævnes som Stifteren og Skaberen af »Falsters Minder«, saaledes maa Hr. Jeppesen indskrives som den, der har reddet Nykøbings og vel Falsters mest bekendte historiske Sted fra Vanskæbne som simpelt Værtshus og forvandlet det til et trygt Ly for et Stykke af Falsters Historie.

Ved Indvielseshøjtideligheden, der var meget enkel og fandt Sted Lørdag den 29. Juni 1924, bragte Formanden, Landstingsmand H. P. Jensen, ogsaa Hr. Jeppesen en hjertelig Tak for al hans redebonne Hjælpsomhed og udnævnte ham til Æresmedlem af »Falsters Minder«. Ligeledes takkede Formanden Frk. Boiesen, der nu igen havde forestaaet Samlingens Flytning og sat alt paa Plads — et Arbejde, som vistnok de allerfleste vilde vejet tilbage for, og tillige et Arbejde, som kun meget faa Mænd havde magtet at udføre, fordi de som Helhed havde manglet Taalmodighed og Evne til at ordne og pusle med de mange Smaating, som findes i Samlingen, der nu talte over 2000 Nr.

For Falsters Minder betød Indflytningen i »Czarens Hus« et mægtigt Fremskridt. I den store, smukke Bygning, der ligger tæt ved Torvet og paa Hjørnet af Langgade og Færgestræde, med de mange, rummelige Værelser, kan alle de gamle Ting fuldt ud komme til deres Ret. Selve Husets Historie er jo ogsaa mere end landsdelskendt, fordi den høje russiske Czar Peter den Store i sin Tid har nedladt sig til her at stille sin Hunger og Tørst, da han gram i Hu og efter at have banket sin Kok ikke vilde aflægge et ventet Besøg paa Nykøbing Slot. Om den historiske Begivenhed melder en Trætavle, der er indsat i Skænkestuen, at »Ihre Czarische Maiestät zu Moscowien Peter Alexewitz hat hier gespeiset Anno 1716 di 15 Juli«. Hvem der vil vide mere herom, kan f. Eks. gøre sig bekendt med Lolland-Falsters historiske Samfunds første Aarvog, udgivet 1913.

Alle Stuerne i »Czarens Hus« har nu faaet Navn, væsentlig efter de Ting, som er opstillet der. Der er saaledes

Det sydvestlige Hjørne af Czarstuen.

Bondestuen, Nykøbingstuen, Czarstuen, Slotsstuen, Landbrugsstuen, Kabinettet og Vaabenkammeret. I den øverste Etage er der indrettet Lejlighed til Opsynet, der altsaa

straks kan aabne Adgangen, hvis nogen ønsker at tage Samlingen i Øjesyn mod Entré. Af andre Indtægter foruden Medlemsbidrag kan nævnes Tilskud fra Maribo Amtsraad, Nykøbing og Stubbekøbing Byraad, det Classenske Fideikommis, Sukkerfabrikken, Nykøbing og Landbostandens Sparekasser, Industri- og Landbrugsbanken og Landmandsbankens Filial i Nykøbing samt fra saa godt som alle falsterske Sogneraad.

Efter at være kommen i Havn paa »Czarens Hus« er Samlingen betydelig forøget og Besøget stadig stigende, saa alt staar i Haabets Tegn og vidner om Befolkningens varme voksende Interesse for »Falsters Minder«.

Helene Strange.

Den lollandske Feber.

Adskillige kloge Mænd (og Koner) kunde i gamle Dage »skrive for Feber«. — Den, der fortalte mig dette, husker, at hans Fader (for længst afdøde Skrædder Poul Godtfredsen, Stibanken) har fortalt, at han som Dreng fik Feber og først slap den, da han havde været hos den kloge Mand i Langager (boende i det Hus, hvor nu Tømrer Clement bor) og faaet skrevet for Feber. Den forseglede Lap Papir havde han i sit Væрге endnu, da han blev voksen, og han tillod sig da at aabne den og efter den selv skrive for Feber. Medde-

leren har dog aldrig set Sedlens Indhold. Den brændte sammen med hans Barndomshjem for adskillige Aar siden.

(Fortalt af Tømrer Poulsen, Nøbbølle).

Svend Jørgensen.

Tykatbanken.

Hvis der er nogen, der vilde spørge, hvor er Tykatbanken, er der kun faa, der ved det; den er umiddelbart ved det Sted, hvor Sædinge-Runestenen fandtes. Denne Banke har og sin Sagn-Overlevering; en Baalfærd siges at have fundet Sted dér for Hundreder af Aar siden. Den, der her maatte lide Døden i Flammerne, hed Tykat og var en Troldmand. Sagnet fortæller, at Folk kom fra Omegnen for at bevidne deres Nærværelse, men hvad skete? Da Troldmanden kom paa Baalet, kunde han ikke brænde; de stod og vidste ikke deres levende Raad. Da kom i det samme en Mand og Kone kørende; da gik en klog Mand hen og tog det Halmsæde, hvorpaa Konen, der var frugtsommelig, havde siddet, og kastede det ind i Ilden. Først da kunde Troldmanden brænde. Vel for et halvt Hundrede Aar siden fandtes, ved Gravning, Trækul paa Stedet.

Frederik Grejsen.

Et lollandsk Inventar. Den gaadefulde Sætning.

I sin Gengivelse af et Dokument fra 1505, i nærværende Aarbog for 1928 Side 46, siger Udgiveren, Hr. Museumsinspektør Zangenberg, om et Afsnit: »Hele denne Sætning er ret gaadefuld og kan i hvert Fald ikke forklares i Øjeblikket«. En saadan Erklæring vækker Opmærksomheden, og man lægger Hovedet i Blød. Sætningen lyder: »Item alth worth syøthy garn och reff or och staghe II alghere hanche och flæde«. Det ser egentlig ikke saa vanskeligt ud, og Meningen kunde synes at være: »Ligeledes alt vort Søtøj, Garn og Reb, Aarer og Stager, 2 Aalejærn, Hanke og Flaad«. *Søtøj* maa betyde »Søredskaber, Fiskeredskaber«. *Alghere* er det endnu i Jydsk bevarede Algjær, svarende til et oldnordisk ålageirr, egl. Spyd til Aalefangst, Lyster. *Hanke* er Navn paa Rebstopper, der anbringes i

Fiskegarn; et Citat i Ordbog over det danske Sprog VII, 860 siger: »Nettet hæftes ved omtrent 50, een Alen lange, Hanker til et Reeb, som igjen paa hver femte Favns Afstand er forsynet med et Stykke Kork«. Det er nok disse Korkstykker, der betegnes ved »flæde«; *Flæ*, i Flertal Flæer, bruges ved Siden af Flaa, Flo, Flaad for at betegne et Stykke Bark, Træ eller Kork, der fastgøres til Kanten af Garn eller Vod for at holde det oppe og angive dets Plads. — Der synes saaledes i det hele ikke at kunne være nogen Tvivl om, hvad Sætningen skal betyde.

I øvrigt er det en interessant Sprogprøve fra Middelalderens Slutning, der her foreligger. Et Udsagnsord i Dativ, der forekommer et Par Gange, *ørdhe*, er gengivet ved *førte*; det er dog rimeligvis Ordet *vrude*, at ordne, drage Omsorg for, besørge. Side 44 omtales »II iern spynnellsse i plowenne«, hvorom Udgiveren erklærer, at det indtil videre er umuligt at finde nogen Oplysning herom; Kalkar har dog i sin Ordbog over det ældre danske Sprog V p. 978 et *spindel*, der oversættes ved »Lettelsespind«, og V p. 814 et *Plogspindel*, der med Spørgsmaalstegn oversættes ved »Axel til Plovhjulene«; der findes altsaa et saadant Ord, men Betydningen er maaske nok noget usikker. Side 46 omtales »II iern hacker och en iern skull«; det sidste gengives ved Skaal, men maa sikkert betyde *Skovl*. Side 46 omtales, at de ubudne Gæster gik paa Stueloftet med tændte Lys og tog bort »myenne stoffue«, hvilket gengives ved *Stobe* med Spørgsmaalstegn. Det er vel ogsaa usandsynligt, at de paa Loftet har fundet Krus; snarere er der Tale om Støb i Betydning »opblødt Byg, som ligger til Spiring«; Kalkar anfører V S. 1015 »till att thøre støb paa till øll att brygge af«. Dette Ord optræder med Biformer som *Stove*, jvfr. *stoffwe Kar* (*Støbekar*), Kalkar IV Side 198. Mon ikke *ramtræ*, der nævnes umiddelbart efter, skulde være Skrivefejl for *ranetræ*, der f. Eks. kan betyde »Stænger, paa hvilke Hønsene sidder«? Side 44 nævnes »III lang iern«, og Udgiveren tilføjer: »til Møllen?«; det er imidlertid uden Tvivl Langjærn eller Knive til Plovene, tilmed da det omtales umiddelbart efter disse.

Hermed skal jeg slutte disse Bemærkninger, som jeg haaber vil kunne bidrage lidt til Forstaaelsen af dette højest interessante Aktstykke, hvis kulturelle Betydning Hr. Zangenberg saa udmærket har gjort Rede for.

Gunnar Knudsen.

Landsbyhaver.

Havearkitekt Tholles Artikel om Lolland-Falsters Landsbyhaver skal have Skyld for efterfølgende, skønt jeg er meget glad for hele Artiklen.

Bøtø og Hasselø har næppe nogen Sinde forsynet Nykøbing Slot med Træfrugt eller haft nogen Indflydelse paa Omegnens Dyrkning deraf. Bøtø var endogsaa saa træløs, at man for Spøg kaldte en stor Hvidtjørn derovre for »Storskoven«, og ligeledes for Spøg kaldte man Gulerødder for Hasseløpærer. At man nu begge Steder har forholdsvis gamle Frugthaver viser kun, at Jorddyrkingen er lagt om i det sidste halve Hundrede Aar. Bøtø leverede Smør og Ost, og Bøtøfolkene var vel de eneste her paa Egnen, som solgte synderligt deraf. Hasselø dyrkede saa store Arealer med Køkkenurter, at de ikke blot forsynede Nykøbing, men kørte om Efteraaret med store Læs deraf rundt paa Lolland og solgte deraf, endnu saa langt op i Tiden, at en nu 76-aarig Gaardejer som Dreng har været med helt op ad Nakskovkanten »at sælge Rødder og Løg«, som man sagde.

Hasseløboerne holdt deres store Køkkenhaver saa fint rene og velpassede, at man herovre sagde som den højeste Ros for en velholdt Have: »den ligger som et Løgland«.

Min Farfar købte Gaarden i Højjet 1799 og anlagde snart derefter en Planteskole, hvor han opelskede alle Slags Træer, podede Frugttræer og plantede sig selv en Frugthave paa ca. 1 Td. Land, ligesom han ogsaa forærede en stor Del til Venner og bekendte. Han plantede sig ogsaa en lille Skov paa ca. 2 Tdr. Land, hovedsagelig af Ask, nogle enkelte Ege, lidt Alm, Naver og Skovpil. Jeg troede egentlig det var for Havedyrkning, han fik den kongelige Landhusholdningsselskabs smukke, vægtige Sølvbæger, men min Broder siger, det var for Sommerstaldfodring. Naturligvis

var her Frugthaver ved Huse og Gaarde ogsaa før Farfars Tid; det kunde nok være interessant at vide, hvilken Forbindelse der var mellem Egnens Frugtdyrkning og Klostret, Slottet og den store Apotekerhave. I en Husmandshave var et Graapæretræ, de Pærer kaldte Ejeren »Peregri«, det lyder ikke sydfalstersk; en anden ret udbredt Pæresort var Urtegaardspærer; det viser ogsaa uden for Sydfalsters Bondeland, for vi har nok Urtehaver (Blomstehaver), men ingen Urtegaarde. Kapellan Wøldike i Skelby har sikkert sat sit Mærke paa en Del Haver, særlig i Skelby-Gedesby Sogn; Fader havde ogsaa faaet 2—3 unge Pæretræer og et enkelt Æbletræ, de bar store smukke Frugter, men ikke vel-smagende, ikke nær saa gode som dem vi havde fra Farfars Tid.

Karen Toxværd.

Lollands Pløjning og Himlens Velsignelse.

Statsminister, Greve C. D. F. Reventlow havde under sin Opvækst indyndet sig hos en Landsbysmed i Brahetrolleborgegnen, hvor han fik Undervisning og Indøvelse i den ædle Smedekunst. Mellem Brødre fik Greven derfor Navn af — Kristian Smed. — Greven fandt endog saa stort Behag i Smedekunsten, at han som Lensbesidder fik indrettet sig et Smedeværksted paa Pederstrup, hvor han i ledige Timer syslede med at fremstille en Plov, der skulde fortrænge Hjulploven. — Det stod nemlig Greven klart, at saa længe Hovbonden daglig skulde stille med 6 Heste, en Plovkører og en Plovfører paa Herregaarden for at kunne tumle Hjulploven til Bedste for Herremanden, saa var det umuligt, at han kunde faa passet sin egen Bedrift.

Hovbonden kunde til Nød høste sit eget Korn om Natten, naar han havde høstet Herremandens om Dagen — men Pløjning lod sig ikke udføre om Natten. Desuden maatte det store Hestehold bogstavelig æde Hovbonden ud af Væggene — de faa Køer, der kunde blive Tale om at have paa Stald, var i den Stand, at det første Arbejde, Dagen bød paa, var at Bonden og hans Karl begav sig ud i Stalden for at rejse Køerne — ved egen Hjælp formaaede de det ikke. Paa denne Maade var alle Veje spærret til Agrenes Frugtbarghørelse.

Imidlertid havde Greven hørt om Svingploven, der var kommen i Brug i Udlandet, men ofte viste sig at være for tung. For at raade Bod paa dette tilbragte Greven adskillige Timer i sin Smedie i den Tanke, at det vel maatte lykkes at finde den rette Form.

Som han en Dag var travlt beskæftiget i sin Smedie, kom nogle høje Herrer til Pederstrup. De opsøgte ham i Smedien, vel i den Tanke at gøre ham flov. Greven modtog dem roligt og værdigt og passede i øvrigt sit Arbejde.

I Samtalens Løb kom det gamle Ordsprog: »*Lollands Pløjning og Helvedes Pine faar aldrig Ende*« paa Tale. Greven sagde dertil med hævet Stemme, idet han med Hammeren slog Takt i Ambolten: »*Lollands Pløjning og Himlens Velsignelse faar aldrig Ende!*«

At finde den rette Form for Svingploven gik nu ikke saa let — et lille, halvthundrede Aar forløb, før Svingploven fik det »rette Sving«. Det blev ikke ved Statsministeren, at Svingploven vandt »det rette Sving«. Først fra 1821 gik den sin Sejrs gang og gjorde sine Underværker. — Paa dette Tidspunkt var det, at Forfatteren Poul Møller i sin »Glæde over Danmark« og inspireret af Svingplovens Underværker i sin Hjemegn om Købelev Præstegaard i Lolland udtrykte sig i følgende bekendte Strofer:

»Fattigmand, der pløjer danske Lande,
ryster Æbler af sit eget Træ,
har en kraftig Arm, en kløgtig Pande,
Korn paa Mark og Mælk i sine Spande —
Kvien staar i Græsset over Knæ«.

I Korn paa Mark
og Mælk i Spanden —
Kraft i Arm
og Kløgt i Panden

gaar den lollandske Natur og Folkekarakter op i en højere
Enhed. Det ene betinger det andet. *Mine Thorsen.*

Fra Krenkerup Birketingsprotokol.

1724 April. Ti Mænd fra Saks København stævnet for at

have ladet sig se med Baad og Fiskevod for at tage Fisk i den Strøm, som gaar fra Krenkerup Sø til Saksjøbing.

1725 Jan. 7. Sognepræst Knud Beske, Slemminge, og Kirkevæрге Ringsing i groveste Skænderi i *Fjelde Kirke* over, at Præstens Svin gik paa Kirkegaarden.

1733 Decbr. 7. Synsforretning over en brøstfældig Gaard i *Lille Slemminge*: 1 Egetræsbord 3 Mark, 1 Dyne 3 Mk., 1 Bænk 1 Mk., 1 Bænk 6 Sk., 1 Seng 2 Mk. 8 Sk., 1 Dyne 4 Mk., 1 Pude 1 Mk. 8 Sk., 1 Par Lagener 12 Sk., 1 Øltønde 1 Mk., 1 Mosttrug 3 Mk., 1 gl. Vogn 4 Mk. 8 Sk., 1 Plov 2 Mk., 1 Harve 8 Sk., 1 Hest 12 Aar 4 Mk., 1 Hoppe 14 Aar 2 Mk., 1 do. do. 2 Mk., 1 do. 11 Aar 1 Rigsdl. 4 Mk., 1 do. 16 Aar 1 Mk., 1 do. 10 Aar 2 Mk. 4 Sk., 1 Fole 2 Mk., 1 Gren-Tyv 6 Sk., 1 Skærekiste 1 Mk. 8 Sk., 1 Bænk 2 Sk., 1 Stol 4 Sk., 1 Kværn med Hus 2 Mk. Summa: Gaardens Besætning og Bohave: 10 Rigsdl. 4 Mk. 10 Sk..

Chr. Jørgensen.

Stiftamtmanden og hans Kusk.

Stiftamtmand *Casper Vilhelm Munthe af Morgenstjerne*, som ejede Gammelgaard 1786—1811, var meget adelsstolt, men ogsaa ret fattig. En Tid havde han kun nogle magre Øg at sætte for sin Vogn, men alligevel skulde denne være forspændt med 4. — Naar Stiftamtmanden paa sine mange Køreture kom i Nærheden af en By, raabte han regelmæssigt til Jens Kusk: »Kusk, giv Hestene Ambition!« — Og Jens brummede lige saa regelmæssigt — men dog ikke saa højt, at Stiftamtmanden hørte det: »Giv dem bare Havre, saa kommer Ambitionen af sig selv!«

(Medd. af Stine Jensen, hvis Fader var Kusk for Stiftamtmanden).

Svend Jørgensen.

Lollandsk Gaardinventar.

Det er Hr. Museumsinspektør Zangenbergs interessante Artikel i Aarvog 1928 om en lollandsk Gaards Inventar 1505, som giver mig Anledning til følgende: Der er en Sætning Side 46, som »i hvert Fald i Øjeblikket ikke kan forklares«: »Ithem alth worth syøthy garn och reff or och staghe 11

alghere«. Oversætte det kan jeg naturligvis ikke, men vil henstille, om der ikke menes 2 Aalejern med Stager samt Sygarn til at snøre mellem Jernets Grene, og Reb (eller smækre Liner) til at snøre Jernet fast til Stagen. Her paa Sydfalster — og mulig ogsaa paa Sydlolland — kaldte de gamle et Aalejern for i Aljeere (Hankønsord).

Der er sat et Spørgsmaalstegn ved Ramtræ; skal det ikke være Namtræ? Saaledes kaldtes det Gavntræ, som blev lagt op til Tørring og i Vinterens Løb blev oparbejdet til Brugsredskaber, Skuffer, Skovle, River, Brakker (Hammelsvingler), alle Slags Skafter og meget andet.

Med »en opredt Seng« mentes vist altid det Sengetøj, som hørte til en Seng, mens Sengen selv i Reglen var »jordfast«.

Det var først ved at se, hvor meget Fjerkræ der var paa Gaarden, jeg fik en Slags Forklaring paa den forfærdende Villighed, hvormed Øvrighedens Opfordring til Plyndring blev fulgt: Manden var Møller. Langt ned mod vor Tid har Folk set med onde Øjne paa de fede Andeflokke, der fandtes hos Møllerne; de er fedede med *vort Korn*. Der blev sagt: naar man ryster en Skrædder, en Møller og en Tyv i en Pose, kommer Tyven altid ovenpaa, og: Tømmelfingeren er det ærligste Lem paa hele Møllerens Krop, for den putter han i Toldkarret, naar han tolder. Men blev det sagt til ham selv, at han var en Tyv, lo han blot og sagde: »Jeg stjæler ikke; I bringer mig selv Jert Korn«, men det var de jo nødt til, da der var »Mølletvang«. Det ved jeg ganske vist ikke, om der var 1505.

Omkring 1870 gav min Fader Møllerkarlen 1 Mark i Drikkepenge til Jul; saa spurgte han ham engang: »Ved du, hvad du faar den for?« »Ja«, smilte Karlen, »det er for, at jeg ikke skal være for haard ved Posen«. »Nej«, sagde Fader, »er du en Tyv, skal du hænges; men det er for, at du skal passe paa, Rotter og Mus ikke æder Sækkene«.

Karen Toxværd.

Et Par Stednavnespørgsmaal.

I nærværende Aarbo for 1928 Side 172—74 har Pastor

V. C. Frederiksen i Toreby rejst nogle Stednavnespørgsmaal, i Anledning af hvilket jeg finder det rigtigt at fremsætte nogle korte Bemærkninger.

Side 173 hedder det, at *Karleby* er et oprindeligt *Karlevi*, at *Toreby* er et *Torevi*, og at *Sdr. Kirkeby* muligvis er et forklædt *-vi*, og det hævdes, at Overgangen fra *-vi* til *-by* er sproglig let forstaaelig, da *b* er beslægtet med *v* og *y* med *i*.

Hertil kunde jeg indskrænke mig til at bemærke, at en lydlig *Overgang* fra *-vi* til *-by* ikke kan finde Sted; det maatte da være en vilkaarlig Navneændring, en Omdøbning, der var foregaaet. Men intet vidner herom; det er en ganske ubegrundet Formodning. »Karlevi giver god Mening, medens vort danske Karleby ingen har — uden hvis det er et forklædt Karlevi«, hedder det videre. Jeg vil da henvise til E. Hellquist »De svenska ortnamnen på *-by*« (Göteborg 1918, S. 72), hvor der omtales en Række Navne paa *-by*, hvis Forled synes at sigte til Bosættelse af Personer, som tilhører samme Klasse, Stand, Nationalitet, Hjemsted, Køn eller Haandtering, f. Eks. *Thægnaby*, af thægn »fri Mand«, *Karlaby*, af Karl »fri Mand«, *Swenaby*, af Svend »ung Mand«, *Kvinneby*, af Kvinde, *Danaby*, af Folkenavnet Dan »Dansk«, *Æstby*, af Folkenavnet Æst »Estlænder«, *Bondeby*, af Bonde o. fl.. Det almindeligste Navn paa svensk Grund af denne Type er *Karlaby*, med ca. 25 Eksempler; det synes at have været det mest demokratiske Navn. Det optræder i Skaane, Blekinge, Smaaland, Vestergötland, Østergötland, Bohuslän, Värmland, Södermanland, Uppland, Västmanland, Västerbotten og paa Gotland, desuden paa Åland, i Finland og i Danmark. Mærkeligt nok findes der ikke i Norge nogen Repræsentant for denne Gruppe.

Er det saa ikke lidt overilet at sige, at Karleby ingen Mening giver? Naar man ser Sagen i Sammenhæng, giver det tværtimod udmærket Mening.

Hvis *Svold* skulde være dannet af »Grippeswalde«, ligesom »*Tuttstien*« i Roskilde af »Substitut« (NB: saadanne Subtraktionsdannelser forekommer væsentlig kun i Fremmedord), saa maatte det da i det mindste hedde *Svold*, for Overgangen fra *va* til *vo* er i hvert Fald af senere Dato, er ikke

foregaaet før ved Slutningen af Middelalderen. Det ser ganske usandsynligt ud.

Forklaringen af *Roskilde* gaar, saa vidt jeg kan forstaa den noget uklare Fremstilling, ud paa, at Forleddet skulde være latinsk *crux*, der paa Dansk skulde blive til *hross* eller noget i den Retning. Nu er der stor Forskel paa Behandlingen af Laaneord og af nedarvede Ord. Laaneord optager vi i det væsentlige uforandrede fra de fremmede Sprog, men nedarvede Ord har gennemgaaet alle Udviklingstrin; saaledes er der i Arveordene ved den saakaldte germanske Lydfor skydning opstaaet en Forskel mellem Latinsk-græsk og Germansk, et gammelt p svarer saaledes til germansk f, et k til h o. s. v., latinsk *cornu* til nordisk *Horn*, latinsk *calamus* til nordisk *Halm* o. s. v. Man har ikke Lov at sammenblende Laaneordene og Arveordene; vort *Kors* hidrører, med Om sætning af o og r, den saakaldte Metathesis, direkte fra latinsk *crux* og er indlaant med Kristendommen, ligesom i alle andre germanske Sprog, og der er slet ikke Tale om, at der findes Spor af noget Arveord, svarende hertil.

Saa er der endelig den Omstændighed, at vort historisk overleverede Navnemateriale ikke støtter nogen af de hidtil omtalte Teorier. Men her ved Forfatteren Udvej, idet han skriver: »Fæstnelsen af »Roskilde« i Stedet for »Korskilde« maa efter den første historisk paaviselige Form for Byens Navn være sket ret straks ligesom den af mig ovenfor antagne Skiftning i nogle Tilfælde af -vi til -by«. Jeg vil straks sætte Fingeren paa, at her foreligger noget af en Modsigelse, eller i hvert Fald en Uklarhed, idet Forfatteren ovenfor er gaaet ud fra, at Byens oprindelige Navn var (*H*)*roskilde*, men her synes at mene, at dette paa Stedet er udviklet af »Korskilde«. Men endvidere kniber han fuldstændig uden om det historiske Materiale, idet han formoder her som andensteds, at Stednavnet er blevet ændret paa den af ham formodede Maade, forinden det fremtræder i historisk overleveret Form. Bortset fra, at dette ikke er nogen Forklaring, men en Bortforklaring, hvilket altid i videnskabelige Spørgsmaal i sig selv er en lidt mislig Sag, maa det forekomme mærkeligt, at Stednavne ret hurtigt efter at de er

givet, naar deres Oprindelse altsaa kunde antages at være i frisk Minde, skulde blive Genstand for grundige Omkalfatringer af en saadan Art, at de kun kunde forklares ved, at al Tradition om Oprindelsen maatte være udslettet.

Efter min Opfattelse har den her fremsatte Formodning ikke rokket alvorligt ved den gængse Tolkning af Roskilde som indeholdende Personnavnet Roar.

Det kunde maaske have nogen Interesse ogsaa at gennemgaa forskellige andre Navnetolkninger af samme Forfatter, fremsatte i Artikler i Lolland-Falsters Stiftstidende, men da Begrundelsen er at finde i dette Blad, vil det vel ikke være rigtigt at komme med Kommentarerne i Aarbogen. En enkelt Ting skal jeg dog dvæle ved, nemlig en i nævnte Blad for 10. Oktober 1928 optagen Artikel »Om Stene i Folketro og Videnskab«, hvor han tolker Stednavneendelsen *-lev* som »Hellig Ve« (man kunde fristes til at spørge, hvorfor *Ve*, der betyder »Helligdom«, skulde have Tillægsordet *hellig* foran sig) og mener, at det oprindeligt har været Navn paa Stendysser. Jeg skal blot bemærke, at intet som helst kan støtte en saadan Opfattelse, ikke engang de gamle Former af *Lev*-Navnene, paa *-leve*, da disse ret beset sikkert altid vil vise sig at være Dativformer af Stednavne paa *-lev*. Heller ikke den Omstændighed, at man aldrig finder overleveret Former paa *-levn*. For Endelsen *-lev* er ikke dannet af Udsagnsordet *levne*, men staar i Forbindelse med oldnordisk *leif*, dannet af Udsagnsordet *leifa* »efterlade«, gammelhøjtysk *leiba*; det sidste forklarer de tilsvarende tyske Navne paa *-lebe(n)*, der ikke, som Forfatteren synes at mene, er ganske vilkaarlige Fortyskninger (Haderslev og Hadersleben), men netop hvad man skulde vente i tysk Overlevering. De Argumenter, der føres frem mod Tolkningen af *lev* »efterladt, overdraget Gods«, bygger saaledes hovedsagelig paa en fejlagtig Bedømmelse af de overleverede Former og en Sammenblanding af Ordene *Lev* og *Levn*.

Hvis vi endelig gik ind paa den fremsatte Tankegang, at *Lev*-Byerne var oprindelige Stendysser, og at Efterledet var udviklet af *Hellig Ve*, kunde man til Nøds forstaa, at *Frejlev* indeholdt Gudenavnet *Frey*, det vilde give en vis Mening,

men hvordan gaar det saa, naar det er ganske almindelige Menneskenavne, der stilles foran Hellig Ve? Det skulde jo da være et Gudenavn. Og i Almindelighed er det Tidens sædvanlige Personnavne, man finder foran -lev. Det skal i øvrigt bemærkes, at Forfatterens Tolkning af *Frejlev*, som sammensat med Gudenavnet oldnordisk *Freyr*, af flere Grunde ikke kan være rigtig; Navnet skreves 1264 Fræthæløfæ og maa indeholde Mandsnavnet oldnordisk *Fridr*, i Genitiv *Fridar*, eller *Fridi*, i Genitiv *Frida*. Om Frey kan der slet ikke være Tale, da Tvelyden *ey* paa dansk bliver til *ø*, jævnfør oldnordisk *deyja*, dansk *dø*, og desuden har Gudenavnet Frey en Genitiv endende paa -s.

Naar jeg i det hele taget har omtalt -lev Spørgsmaalet, er det, fordi Forfatteren har draget mit Navn ind i Diskussionen, idet han har citeret min Definition af disse Navne som Eksempel paa den »ældre« Opfattelse, som han vil til Livs. Skulde jeg anbefale Forfatteren noget, maatte det være at gøre sig mere fortrolig med den »ældre« Opfattelse og søge at forstaa Forudsætningerne for denne, og bygge videre paa, hvad der er opnaaet gennem Slægtleds fortsatte Arbejde. Vel er det sandt, at lyse Ideer er Guld værd, og at de hjælper meget, men de skal udspringe af en grundig Kendskab til Sagen. Og her forekommer det mig, Manglerne hidtil har været iøjnefaldende, men det kan der selvfølgelig bødes paa, og med den glødende Interesse, Forfatteren viser for Spørgsmaalet, vil jeg antage, at han vil kunne overvinde dem og bringe sine Studier ind paa mere faste Baner.

Gunnar Knudsen.

Fra Provinsialmedicus Hahn's »Udtog af mine Kalendere«).*

Maribo 1777 Febr. 15. Mama bar sin Datters Barn til Daaben i Westerborg Kirke. Madm. Jessen fra Nachschou gik hos. Jeg og min Søn Georg, Hr. Schiern, Raadm. Jensen og Mr. Winther var Faddere. Min Datter gik i Kirke med det samme, Madam Gosmann fulgte hende; Hr. Satterup introducerede hende. Siden var Gæstebud, stor Forsamling,

*) Sluttet, se Aarbog 1923—28.

Nachschous Musikanter og Dans til om Morgenen Kl. 5. Vejen var saa skøn, at vi var kun 2 Timer undervejs hjem.

Maj 11. blev (Maribo) Ladegaard overleveret til Inspektør Petersen og Forvalter Boye — og vi tog hjem om Aftenen fornøjede, at vi nu havde skilt os ved den Byrde, som vi havde haft derved i 26 Aar.

Aug. 13. Vore Børn i Westerborg og Regine var paa Vej til Lungholm; de kom til Søllested Mølle, hvor min Datter maatte opholde sig noget formedelst paakomne Fødselssmerter, og med stor Besværlighed maatte de køre hjem igen.

Aug. 14. blev min Datter aareladt 2 Gange af Werner fra Christianssæde, som just var der. Om Natten til af 15. blev hun ved hans Hjælp forløst med en Datter, som kom for tidlig

Decbr. 23. døde Peder Jensen, en af de ældste og rigeste Borgere her i Byen, nogle og 70 Aar gl..

1778 April 21. podede jeg eller retter copulerede 2 smaa Kviste af Provst Tages rare Pære i det Pæretræ indtil Farverens, som jeg købte og skulde bære Kejserinder; jeg lod det beholde nogle Grene, og naar de 2 arter sig godt, som jeg har sat der, saa kan de andre afskæres; thi man bliver bedraget af dem, der sælger Træer helst paa Ravensborg.

Maj 23. En Del Officerer og Soldater kom her til Byen, blev her inat og skal marchere imorgen til Campement; saa og en Del Ryttere, som skal samme Vej. Samme Dag tog Kongen og Dronningen til Friderichsberg for at være i Nær-værelse af Campementet.

Maj 30. kom Dronning Julianæ Mariæ Broder Hertug Ferdinand af Brunsvig til Kiøbenhavn og blev indlogeret paa Slottet for at bivaane Campementet.

Juli 15. passerede Hertug Ferdinand med Følge herigen-nem til Nachschou, hvorfra en kongelig Lystjagt, som laa der, skulde føre ham til Kiel. Admiral Schindel kommande-rede paa Jagten.

Juli 30. efter Begæring af min elskelige Søster paa Esrom, som var syg, og Madame Brammers igentagne Persvasion (Overtalelse) rejste jeg i Dag Kl. 6 til Sjælland med min egen Jagtvogn og Heste til Guldborg Christen Kuld,

som fulgte med til Guldborg, tog mine Heste tilbage, og Peder Clausen fulgte med som Tjener. Jeg havde det Uheld, at det regnede stærkt paa hele Henrejsen; det øste Vand ned, da jeg med Jagten gik over ved Gaabense og kunde ikke for Mudder ligge an til Færgegaarden, men til en anden lumpen Bro og Hus; jeg kom formedelst mange Forhindringer ikke længere den første Dag end til Windbyeholt.

Sept. 18. Idag kørte jeg med Vognmands Carosse til Fredensborg for at opvarte Ober Hovmesterinde von der Lühe Jeg kørte ad den prægtige Vej over Hirsholm i 4 Timer frem og tilbage. Jeg kendte hende at være ganske lig Comtesse Grethe, som jeg sagde hende, og hun svarede: Er jeg ikke den samme! Imidlertid hun skulde promenere i Haven med Dronningen, førte hun Ober-Hovmester Moltke til mig at holde mig med Selskab, indtil hendes Søn med Hr. Peder . . Wandal som Vice-Hovmester kom, da vi spadserede tilsammen i Fredensborg Have, hvor jeg saa den lille Prinsesse gaaende med en Frøken Mæsting (Møsting?); derfra kom jeg til Slottet igen og blev indbudet til Frue von der Lühe, som var ved sit Natbord at lade sig pynte. Da hun var klædt, fulgtes vi ud i et Værelse, hvor vi skulde spise, og da Maden ej var færdig, viste hun mig adskillige af sine Pretiosa. Saa til Bords, hvorved hun med Søn S. F. Wandal og jeg spiste; det fornøjelige Maaltid var næppe sluttet, før end der kom Bud efter hende fra det kgl. Herskab, at de vilde til Taffel. Jeg hastede med at tage Afsked. Hun var besynderlig artig og bad mig til sidst at forvare mig vel varmt; thi det var kold Blæst, og Kl. $\frac{1}{2}$ 5 kørte jeg derfra, kom Kl. $\frac{1}{2}$ 9 til Kbhvn. Det var den angennemste Dag for mig paa den hele Rejse.

Sept. 19. Efter at jeg havde drukket Chokolade hos Dajon om Eftermiddagen, var jeg paa Møbel-Magasinet, hvor Hr. Rosenborg viste mig mange smukke Sager. Derpaa gik jeg til den filosofiske Gang og blev undervejs entreteneret (underholdt) af en ung mig ubekendt Jøde ved Navn Gertsen. Han saa ikke ud til at være Jøde, men jeg blev det var undervejs, og da han mærkede det, spurgte han, om jeg ikke havde Lyst til at komme i deres Kirke, da det

just var deres Sabbat i Dag; jeg svarede jo og gik med derhen i Læderstræde og var i deres Forsamling $\frac{1}{2}$ Times Tid; jeg gik bort, førend deres Nikken og Brumlen og Raaben havde Ende. Han ledsagede mig til Materialist Müller i Vimmelskafte og tog en meget høflig Afsked med mig uden at faa at vide, hvem jeg var. Da jeg gik hjem over Amager Torv, var der Lys i alle Boder, som var aabne og var et charmant Syn.

Septbr. 21. var jeg ogsaa paa Porcelænsfabrikken med Hr. Müller, besaa den overalt og fik nogle Stykker deraf til Erindring.

Septbr. 23. til Wordingborg Færgegaard Kl. 5. Det var Modvind og for sildig at gaa over Vandet, blev der om Natten.

Septbr. 24. om Morgenen Kl. $\frac{1}{2}$ 8 gik jeg i Jagten, Kl. $\frac{1}{2}$ 11 var jeg i Gaabense ved stik Modvind og maadelig Blæst. Det øvrige af Rejsen blev lykkelig fuldendt, alene jeg blev opholdt 2 Timer i Gaabense efter Vogn. Christen Kuld mødte med mine Heste ved Guldborg, og Kl. 7 hjem.

Okt. 20. Da Byfoged Aagaard vilde stige til Vogns i Rødby, faldt han ned ved den anden Side af Vognen og døde næste Morgen efter.

A. Hk.

Fra Bogverdenen

Af A. Hk.

Vor aarlige Oversigt maa ikke sjældent hente sit stedlige historiske Stof udelukkende udefra. I Aar kommer *vore egne historiske Bidrag med Vægt*, takket være C. C. Haugner's »Rødby Købstad og Fuglse søndre Del« (Nakskov 1928, 448 Sider). Med denne anselige, rigt og godt illustrerede Bog er Redaktør Haugner naaet Vest fra, Bind for Bind, til Midtjylland i sin store, ved meget nyt Stof og ny Synspunkter grundlæggende *Lollands Historie*. Vor aarlige Oversigt stiler jo ikke mod en indgaaende og værdsættende Bedømmelse, men vil som Regel kun i knap Gengivelse pege paa det ny historiske Stof, der maatte være fremkommet rundt om fra. Med Haugner's Bog er vi i saa Henseende ilde faren. Selv i yderst sammentrængt Form vilde en Gengivelse af det ny fremdragne Stof fylde Side for Side i lang Rækkefølge. Vi bør derfor nøjes med at henvise til dette værdifulde Arbejde, der paa een Gang er en let læselig og livfuld historisk Fremstilling og tillige en nyttig Haandbog, selvskreven for vor Læsekreds, ikke blot til Gennemlæsning, men ogsaa til stadig at have ved Haanden.

Til vore egne Bidrag hører ogsaa Jubilæumsskriftet »*Sparrekassen i Nykøbing paa Falster 1828—1928*«, forfattet af Lektor P. Andersen. Det bringer ikke faa ny og levende Træk af det økonomiske Liv hernede fra Aartierne omkring Midten af forrige Aarh. Billedrækken indledes med Portrættet af Amtsforvalter *Parelius'* statelige Embedsmandsskikkelse og med det fornøjelige Billede af hans Have (nu Bispegaarden). *Parelius* har aabenbart været den, der tog Sliddet, det daglige Arbejde bag Kulisserne, og været det ny Foretagendes Rygrad. Hen i Bogen bliver han Forgrundsfiguren i den første Aarrække og præger Virksomheden med

sit bundredelige, pligttro og dygtige Arbejde, men ogsaa med sin Embedsmandsværdigheds lidt snævre Synskreds; de fattiges Smaaskillinger modtoges velvillig til Opbevaring (og Forrentning) i Statens Kasser; i Tidens Aand vaagedes nidkært over, at ikke velstillede Penge sneg sig ind og ublu nød Fordelen; naadigst lukkede man efterhaanden op for en ganske lille Særkasse, der drev Udlaansvirksomhed i de beskedneste Former. Men da Parelus trak sig tilbage (1849, faa Maaneder før sin Død), havde den ny Tid allerede saa smaat brudt sig Vej, og Sparekassen var gledet over fra kun at være en velgørende Institution til at blive en grundfæstet Forretning med Ind- og Udlaan. Jan. 1829 havde Direktionen med Tilfredsstillelse kunnet godtgøre, at den havde 191 Sparere med Indskud af 600 Rdl. rede Sølv og 8000 Rdl. Sedler; men i Befolkningen hørtes under den haarde Pengenød alt andet end tilfredse Røster: det ny Foretagende var en Vampyr, der sugede Spareskillingerne ud af det daglige Marked og bort til Statens Kasser, og disse saa fra deres Side surt til en Forrentning af de mange Penge, som maaske indsendtes under falsk Flag af Kapitalister (hvad dog Bestyrelsen værger sig imod: af de 234 Interessenter ca. 1830 var 34 Bønder, 36 Tjenestefolk, 102 Børn, 62 mest ugifte Fruentimmer og Købstadbeboere, og af Indskudene havde kun 19 naaet 300 Rbd.). Sparekassen sorterede selv omhyggeligt sine Indskydere, 1841 kostede den alle Lol-lænderne ud. Dette stod nu i Forbindelse med, at Pengemassen var bleven stor, over den Grænse af 50000 Rbd., som den dog endnu med nogen Fordel kunde lade forrente i Statens Kasse; men da denne fra 1833 kun havde villet give 3 pCt. i Rente for ny Indskud, havde Bestyrelsen fra den Tid været mindre ivrig for Anbringelse af Pengene ad den Vej og var bleven drevet over mod en Frugtbargørelse af Sparemidlerne hos den stedlige Befolkning (1857 trak den de sidste 4000 Rd. ud af den kongelige Kasse). Den lille Laanekasse, som møjsommeligt 1834 havde naaet de tilstræbte 1000 Rbd., og som yderst forsigtigt laante ud indtil 100 Rbd. (mod Kaution eller Pant: Pibehoveder med Sølvbeslag, Sølv-sukkertænger, Lommeure, Ørenringe, Signeter etc.), gled da

efterhaanden over i en ny Tids mindre idylliske, men mere praktiske Former.

En gammel Nykøbingenser, Overretssagfører *Frederik Graae*, har i Folketidende skrevet en Del meget fornøjelige og behændigt formede Smaastykker om Falster-Minder fra hans Barn- og Ungdom. Nu giver han Stoffet Bogform i en Række Smaabind. I det første — »*Falster-Minder I. Idestrup*« (1928) — samler Forf., med Udgangspunkt fra Faderens Præstegaard i Idestrup, mange levende Smaatræk, der viser, at han har haft Øjnene og Ørene med sig og kan huske godt, ligesom han fortæller letløbende livligt; vi faar bl. a. smaa kvikke Portrætrids af *Monrad*, gamle *Tesdorpf*, *Rasm. Claussen* og Amdtsraadsmedlem *Christoffer Olsen* og dertil en virkningsfuld Stormflods-Skildring. — *Nørre Ørslev Folkehøjskoles* Aarsberetning for 1927 har en lille Levnedstegning af Grev *Christian Ditlev Reventlow* i Anledning af Hundredaarsdagen for hans Død, ved *Kristian Gregersen*. Vi henleder tillige Opmærksomheden paa *M. P. Schmidt's* føjte Skildring af den falsterske Landmand og Digter, Præstesønnen fra Sdr. Kirkeby *Elers Koch* (1840—71) i samme Aarsskrift for 1926; Deltagere i Historisk Samfunds Møde i Stubbekøbing vil her paa Papiret se fæstnet mange af de Træk, vi hørte om i Schmidt's Foredrag, og genkender med Glæde nogle af de Digte, som ved den Lejlighed blev læst op.

I senere Tid er der kommet et frugtbart Samarbejde i Gang mellem dansk Arkæologi og dansk Geologi. Ogsaa i vor Aarbog har Geologerne Dr. Knud Jessen og Dr. V. Nordmann sat de arkæologiske Tidsperioder paa Plads i den geologiske Rækkefølge. I »*Oversigt over Danmarks Geologi*« — udgivet 1928 af Danmarks geologiske Undersøgelse (V Række Nr. 4) — har vi nu faaet Haandbogen, der klart og anskueligt behandler disse Forhold. Men naturligvis har dette Værk, der er blevet til under Samarbejde mellem elleve geologiske Forfattere, som Hovedemne selve Geologien. Paa vort eget Omraade viser Gedser den Ejendommelighed, at her mangler Daniets Kalkaflejringer, saa »*Selandiet*« (Pa-

læocenet, Blegekridt m. m.) her i Modsætning til ellers direkte hviler paa Skrivekridtet. Paa Lolland er Daniet truffet i en Boring ved Branderslev (som Bryozokalk).

Historisk Forenings »Festskrift til Kristian Erslev« (Dec. 1927) indeholder Museumsdirektør *Mackeprang's* Afhandling om *middelalderlige Udvidelser af Landsbykirker*. For Lolland-Falsters Vedkommende er der kun Tale om faa: *Vestenskov, Hillested* og *Olstrup* har faaet Udvidelser mod V., *Er-rindlev* og *Torkildstrup* mod Ø., *Døllefjelde* har faaet et sent middelalderligt Skib, medens det gamle Skib blev til Kor, og *Toreby* blev i den gotiske Tid ombygget til treskibet. Forf. vil nu have Rede paa, om disse Kirkeudvidelser i vort Land staar i Forbindelse med et stigende Folketal. Der maa derfor ses bort fra de Udvidelser, der skyldes andre Grunde: Kapeller, Sakristier, Taarne, Kor-Udvidelser til rituelt Brug o. a. m.; tilbage bliver Udvidelsen af selve Skibet — *Menighedens* — mod Ø., V. og i Bredden. Nu viser det sig, at ca. 17 pCt. af vore gamle danske Landsbykirker (i alt ca. 1700) har faaet Udvidelser af sidste Slags; men paa Fyn er det Tilfældet med 25 pCt., paa Sjælland endog 36,3 pCt., i Jylland og Nordslesvig med ikke mer end 9,5 pCt., og af de lolland-falsterske 87 Landsbykirker har kun 4 faaet Udvidelser af Skibet (mod Vest), medens kun 1 (*Toreby*) er vokset i Bredden. Men de jyske Landsbykirker var fra Begyndelsen store (med et forholdsvis lille Folketal i Sognet), de sjællandske mindre trods flere Sognefolk. Paa Sjælland (og Fyn) var der da mere Trang til Udvidelser, og saadanne Udvidelser kan netop paavises i en Del Sogne, hvor man i Middelalderen ryddede Skov og Nybyggerhjemmene krævede mere Plads i Kirken. Ogsaa det store *Toreby* Sogn paa Lolland var (og er jo delvis endnu) en udpræget Skovegn; efterhaanden som Opdyrkningen tog til, blev Menigheden for stor, og den meget anselige senromanske Kirke blev i Løbet af Middelalderen ombygget og udvidet med to Sideskibe. Naar i øvrigt Udvidelserne paa Falster og Lolland blev saa faa, skyldes det — foruden et lavere Folketal pr. Sogn end paa Sjælland — ogsaa her Kirkernes oprindelige større Omfang, baade i de romanske Kirker og ikke mindst de forholds-

vis store gotiske Kirker, hvoraf der jo findes usædvanlig mange hernede. —

I vor Oversigt bør ikke forbigaaes en nylig udkommen Bog om Leonora Christina. Skønt *Margrethe Petersen's* smukke Bog »*Kongedatteren Leonora Christina*« (1928) ikke bringer os nyt Stof, er den skreven med en Indlevelsens Styrke og Kærlighed, der giver kendte Træk i Leonora Christina's Levned og Karakter nyt Liv og frisk Farve. — Her bør ogsaa peges paa *Vilh. Lorenzen's* »*Dansk Herregaards-Arkitektur fra Baroktiden*« I. Rigtignok kommer det foreliggende Hæftes Fremstilling af Tidens Bygningsstil ikke særlig ind paa vore Forhold, den nævner kun i Forbifarten *Christianssæde*; men Beskrivelsen i al Almindelighed af Tidens Stil giver interessante Bidrag til Forstaaelse ogsaa af denne lollandske Herregaards Bygningskunst, og vi tør tro, at vi i et følgende Hæfte vil faa en nærmere Udredning ogsaa af den Christianssæde'ske Barok. —

Pastor *P. Severinsen* støtter i en Afhandling i Skivebogen (1927) ved Eksempler fra Skive-Eggen sin tidligere fremsatte Paavisning af, at de første evangeliske Præster i de danske Sogne næsten alle Vegne var de samme som de katolske, at *Overgangen fra Katolsk til Evangelisk* altsaa var jævn, gennemgaaende en rolig Vækst, saa det ny foldede sig ud af det gamle. Der er faa Eksempler paa, at den siddende Præst blev afsat. Egentlig kun eet klart, og det er fra *Lolland*. Dette Forhold er tidligere strejft i vor Aarbog. Men det kan have sin Interesse at gengive Pastor Severinsen's Ord om denne Undtagelse, nemlig *Mester Christiern i Kettinge* paa Lolland: Vi har et Papir, udstedt i Nysted 10. Juni 1543, hvori to Provster og en Del Præster har taget Vidnesbyrd, at Mester Christiern trods mange Paamindelser endnu for med falske Lærdomsmeninger og lod synge latinske Sjælemesser over Lig, ej heller kunde gøre bevisligt, at han levede i Ægteskab med den Kvinde, som hos hannem var og Børn havde med hannem. Han vilde heller ikke love noget, men eneste truede med overhyrlige onde Ord. Derfor erklærede Almuen, de ikke vilde have ham mere, men valgte i hans Sted Kapellanen i Vester Ulsø (Ulslev), Hr. Niels Jensen. Dette ind-

stilles saa til Biskoppen til Bekræftelse, og det er utvivlsomt blevet sat i Kraft. (Saml. 1. Fyns Hist. og Top. IV, 134). Men der er altsaa dog gaaet det meste af 6 Aar fra Ordinansens Udstedelse, inden der er grebet haardt ind.

Den lollandske Bondesøn *Niels Hemmingsen* blev ved sin Lærervirksomhed og sine Skrifter Opdrageren for den ny evangeliske Præstestand. Om ham findes der i »Fortid og Nutid« (6. Bd. 1926, udg. 1927) i meget sammentrængt Gengivelse det Foredrag, Professor Dr. *Oscar Andersen* i sin Tid holdt paa Historisk Fællesforenings Møde i Maribo. Professoren gennemgaar kort N. Hemmingsen's Levned (rimeligvis født i Errindlev 1511) og Forfattervirksomhed og fremhæver ham som en af de Lollændere, der har spillet størst Rolle i dansk Aandslivs Historie. Under Omtalen af den pinlige Sag, der tvang ham ned fra den teologiske Professorstol (fordi han ikke vilde bøje sig for Frederik II's Krav om at tilbagekalde sine Meninger i Skriftet »Syntagma«, der vakte Gammellutheranernes Mishag), paaviser Professoren, hvorledes Statsmagten ved denne Lejlighed greb langt kraftigere ind i et indre kirkeligt Anliggende end forudsat i den lutherske Kirkeordinans og saaledes grundlagde et aandeligt Enevælde, som først i 1660 blev udfyldt ogsaa med politisk Enevælde.

Vi faar god Besked om Niels Hemmingsen i hans Forvisningstid fra 1579 i Adjunkt *Arhning's* grundige Afhandling »*Niels Hemmingsens Alderdom i Roskilde*« (i »Fra Københavns Amt«, 1927), en Fortsættelse af en tidligere Afhandling (se »Fra Bogverdenen« i vor Aarbog 1927). Selve Forvisningen var i øvrigt ikke præget af meget dyb kongelig Unaade; Konge og Universitet sørgede for, at han kunde leve rigeligt og behageligt som førnuende Mand. Som bosiddende Kannik i Roskilde skulde han nu bl. a. »raade og forhandle« i de mangfoldige Kapitelsanliggender (Byggesager, Mageskifter o. s. v.), »holde Degne af sin gejstlige Rente«, d. v. s. uddele Almisse Middag og Aften til to af Skolens Disciple (dem, han i sin Blindhed altid følte paa Hovedet for gennem Hovedformen at skaffe sig Forestilling om deres Fremtidsudsigter), som »Skolark« eksaminere »alle

Skolepersonerne« og endelig »sidde Dom« i de Sager, hvor Kapitlet havde Domsmagt, saaledes i Ægteskabssager (de 4 Tamperdage om Aaret), hvor Ordene fra Hemmingsen, der tidligere havde forfattet en trykt Vejledning i Ægteskabssager, maatte komme med særlig Vægt — det var vel næppe heller en Tilfældighed, at en pinlig og stor Sag, som ikke hørte ind under Sjællands Stift, paa Hemmingsen's Tid blev bragt frem for Roskilde-Kapitlet (Konsistoriet), nemlig Sagen 1591 om Mogens Gjõe til Bremersvold's Utroskab mod Hustruen Helvig Gjõe. Aflastet for Professorgerningen havde han dog rigelig Tid til ny Forfattervirksomhed, som han først efter Kongens Død 1588 for Alvor turde tage fat paa, og som vel ogsaa afledte Tankerne fra Sorgen over en lastefuldt Søn fra hans første ulykkelige Ægteskab (i Roskilde giftede han sig for tredje Gang). Og hans Anseelse og europæiske Berømmelse steg. Kongen havde forvist Hemmingsen til Roskilde, »for at han der i Fred og Ro privat kunde henleve Resten af sit Liv«. Sønnen; den unge Kristian IV, skrev 1591 i sin latinske Stil: »Jeg har hørt mange Ting om Doktor Niels Hemmingsen, der for faa Aar siden omhyggeligt udlagde den hellige Skrift i Københavns Universitet og styrede dette paa meget rosværdig Maade, men dog har jeg ikke (tidligere) set ham; men nu har jeg for første Gang set ham i Bispegaarden i Roskilde, og saavidt jeg kunde dømmes med mine unge Aar og paa Grundlag af vor korte Samtale, synes det mig, at han er en udmærket Mand«. Og da den unge, lærde Kong Jacob af Skotland i Beg. af 1590 besøgte Roskilde, disputerede han ved Frokosten og Middagsmaaltidet meget med N. H. (»Hemmingius«) om Forudbestemmelseslæren og forærede ham bagefter et forgyldt Bæger. Den berømte lærdes Træk kendes fra Tob. Gemperlin's Maleri i Frederiksborg-Museet, der i øvrigt i Uenigheden om hans Fødselsaar bestyrker den Antagelse, at han er født 1511 (paa Billedet er malet: 1595, 84 Aar gl.). Med den let skelende Øjestilling og den plumpe Næse ser denne Mand med de alvorlige, jævne og tilforladelige Træk unægtelig ikke ud til netop at have været smuk, men dog grumme langt fra den ondsksfulde Udmaling i et latinsk Smædedigt fra

omkr. 1575: Paa Issen er han en Thersites (en for Hæslighed kendt Græker), ved sine Øjne en Æsop (græsk Fabeldigter), ved sin Mund en Marcolphus (en Østerlænder efter Fablen fra Kong Salomons Tid med brede, skæve Øjne, Hestemule-Læber og anden kropslig Hæslighed) og ved sit brogede Skæg en Gedebuk! Og Digtet tilføjer skaanselsløst: i et hæsligt Legeme plejer hæslige Ting at gemme sig! Billedet ændres, naar vi følger Arhning's Afhandling: Hemmingsen's ved første Indtryk ikke fordelagtige Ydre prægedes stærkt af hans betydelige Personlighed; ud af hans Øjne lyste Godhed; hans Ansigt var paa een Gang præget af Alvor og Værdighed; fra hans Læber strømede Ordet stundom med Humor og altid aandfuldt; hele hans Væsen var gennemtrængt af en Jævnhed, runden som han var af dansk Bondeæt. Naar Hemmingsen ikke alene vandt saa mange Beundrere af hans Lærdom, men saa mange Venner, laa det i de rent menneskelige Egenskaber. »Han var«, staar der i et latinsk »Epicedium« over ham — »forunderlig aandrig ved sin beundringsværdig fine Vid og sin Humor, og en saadan Jævnhed viste han, at han ikke ved sin Veltalenhed, ej heller ved sin høje Dannelse viste noget Hovmod, ja end ikke gjorde det i Omgang med nogen«. »Som en Olding, der var mæt af Livet, regnede han de dødeliges Bekymringer for ringe«, staar der paa hans Ligsten i Roskilde Domkirke. Kort før Døden (23. Maj 1600) under Modtagelsen af Altrets Sakrament, »glædede han sig«, — hedder det i en Beretning af Vinding — »ved Oplæsningen af Evangeliet, og skønt han var Døden ganske nær, saa udlagde han næsten helt Davids 103de Salme (»Min Sjæl, lov Herren!«) i de omkringstaaendes Nærværelse med en saadan Gløden i Ordene, at alle i højeste Grad beundrede, at den Helligaand havde saa vældig en Styrke, saa vældig en Friskhed, saa vældig en Virksomhed i et saa blodløst og næsten dødt Legeme«. —

I det førnævnte Tidsskrifthæfte »Fortid og Nutid« — der i øvrigt i stærkt sammentrængt Referat giver et udmærket Overblik over »Lolland-Falsters kirkelige Mindesmærker« (ved Museumsinsp. C. A. Jensen) — føres vi ind i lollandske og særlig falsterske *Agrarforhold* ved Dr. H. Hjelholt's Af-

handling »*Dansk Landbrugshistorie*« (ligeledes efter et Foredrag paa det nysnævnte Maribo-Møde). Det er »*Falsterlisten*«, Opgørelsen i Kong *Valdemars Jordebog* 1231 over Øens Ejendomme og Kongens Besiddelser, der har fristet vore Historikere. Forf. omtaler Prof. Erslev's Undersøgelser, hvorefter det dyrkede Areal paa Falster i Tiden fra 1231 til Matriklen 1664 skulde være formindsket med ikke mindre end Halvdelen, og Henrik Pedersen's tilsvarende og delvis berigtigende (i »Udsæden og det dyrkede Areal paa Falster i sidste Halvdel af det 17. Aarh.«), hvorefter det dyrkede Areal paa Falster fra 1680'erne til 1901 skulde være steget med $2\frac{1}{2}$ Gange. Forf. gennemgaar endvidere i store Træk H. Pedersen's betydningsfulde Afhandling om Hovedgaardsbedriften i sidste Halvdel af 17. Aarh. (en Afhandling, der for Lolland-Falsters Vedkommende er blevet ret udførlig omtalt i en af vore tidligere Aarbøgers »Fra Bogverdenen«) og endelig Agrarhistorikeren Henrik Larsen's tungt vejende Oplysninger om Landbrugsforhold ogsaa hernede fra. Her er det nu saa heldigt, at vi ikke blot i tidligere Aarbøger har holdt Læserne lidt a jour om disse Undersøgelser, men at vi i denne Aarbog (S. 8) kan henvise til en Afhandling af Henrik Larsen selv. — Endnu en Oplysning kan vi uddrage af samme righoldige Hæfte af »Fortid og Nutid«. Nationalmuseet har ca. 1923 udgravet en *Teglovn* i *Vaalse Sogn*, paa Sydspidsen af Brejnæs, ganske vist i meget medtagen Tilstand; den indeholdt ret store Mursten, vist fra Beg. af 1500'erne. —

Jubilæumsbogen *E. Kroman*, »*Marstal Søfart* indtil 1825« (Marstal Havnekommission, 1928) har i høj Grad Bud til os. »Ærrøboerne«, først Borgerne i Ærøskøbing, som i 17. Aarh. sejlede med Gulerødder, Løg eller Annis her til Lolland og hjem igen med Hvede, men ganske særlig »Marstallerne«, der omspandt vore Øer med deres Handelsbaade og Fiskernet, var jo økonomisk ret længe vor »Arvefjende«. Utallige blev Klagerne i 18. Aarh. over Ærøboernes d. v. s. Marstallerne's Toldsvig og Landprang, idet de i stor Stil afhandlede Proprietærer, Forpagtere o. a. deres Korn og Fedevarer. Hvert Aars September gik Baadejerne i Marstal — hver »Beltebaad« med 4 Mands Besætning og 30—40 Garn —

paa det store Sildefiskeri under Lolland, ved *Albuen*, men især ved *Kramnæs*, som de paa Trods af Toldvæsenet stædigt holdt fast ved, skønt de skulde og af Øvrigheden dreves til Dragsminde Toldsted; først 1755 fik de Ret til Fiskerleje ved *Kramnæs*, hvor de for længst var vant til at opføre deres Tanghytter; om Aftenen stak de saa til Søs og solgte bagefter den ferske Fisk til Omegnens Beboere. 1697 havde Tolderne i Dragsminde klaget over, at *Marstal-Baadene* ikke betalte Told- og Lastepenge af medført Salt til Fiskeri, men Rentekammeret havde holdt sin Haand over dem; de var »ikkun Fiskerbaade«, som »udi den vilde Søs« søgte deres »eventyrlige Sildefiskeri«. Det var naturligt særlig Købstæderne, der beklagede sig. Saaledes bl. a. 1735 *Maribo*, der klager over »udi Særdeleshed Ærreboere, som opholder sig udi Søen om Dagen under den Pretekst (Paaskud), at de fisker, mens om Natten søger de Landet og afsætter deres Varer«. Efterhaanden var Tyngdepunktet for den marstalske Vindskibelighed flyttet fra Dragsminde—*Kramnæs* til *Nakskov*: 1761 udklareredes der ikke mindre end 94 *Marstallerskibe* fra *Nakskov*; mens *Nakskovs Handelsflaade* 1733 talte 44 *Fartøjer* paa i alt 388 Lst., var den 1761 svundet ind til 22 *Fartøjer* paa 192 Lst. og var i stadig Nedgang. Ogsaa de andre Købstæder led under Konkurrencen; 1761 besøgtes *Bandholm* 30 Gange af marstalske Skippere (som udførte c. 3700 Tdr. Byg, c. 500 Tdr. Hvede, hened 300 Tdr. Rug); 1796 udklareredes endog lige saa mange marstalske Skibe i *Bandholm* som i *Nakskov*, begge Steder 104 Skibe, omtr. samtidig 35 i *Sakskøbing*. Købstæderne skød Skylden paa *Marstallernes List og Fif*. 1773 klager samtlige fem lollandske Købstæder under eet over Toldsvig og ulovlige og praktikable Kneb; det var farligt, hedder det i Klagen, at nærme sig disse *Marstallerbaade*, der ligger under Land til *Lossen og Laden*, da deres »Mandskab gemenlig er forsynet med overkomplet Skydegevær, saa at man maa ekvipere sig dertil ligesom til et Feltslag«; de vil derfor have »Ærrøboerne«, som ikke er bosiddende i Købstad, forment aldeles at handle paa Landet i Lolland, kun med *Borgerne* i Købstæderne — noget, Kancelliet afslog 1784 som en uberettiget

Udvidelse af Købstædernes Privilegier. Det var øjensynligt ikke blot i »praktikable Kneb«, men ogsaa i den fuldt lovlige Handel, at Marstallerne var de overlegne. Kapellan Suhr sammenligner dem i en Nakskov-Beskrivelse fra 1784 med skadelige Rovbier: »Rovbiernes Strid med de ægte indfødte i en Bikube synes her at tilbyde os et passende Billede«. Pastor Dyssel sammenligner dem i sin »Indenlandsrejse« (1774) ogsaa med Bier, men unægtelig paa anden Vis: »Alt hvad Virgil siger til Biernes Ros, kan hentydes paa Marstallerne; de helmer aldrig, de er idelig i Bevægelse — de lever tarvelige, stille og indgetogne. At stræbe og at samle er alt deres Sag Deres Stræbsomhed gør dem som sædvanlig meget misundte, især af deres Naboer Lollikerne, og dog aflader disse aldrig at handle med dem. Naar det Indfald stikker den lollandske Købmand, saa giver han Klage over Klage til Kammeret over Ærreboens Handel som sig fornærmende, og selv kan han ikke bare sig at handle med dem. Bliver de borte, saa er det, som hans Handel var død. Denne lille By ejer alene 38 store Jagter foruden mindre Fartøjer, saa mange ejer ikke alle 5 Købstæder i Lolland Naar en anden Skipper skal først i Magelighed drikke sin Te og spise sin Frokost, før han letter, saa sejler Ærreboen paa et Stykke Ost og Brød eller en Pibe Tobak«. Under Marstal's stigende Virksomhed frem over de sydsjællandske Byer m. v. lettedes Trykket hernede, og da Ulykkerne efter 1807 kom over den lille By, var Faren drevet over. —

Det synes at have været en ret almindelig Skik især i det 18. Aarh.'s Slutning, men ogsaa senere, at *Felberedermestre* fra *Nakskov*, *Maribo*, *Sakskøbing* og *Nykøbing F.* benyttede Svendborg Felberederlav til at indskrive og udskrive deres Læredrenge, muligvis fordi Lolland-Falster, som først 1803 skiltes ud fra Fyn som et selvstændigt Stift, fra ældre Tid kan have hørt under Svendborg-Lavet, og fordi Regeringen paa en Tid, da Lavene allerede saa smaat stod for Fald, ikke ønskede flere Lav oprettet og derfor henviste de lolland-falsterske Mestre til det gamle Sted, Svendborg. Herom hører vi i *J. Olsen*, »Svendborg Felberedere« i Svendborg Amts hist. Samfunds Aarsskrift for 1926 (1928). —

Caspar Paludan-Müller, vor fremragende Historiker, er en Skikkelse, hvis Betydning jo rækker ud over hans Virksomhed som Rektor ved Nykøbing Katedralskole. *Ellen Jørgensen* har i »Historisk Tidsskrift« (5. Bd., 3. Hæfte) skildret ham i en stor og dybtgaaende Afhandling ud fra et historisk-videnskabeligt Synspunkt. Derfor naturligt, at Forgrundsløset ogsaa under Paludan-Müller's *Rektortid 1853 — 72 i Nykøbing* falder over hans historiske Arbejde, de mange Afhandlinger — nogle udgivne i Katedralskolens Programmer —, der giver ham Lejlighed til at udfolde sin skarpe og særprægede historisk-kritiske Evne, medens Embedsvirksomheden ikke levner ham Tid til det store Værk, han dog stadig stiledede mod — og da Monrad 1862 tilbyder ham det historiske Professorat efter Werlauff, tør han ikke gribe til, han føler sig for sporadisk i sine Kundskaber, for tunghør, for mangelfuld i Veltalenhed! Men *Ellen Jørgensen* kaster dog ofte lejlighedsvis Lys ogsaa over Paludan-Müller's mandige Rektorskikkelse, den svære Mand med Hovedet præget af Tanke og Vilje. Han »holdt sin Skole som et Krigsskib«; selv om hans Tunghørighed kunde friste til ungdommelig Spas, blev han baade lystret og respekteret. I sine Translokationstaler ved den aarlige Opryknings-Højtidelighed tager han ofte Sigte paa Spørgsmaal, der er fremme i Tiden, og siger, kampklar og selvhævdende overfor alt Partivæsen, sin Mening med Vægt. Hans tungsindige og mørke Syn kommer til Orde i Talen 1857, da han skarpt vender sig mod den urofyldte og splittede Tid og siger henvendt til de unge Studenter: spørg ikke hvad Verden vil med eder, men hvad I vil med den; Muserne kræver Selvfornægtelse, Samling, Udholdenhed, men deres sande Dyrkere rækker de Bægeret med en Gudedrik, som den, der engang har nydt den, aldrig kan glemme; lader eder ikke skræmme af Fortællingerne om dem, der er druknede i Bøger — den nulevende Slægt faar visselig ikke mange lærde Pedanter at se. Ikke Cellen, men Torvet er i vor Tid ægte Videnskabs Fjender! Og i 1862 paataler han Kravene om at give Skolen et nationalt Præg; han frygter Indkapsling og Selvforgudelse og hævder, at Skolens Opgave er Ungdommens Dannelse og at Dannel-

sens Maal er Humanitet. Selv var Paludan-Müller den glødende Fædrelandsven; da han under Krigen, ved Sankelmark, mister sin højtbegavede Søn, *Jens P.-M.* (som han havde haabet skulde naa det, Faderen selv ikke fik magtet), er han vel længe under voldsomme indre Kampe forpint og oprevet i sin dybe Smerte; men paa Sankelmarksdagen 1864, Sønnens »Døds- og Æresdag«, kan han dog skrive om Sønnen: i Dag for et Aar siden fik hans Liv sin fulde Betydning som en aandelig Kæmper; thi den Aand, der besjælede ham, Fædrelandskærlighedens Aand, gjorde ham til en Bærer og Støtte for den Aand blandt Kammeraterne, som alene kan frelse Danmark; det saa spændt ventede Brev med det afgørende Svar om Sønnens Død, som han skal have modtaget, da han læste i øverste Klasse i Skolen, lagde han ulæst fra sig paa Katedret, mens han fortsatte sin Undervisning Timen ud. Efterhaanden trak Rektor sig mere og mere tilbage i sig selv, levede sit eget Liv fordybet i sine Studier, og da saa i 1872 Kaldelsen som Universitetsprofessor atter kom til ham, var det vel med flere Nej'er end Ja'er, han til sidst, trods alle sine Betænkeligheder fra 1862, tog imod Stillingen; Uviljen mod den ny Skolelov af 1871, der indførte Tvedelingen, var en stærkt medvirkende Aarsag. Selv om Eleverne fra hans senere Tid vel nok i nogen Grad kunde mærke, at deres gamle Rektor havde løsnet sit stærke Hold i Skolen, og kunde føle hans Historieundervisning som en Overhøring, der trolig fulgte Bogen, vedblev han dog at gribe Ungdommen ved sin magtfulde Personlighed. En gammel Elev skriver: »Jeg har undertiden gaaet saa vidt, at jeg har spurgt mig selv: Har jeg i Grunden kendt andre Mænd end C. Paludan-Müller?« — Af personalhistorisk Litteratur kan endvidere nævnes Lektor *A. Wahl's* »*Slægten Kemp*« (1928), der som Undertitel har »Mindebog om Stiftsprovst *Axel Kemp* og Hustru«; i et lille rigt illustreret Afsnit er der givet en Karakteristik af Stiftsprovstens friske og ejendommelige Skikkelse. —

Medens der ikke er Anledning til at komme nærmere ind paa det smukke illustrerede Værk »*Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1928*«, der i øvrigt ogsaa har været ret udførligt omtalt i vore Dagblade, skal der dog peges paa *Kai Uldall's*

Artikel »Levende Billeder i Dansk Folkemuseums Tjeneste«. Her omtales ret udførligt ikke alene Udsmykningen St. Hansaften af *Midsommertræet i Toreby*, saaledes som Skikken endnu holdes i Live af den gamle Ejerinde af Smedestedet (der er Billeder af hende med »Kronen« og af Midsommertræet med Kronen over Toppen), men ogsaa den gamle nu forsvundne Skik, da *Toreby Ungdom*, smykket med grønne Kranse, Søndagen efter St. Hans gik omkring fra Gaard til Gaard, med »Skænkeren« (med kroneformet Krans om Panden og en Flaske i Haanden) som Fortaler i hver Gaard for Gaver af Æg og andet til Ungdommens Midsommergilde, mens han i spøjefulde Vendinger afleverede sin Ramse, der begyndte med: »Her kommer vi Midsommerdreng«. — I en Afhandling »Danske Stednavne fra Hedenold« (Dansk Udsyn, 7. Aarg., 2. Hæfte 1927) kommer Sv. Aakjær ind paa Omtalen af de hellige hedenske Pæle, hvorfra Ordet *Kag* stammer. Paa Torvet i Købstæderne stod i gammel Tid en Skampæl af dette Navn; her blev Misdædere og Skøger piskede eller »strøgne til Kagen«. Paa *Lolland* bruges Ordet »Gadekav« (-kov) om det indhegnede Stævnetræ midt paa Bystævnet, hvor Bønderne samledes til Grandestævne og til Dans ved Midsommertid. Flere Stednavne som Kaghøj, Kagsbjerg, Kagslund tyder paa, at *Kag* ikke alene har været Navnet paa Majstang, Stævnetræ og Skampæl, men ogsaa paa en af de hellige Stolper. — Naar Kredslæge J. Møller's »Fester og Højtider i gamle Dage« (I Del, udg. 1928 af Holbæk Amts histor. Samf.) tages med i denne hastige Oversigt, er det ikke af Hensyn til de Par Linier, der berører Forholdene hos os. Under Omtale af Brudedansens Skik, at Bruden flygter og fanges, anføres det, at det paa Falster var Konerne og Mændene, der skulde fange henholdsvis Bruden og Brudgommen, medens disse værgedes af Pigerne og Karlene, og det meddeles under Beskrivelsen af Brudens (og Brudepigernes) »Flettetøj«, at et saadant Flettetøj i en noget anden Form ogsaa brugtes paa Falster — Forf. kunde i øvrigt her ogsaa have taget Lolland med. Møller's Bog handler om Fester og Højtider i Nordvestsjælland; men baade ved Tilrettelæggelsen af Stoffet og ved dettes Rigdom

kan den virke forbilledlig for tilsvarende Skildringer fra andre Egne. Forf. nøjes dog ikke med saadanne Skildringer. Han underbygger dem med en Fremstilling af Fortidens primitive Religion og Magi og naar derved frem til værdifulde Tydninger af gamle Skikkelser, som de endnu kan findes Landet rundt og videre ud.

Med *Achton Friis* som Fører til »*De Danskes Øer*« sejer vi i frisk og forfriskende Kuling paa Rundtur til de lollandfalsterske Øer lige ned til Smaaøer som Lindholm og Vigsø. Det er unægtelig ofte kun franske Visitter, vi aflægger, og Indtrykkene gives ikke alene frisk, fornøjelig og let, men til Tider med lidt friskfyragtig Letbenethed. Paa *Slotø* giver Forf. sig ganske god Tid og bliver formelig Arkæolog, opmaaler og beskriver Slotsruinen (og Bedingen fra Kristian d. 4.'s Tid), tegner en Grundplan, der retter lidt paa Nationalmuseets gamle Rids, og bringer saaledes de historisk interesserede virkelig Udbytte. Ogsaa paa *Vejrø* faar vi Lov at dvæle lidt og se paa den ejendommelige Natur, Stenmarkerne fra Istiden osv., høre om Øens Historie fra hin langlandske Assessor Kastrup, der ca. 1820 købte Øens største Gaard, den senere Klausen'ske, og lod sine bomstærke svenske Tjenestekarle samle Markernes mægtige Stenblokke til Øens monumentale Stendiger; men Oldforskeren Hr. Friis har rigtignok ligget i dyb Søvn, naar han kan fortælle, at der ikke i Mands Minde er gjort Oldtidsfund paa Øen. Den journalistiske Pen fejer lidt unaadigt hen over *Fejø* (naar Skælø og dens gamle Gaard undtages), faar adskilligt interessant frem om *Askø* (men overser Tangdigerne) og dvæler — med Rette indtaget — i *Femø*s Skønhed; Forfatterens Malerøje lader de tre Øers prægtige Kirker komme til deres Ret; men naar han under Beskrivelsen af *Fejø* Kirke taler om den gamle katolske Altertavle i Kirken paa *Femø*, skulde han gerne have set sig lidt bedre for! Det statelige Værk har i det hele ikke sin Styrke i det historiske, som hentes frem paa maa og faa, fra en eller anden stedlig mer eller mindre velunderrettet Hjemmelsmand eller endog fra gamle Rhode, naar denne har nogle Pudsigheder at fortælle. Ganske underholdende er et lille jagt-kulturhistorisk »Intermezzo«, hvor

Forf. under Omtalen af de »Huse«, d. v. s. Jagthuse for Kongen og Følge, der fandtes paa mange af vore Smaaøer, kommer ind paa gamle Tidens suveræne Jagtret for Kongen, saa selv Adelsmanden ikke fik Lov at skyde paa sin egen Grund uden som Kongens Gæst; 1582 faar dog Lensmanden fra Ravensborg Lov til — personlig — at drive fri Harejagt paa Fejø, Femø og Askø mod en Aarsafgift til Kongen paa 2 Rosenobler og til Dronningen paa 1 Portugaløs. Det er de fine Skildringer fra Naturen og dens Strandfugleverden, der giver det skønt illustrerede Værk dets særlige Værdi. Der er stadig — om ikke altid lige smagfuld — Humør i Achton Friis's letløbende Tekst, og fortrinlig Samklang mellem hans Landskabsskitser i Ord og Johannes Larsens ofte ganske bedaaende Billeder. — Pladshensyn nøder denne Oversigt til at udskyde anden Litteratur til senere. Saaledes *Th. Gravelund's* »Herredsbogen« og *Fr. Beckett's* danske Kunsthistorie, der bringer interessante Forhaandsstudier i lolland-falstersk Bygningskunst.

Noget af det første, vort historiske Samfund gav sig af med, var Udgivelsen af Kilder og Hjælpe midler til Lolland-Falsters Historie i to Smaahæfter. De skulde hjælpe det stedlig historiske Arbejde til at finde sig til Rette i Bøgers og Arkivers Labyrinth. I »Fortid og Nutid« har der efterhaanden staaet adskillige lærerige Artikler, der i al Almindelighed giver Fingerpeg om, hvorledes man skal drive sine Studier m. H. t. forskellige stedlig historiske Æmner; Tidsskriftets 1. Hæfte aar 7. Bd. (1927—28) giver, foruden en yderst lærerig Afhandling af S. Nygård, »Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier«, en Artikel, særlig møntet paa os: Landsarkivar *Holger Hansen's* »Lolland-Falsters Stiftsarkiv«. Der skelnes mellem Tiden før 1804 — det Aar, da det særlige lolland-falsterske Bispedømme traadte i Kraft — og den følgende; i første Afsnit omtales de Sager, som er blevet overført til det ny Bispearkiv ved Udskillelse fra det oprindelige Fyns Bispearkiv. Det egentlige Lolland-Falsters Bispearkiv fra 1804 omfatter ikke alene de særlige Bispesager, men ogsaa Stiftsøvrighedens; under Gennemgangen af Arkiv-

pakkerne og Opregningen af de forskellige Indberetninger m. v. passerer der forbi Læseren en Mængde Æmner, som det nok var værd at give sig i Lag med for en stedlig Historiker. Herfra kunde hentes mange Oplysninger om Stiftets kirkelige Forhold.

Aarsberetning.

Paa Generalforsamlingen d. 24. Okt. 1928 i Maribo af- lagde Formanden, Amtsforvalter *Holck* Aarsberetning for 1927—28. Samfundet havde iaar som sædvanligt først og fremmest virket ved sin *Aarbog*. Det var glædeligt, at der efterhaanden blev knyttet saa mange Penne til denne Aarbog; i sidste Aarbog var der saaledes Artikler, store og smaa, fra ca. 20 forskellige Forfattere. Det burde dog betones, at vi til Tider fik indsendt Manuskript, hvorom man kunde ud- bryde: »De skønne spildte Kræfter!« fordi det væsentlige al- lerede forelaa trykt i Forvejen. Vi maatte derfor stærkt pege paa vort lille Skrift — et af vort Samfunds allerførste Ud- sendelser — »*Kilder og Hjælpemidler til Studiet af Lolland- Falsters Historie*« (der kunde faas for en Bagatel); her fandtes paa overskuelig Maade alt hvad der i Forvejen fore- laa trykt om Lolland-Falster; det vilde derfor være klogt, naar man vilde skrive om et Æmne, forud at se efter her, hvad der var trykt om det; i øvrigt havde vi ogsaa udgivet et tilsvarende lille Hæfte om, hvor man skulde søge det utrykte Stof i Arkiverne. — Vi havde holdt to vellykkede offentlige *Møder*, det ene ved Virket Sø med Foredrag af Førstelærer Sv. Jørgensen om Hjemstavnsbevægelsen og af Museumsin- spektør Uldall om den ældgamle Folkebefæstning ved Virket; efter Mødet vandrede vi ud i Terrainet under Museumsinspek- tørens Ledelse og fulgte de gamle Forsvarslinier. Endnu mere bevægeligt blev vort næste Møde paa Østlolland; her talte Magister Hermanisen fra Nationalmuseet i Kirken om Kirkens Bygningskunst og Historie; ved Velvilje fra Be- boernes Side var der stillet en lang Række Biler til Raadig- hed; vi kørte da til Priorskov, hvor Statsgeolog Dr. Nord- mann holdt Foredrag om Egnens Geologi, og derfra til det ilagsmykkede Nagelsti, hvor Sogneraadformand Chr. Ring- sing ved »Gadekoven« gav en Skildring af Bylavets og Mid- sommertræets Historie. — Vor længe nærrede Plan om Rejs- ning af smaa *Mindesten* var iaar blevet til Virkelighed, idet

der i Foraaret ved en lille Højtidelighed, hvor Redaktør Haugner talte, var blevet afsløret en saadan Sten for Biskop Balle i Vestenskov. Der forestod rimeligvis snart Rejsningen af 2 andre Sten, men vi maatte gaa økonomisk forsigtig frem; vore møjsommeligt henlagte Penge, der var bestemt for en større Publikation ad Aare (som det imidlertid stadig trak i Langdrag med), kunde ellers ad den Vej helt smuldre hen. Naar vi i det hele kunde indlade os paa Ekstra-Opgaver som Mindesten o. l., laa det jo i de Tilskud, vi fik fra forskellige Institutioner, og dem skyldte vi megen Tak.

Vi tør fremdeles glæde os ved ret god Tilslutning. 1. April 1928 var Medlemstallet ca. 660, men vi burde være mange flere.

Vort historiske Samfund er efterhaanden blevet gammelt. Det tynder ud mellem de Veteraner, der var med at bære det oppe fra Begyndelsen. *Stiftsfysikus Hansen* var et af vort Samfunds Medstiftere og længe dets Næstformand; hans Afhandling i vor Aar bog om den lollandske Syge har blivende Betydning, og Forskere vil ty tilbage til den; kulturfin, kundskabsrig som faa og nobel, som Stiftsfysikus var, i al sin Væren og Tænken var det altid en Glæde at arbejde sammen med ham. Fhv. Folketingsmand, Gaardejer *Jens Stub* blev en af vort Samfunds mest produktive Forfattere; med en lykkelig Forening af dyb historisk Sans, Kærlighed til Hjemstavn og Evne til at fastholde og gengive Folkeminderne skrev han til vor Aar bog Aar for Aar en Mængde Artikler, der vil blive staaende som levende falsterske Kulturbilleder. Vi vil i høj Grad savne disse to Mænd, og vi vil i Ærbødighed bevare Mindet om dem.

For Kassereren, Bankdirektør *Schebye*, der havde trukket sig tilbage fra 1. April 1928 og hvem Formanden bragte en Tak for smukt og akkurat Arbejde i hans Kasserertid, fremlagde Formanden *Regnskabet* (se nedenfor), der godkendtes. De efter Tur fratrædende Bestyrelsesmedlemmer Bestyrer *V. Kolbye*, Kammerherre Lensbaron *Rosenørn-Lehn* og Frk. *Helene Strange* genvalgtes. Som Revisorer genvalgtes Sagfører *Hanson* og indvalgte i Stedet for afdøde Boghandler *C. Dein* Frk. Boghandler *Dein*.

Paa det paafølgende *Bestyrelsesmøde* genvalgtes Amtsforvalter *A. Holck* til Formand og Bestyrer *V. Kolbye* til Sekretær. Som Kasserer valgtes Førstelærer *Sv. Jørgensen*. Til Redaktionsudvalget valgtes Formanden, Førstelærer *Bendsen*, Lindet, og Rektor *Christensen*, Nykøbing. Faste Regler for Særtryk vedtoges; der forhandlede om Tillidsmænd i hvert Sogn, om Mindesten, »Kirkelungen« i Birket Sogn m. m.

Uddrag af Regnskabet 1927—28:

<i>Indtægt:</i>		<i>Udgift:</i>	
	Kr. Ø.		Kr. Ø.
Formue d. $\frac{1}{4}$ 1927	6497 13	Bidrag til Hist. Fælles-	
Renter	321 28	forening	48 40
Tilskud	1010 00	Medhjælp, Haandbøger,	
Medlemsbidrag	1968 00	m. v.	296 45
Salg af Aarbøger	192 00	Aarbogen	2305 72
Møder	113 10	Møder	428 58
		Beholdning d. $\frac{31}{3}$ 1928 .	7022 36
	10101 51		10101 51

Nye Medlemmer (indtil 1. April 1928).

Driftsbestyrer Hans Pedersen, Sdr. Ørslev.	Amtstuefuldmægtig Mortensen, Maribo.
Frk. Karen Toxværd, Væggerløse.	Pens. Lærer P. Jensen, Maribo.
Tømrer, Graver Ingemann Larsen, Vaalse.	Kantor Grønbech Jørgensen, Nysted.
Frk. Astrid Højer, Nr. Alslev.	Uddeler, Frk. Jensen, Nysted.
Lærer J. Dam, Vignæs.	Distriktsbestyrer Aage Nielsen, Tværgade 6, Nykøbing F.
Lærer P. V. G. Pedersen, Ø. Radsted.	Bibliotekar Knud Hansen, Nykøbing F.
Hmd. Guttenberg Hansen, Toreby.	Enkefru Larsen, Jernbanegade 15, Nykøbing F.
Trafikassistent Petersen, Holeby.	Arkivar, Frk. Estrid Rossing, Mathildevej 6 ^l , København.
Lærer Krauch, Askø.	Museumsinspektør Chr. A. Jensen, Vestervold 40, København.
Lærer Jeppesen, Brandstrup.	Fhv. Proprietær H. V. Larsen, Skovsø, Slagelse.
Barbermester J. Jacobsen, Sølsted.	Pastor Warring, Slotsbjergby, Slagelse.
Fodermester Jørgen Larsen, Abed.	Fhv. Gdr. Chr. Brygger, Bjerregaards Minde, Harløse.
Gdr. Sofus Knudsen, Torrig.	Bogholder Benzons, Assens.
Rentier V. Dalsby, Hejringe.	Adjunkt, Frk. Brion Gregersen, Sønderborg.
Skomagern. H. Hansen, Birket.	Svendborg By og Amts Bibliotek.
Bagerm. Sv. Søegaard, Birket.	
Købmand Knud Rasmussen, Nakskov.	
Boghandler Nissen, Nakskov.	
Lærerinde, Frk. Elisabeth Schrøder, Nakskov.	